

ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA KÖLE FİYATLARI

ABDULHALİK BAKIR*

Giriş

Kölelik, İslam'dan çok önce İlkçağlardan başlayarak Ortaçağa, dolayısıyla da İslam dönemine intikal eden sosyo-ekonomik ve kültürel kurallar dizisi çerçevesinde işlerliğini sağlayan bir kurumdur¹. Bu itibarla da kölelik insanlık tarihi kadar eskidir ve neredeyse (yirminci yüzyılı dışında tutarsak) insanlık tarihi boyunca da devam etmiştir². Bilindiği gibi, savaş, korsanlık, haydutluk, yoksulluk, mahkeme

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE, abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr

¹ Bkz. Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 1989, s. 82-84, 186-187, 202-203, 205-207, 211, 246; Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Anı), Ankara 2003, s. 204-206; Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, İstanbul 2002, s. 81-82. Abdussellâm Hârûn, İbn Butlân'ın, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle" adlı eserine yazmış olduğu mukaddimede kölelikle ilgili kavramlar konusunda şunları yazmaktadır: er-Rakik (köleler) sözcüğü, er-Rıkk (kölelik) sözcüğünden türetilmiş olup, başkasının mülkü haline gelmek, kulluk, itaat etmek anlamını taşır. Arapçada denilir ki, "rakke'l-abe ve arakkahu ve istarakkahu" yani o, köleyi köle yaptı, köle edindi ve köleye mâlik oldu. "fehuve markukun ve marakkun ve rakikun" yani o, artık köleştirilmiş, köle haline getirilmiş ve köledir. Bu ise, bu maddedeki ortak manevî kader anlamına gelmektedir, o da zayıflık ve hafiflik demektir. Boyun eğmek ve itaat etmek anlamını taşıyan "abd" sözcüğünün, Arapça "ubûdiyye" (kölelik) sözcüğünden alındığı gibi, "er-Rakik" sözcüğü de hem bir köle için, hem de birden fazla olan köleler için kullanılan kavramlardır. "Abd", (köle) sözcüğü, "rakik" (köle) sözcüğü yerine kullanıldığı gibi, "Abid" (köleler) sözcüğü de "rakik" (köleler) sözcüğü yerine kullanılabilir. Bkz. İbn Butlân, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Muhakkikin Mukaddimesi, Ankara 2008, s. 543.

² İnsanlık çok uzun bir mücadele safhasından sonra birçok sebepten dolayı ancak yirminci asrın başlarında köleliği kaldırmayı başarabilmiştir. Avrupa'da sanayi devrimi sonucunda üretimin büyük bir kısmı icat edilen makinelerin marifetiyle sağlanmaya başladı; bu da büyük bir sosyal kitleyi teşkil eden kölelere bakmanın masraflı bir iş hale gelmesi sonucunu doğurdu. Böylece özellikle Avrupa'da bu insan yığınlarından kurtulmak için köleliğin kaldırılmasına yönelik önce fikirler sonra da girişimler başlatıldı. Osmanlı devletinin hantal yapısı ve tarım ve endüstri hayatının teknolojik imkânlar dışındaki geleneksel yöntemlerle yürütülmesi nedeniyle Türkiye'de köleliğin kaldırılması ancak 1922'de Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Bugünkü Suudi Arabistan'da ise 1960'lara kral Faysal dönemine rastlamaktadır. Bu sosyal problem, dünyanın çeşitli geri kalmış bölgelerinde hâlâ geleneksel yapısıyla devam etmektedir. Bkz. Ahmet Şefik Bey, *er-Rıkku fi'l-İslâm*, (Arap. Çev. Ahmed Zeki), Mısır, 1892, s. 101; Abdussellâm et-Tirmâni, *er-Rıkku Mâzihi ve Hâdirihî*, el-Kuveyt 1979, s. 167-194.

kararı, borçlanma, sahipsiz kalma veya küçük yaşta kaçırılma, köle olarak doğma ve çocukken satılma gibi bir kısmı doğuşla varolan, diğeri de zaruretten doğan onur kırıcı ve insan haklarına aykırı durumlardan dolayı bazı insanlar, kendilerinden daha güçlü diğeri insanlar veya devletler tarafından fertler veya kitleler halinde alıkonulmak sonra da pazarlanmak suretiyle hürriyetlerini kaybediyorlardı³. Daha sonra köle statüsüne tabi tutulan bu insanlar, şehirlerde kurulan köle pazarlarında satışa sunuluyordu⁴. İslam'ın gelişiyle birlikte, Orta Doğu'da kölelik tamamen ortadan kaldırılmadı, ancak insan hakları boyutu çerçevesinde kölelerin sosyal, kültürel ve insani durumlarını iyileştirmeye yönelik bazı düzenlemeler uygulamaya konuldu. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de⁵ ve Hz. Peygamber'in hadislerinde⁶ konu ile ilgili bazı öğüt ve tavsiyelere rastlamak mümkündür. Hz. Peygamber'in, kendi azatlı kölesi Zeyd b. Sâbit'e karşı gerçek babalık derecesindeki müşfik tavır, yaklaşım ve davranışları ve onun oğlu olan Üşâme b. Zeyd'i çok genç yaşta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi İslam büyüklerinin de yer aldığı bir orduya kumandan tayin etmesi, vefatıyla sonuçlanan hastalığı esnasında da anılan ordunun ısrarla cepheye gönderilmesini istemesi ise az önce vurguladığımız öğüt ve tavsiyelerin

³ Bkz. Birgıt Brandau- Hartmut Schickert, *Hittitler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çev. Nazife Mertoğlu), Ankara 2003, s. 145; B. N. Grakov, *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2006, s. 109; Sabatino Moscati, *Fenikeliler*, (Çev. Sinem Gül), Ankara 2004, s. 130; Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (Çev. Nesrin Oral), İstanbul 2001, s. 104-106; Hilary J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul 2000, s. 6; Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990, s. 19-45; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik*, İstanbul (trç.), s. 26-30.

⁴ Örneğin Yunan ve Romalılarda kölelerin satışı önceden duyurulmak suretiyle şehir meydanlarında (agora) gerçekleştirilirdi. Roma'daki köle pazarı Castor tapınağının yanı başında kuruluyordu. Bkz. Hasan Malay, s. 47.

⁵ Bkz. Nur, 32-33; Beled, 11-13; Bakara, 177; Nisâ, 34, Mâ'ide, 89; Nisâ', 92.

⁶ Ebu Yusuf, *Kütâbul-Harâc*, (Trç. Müderriszâde Muhammed Ataullah Efendi, Sad. İsmail Karakaya), Ankara 1982, s. 55-56. İbn Butlân'ın, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle" adlı eserinin muhakkiki Abdussellâm Muhammed Hârûn, el-Buhârî'nin, "Sahîh"inde şöyle denildiğini bildirmektedir: "*Biriniz kölem ve cariye demesin, aksine oğlum, kazım ve çocuğum desin.*". Yine aynı yazar, el-Ma'rur'dan gelen bir haberde, el-Buhârî'nin şunları naklettiğini ifade etmektedir: er-Rebze'de Ebu Zerr el-Gifârî ile karşılaştım. Bu esnada, üzerinde bir hulle (takım elbise), kölesi üzerinde de başka bir hulle vardı. Bu konuyu (aynı giysileri giymelerini) ona sordum, bunun üzerine, oda şöyle dedi: "*Ben bir adama küfrederek onu cariyesi konusunda ayıpladım, bunun üzerine Hz. Peygamber (s. a. v.), bana, 'Ey Ebâ Zerr, onu cariyesi konusunda mı ayıpladın! Sen cahiliye âdeti taşıyan bir adamsın, (köleleriniz kardeşlerinizdir) Allah, onları ellerinizin altına vermiş (size teslim etmiş), kim ki, kardeşi, elinin altında ise, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirdin, güçlerinin üstünde onlara yük yüklemeyiniz, şayet onlara yük yüklerseniz, o zaman kendilerine yardım ediniz.*" dedi. Bkz. İbn Butlân, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle", Muhakkikin Mukaddimesi, s. 550-551.

birer uygulamasını teşkil etse gerektir⁷. Bu arada Hz. Ömer'in, "Ebu Huzeyfe⁸'nin azatlısı Sâlim⁹, sağ olsaydı, onu veliaht tayin ederdim"¹⁰ şeklindeki sözü de İslam kültüründe köle ve azatlılara ne denli değer verildiğinin bir göstergesidir. Bütün bu iyi muamelelere rağmen, Ortaçağ İslam dünyasında olumlu ve olumsuz yönleriyle köleliğin ve köleliğe dair hukuk ve müessesenin canlılığını koruduğunu görüyoruz. Hatta köleliğin en önemli ekonomik boyutunu oluşturan köle ticareti de bütün olumsuz yönleriyle işlerliğini devam ettirdi¹¹.

Biz bu çalışmamızda, Ortaçağ İslam dünyasında da bütün canlılığı ile devam eden köleliğin önemli bir yönünü oluşturan köle ticaretinin bir kolunu meydana getiren köle fiyatlarını bütün boyutlarıyla ele alıp değerlendirmeye çalışacağız. Makalemizin iç başlıklarını şöyle sıralamak mümkündür: Giriş, Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıflı Köle Fiyatları, Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıfsız Köle Fiyatları, Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıflı Cariye Fiyatları, Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıfsız Cariye Fiyatları, Ortaçağ İslam Dünyasında Köle Fiyatlarını Etkileyen Faktörler, Sonuç, Bibliyografya.

1. Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıflı Köle Fiyatları

İslam Ortaçağı'nda köle de, satışa sunulan diğer mal ve ürünler gibi, kalitesine göre işlem görür ve ona göre fiyatlandırılırdı. Köle satışlarından bu kalitenin daha çok kölenin icra ettiği işler veya ortaya koyduğu yetenek ve marifetlerle alakalı ol-

⁷ İbn Sa'd, Muhammed b. Mani' ez-Zührî, *Kıtabu't-Tabakât el-Kebîr*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 2001, c. II, s. 309-312; Halife b. Hayyât, *Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 128; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut, (Trz.), c. I, s. 563-564.

⁸ Tam adı Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rabi'a b. Abdışems b. Abdimenâf el-Kureşî el-Abşemî'dir. Adının Müheşşim, Heşim, Hâşim ve Kays olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. İlk Müslüman olanlardan biridir, iki defa hicret etmiş (Habeşistan ve Medine'ye) ve iki kibleye (Beytü'l-Makdis ve Kâbe'ye) yüzünü döndürerek namaz kılmıştır. İbn İshak'a dayanan bir habere göre kırk üç insandan sonra Müslüman olmuştur. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına katılan ve Hudeybiye musalahasında hazır bulunan Ebu Huzeyfe, uzun boylu, güzel yüzlü bir insandı, elli altı yaşındayken el-Yemâme savaşında şehit düşmüştür. Bkz. İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fi Ma'rîfeti Esmâ'il-Ashâb*, Beyrut, (Trz.), c. IV, s. 39-40; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, c. IV, s. 43.

⁹ Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi olup, ilk Müslümanlardan biridir. Aslında o Ebu Huzeyfe'nin eşi Leyla veya diğer adıyla Büseyne bint Ya'âr'ın azatlısıydı. Ebu Huzeyfe ona manevi oğlu olarak muamele ederdi, bu yakınlıktan dolayı da onu kardeşinin kızı Fatma bint el-Velid b. Utbe ile evlendirdi. Sâlim, Kubâ mescidinde içlerinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu ilk muhacirlere imam olarak namaz kıldırıldı. Bir Hadis'de şöyle denilir: "Kur'an'ı şu dört kişiden öğeniniz: İbn Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Übey b. Ka'b ve Mu'âz b. Cebel.". Bir diğer hadis de ise Hz. Peygamber'in Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'in gece vaktinde Kur'an okuduğunu duyar ve şöyle buyurur: "Ümmetim içinde senin gibi birisinin olduğu için Allah'a hamd ederim.". Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, c. II, s. 6-7.

¹⁰ Ebu Yusuf, *Kitâbul-Harâc*, Mütercimim Mukaddimesi, s. 55.

¹¹ Abdulhalik Bakır, İbnü'l-Mücâvir'in Bakışıyla Eyyübîler Döneminde Aden Şehrindeki Ticaret Hayatı, *Ege Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XXV, Sayı: 2, Aralık 2010, Bornova-İzmir, s. 399.

duğu görülmektedir. Örneğin on parmağında on marifeti olan bir kölenin değeri, bu özelliğe sahip olmayan köleden çok yüksekti. Kaynakların sunmuş olduğu bilgilerden, Emevî döneminin başlarında iyi bir kölenin 1400 dirhem¹²e (140 dinar) satıldığı anlaşılmaktadır¹³. Ancak anılan dönemin ortalarında, bir kölenin değeri, edinmiş olduğu sanatına göre değişkenlik gösterirdi. Buna göre herhangi bir sanatı olmayan bir köle 100 dinar¹⁴a (1.000 dirhem) satılırdı. Eğer bir köle çobanlık deneyimine sahip bulunuyorsa, onun fiyatı 200 dinara (2.000 dirhem) yükselirdi. Aynı köle ok ve yay yapma becerisine sahipse, o zaman da 400 dinara (4.000 dirhem) satılırdı. Anılan dönemde güzel şiir söyleme yeteneğine sahip bir köle için

¹² Cahiliye çağında, Heraklios altını olan dinarları ve Farslar'ın gümüş olan Bağliyye dirhemleri Mekke halkına geliyordu. Şehir halkı, altını "ayn", gümüşü ise "varik" olarak adlandırıyorlardı. Onların habbe ve dânik olarak adlandırdıkları bakırdan paraları da vardı. Ancak bütün bu paralar ağırlık sistemine tabii idi. Zira onların para sisteminde dinar denildiğinde, ağırlığı bir miskal olan üzerinde de onu darbeden hükümdarın simgesi bulunan bir parça altın, dirhem denildiğinde ise, bir dirhem ağırlığındaki gümüş kastedilmekteydi. Bu sonuncuya ise yani dirheme "el-Vâfi" deniliyordu. Ancak Mekkeliler, bu paraların külçe olanlarını kabul edip, bunlarla alış-veriş yapmayı tercih ediyorlardı. Mekkeliler nazârında, miskal'ın ölçüsü belli idi; bu da çok az bir kesri hariç yirmi iki kîrat; on tane dirhem yedi miskal ağırlığında idi. Bir rûl, on iki ukiyye; her ukiyye ise kırk dirhem idi. Onlar (Mekkeliler) "es-Sevâdü'l-Vâfiyye" denilen "el-Bağliyye" ve "et-Taberiyetü'l-Utuk adındaki paraların yanında "el-Cevârikiyye" ve "es-Sümmeriyye" olarak adlandırdıkları dirhemleri de kullanıyorlardı. "ed-Derâhim es-Sümmeriyye es-Sikâl" (Ağır Sümmeriyye dirhemleri) olarak adlandırılan dirhemlerin bir tanesi 6 miskal, "ed-Derâhim es-Sümmeriyye el-Hifâf" (Hafif Sümmeriyye dirhemleri) denilen dirhemlerin bir tanesi ise 5 miskal ağırlığında idi. Bu sonuncu dirhemlerin tümü Sâsânî paralarıydı. Anılan dönemde Mekke'de 1 dinar 10 dirhem değerinde idi. Ancak bu rakam ekonomik şartlara göre değişkenlik göstererek bir dinarın 13 veya 15 dirheme yükseldiği de olurdu. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2001, s. 204-206. Dirhem'in bütün yönleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. el-Makrizî, *İğâsetü'l-Ümme bi Kesfi'l-Gamme av Târihu'l-Mecâ'ât fi Mısır*, Hıms (Suriye), (Trz.), s. 47-62; Bkz. es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Ahmed el-Berâkî en-Necefi, *Târihu'l-Kufe*, Beyrut, 1987, s. 257-258; Abbas el-Azzâvî, *Târihu'n-Nukûd el-İrâkiyye lîmâ Ba'de'l-Uhûdî'l-Abbâsiyye*, Bağdad, 1958, s. 15-19; Abdurrahman Abdulvâhid eş-Şucâ', *en-Nuzumu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen Milâden ve Neş'eten*, Beyrut, 1989, s. 117-123; Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 1-9.

¹³ Ahmed Salih el-Âlî, *et-Tanzîmatü'l-İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra fi'l-Karnî'l-Evvel el-Hicrî*, Bağdat, 1953, s. 156.

¹⁴ Ağırlığı bir miskal olarak darbedildiğinden bu adla da anılan dinar, aslında bir Bizans para birimiydi. Constantin tarafından solidus adıyla basılan nizamî olarak 4. 5479 gr. Ağırlığındaki bu altın sikke daha sonra nomisma, besante, denarion xriseon veya denarius aureus adlarıyla anılmış. Câhiliye devrinde Suriye ile ticârî münasebetlerde bulunan Mekkeliler tarafından kullanılmıştır. Bizans dinarı İslâm'ın doğuşu ve yayılış sırasında bir süre daha tedavülde kaldı. Orijinal İslâmî sikke olarak ilk dinar Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından 77 (696) yılında gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Dinar Maddesi, İstanbul 1994, c. IX, s. 352. Dinarın diğer yönleriyle ilgili bilgi için bkz. Oğuz Tekin, Eski Yunan, Roma ve Bizans Altın Sikkeleri, *Altın İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-67; Jere L. Bacharach, Mısır ve Suriye İslâmî Sikkelerini "Okumak" (Osmanlı Dönemine Kadar), *Altın İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 71-77; Ahmet Tabakoğlu, Ortadoğu'da ve Osmanlılarda Altın Para, *Altın İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 79-87.

600 dinar (6.000 dirhem) ödendiği de bildirilmektedir¹⁵. Bu arada Emevî dönemi Mısır valilerinden Abdulaziz b. Mervan b. el-Hakem¹⁶'in huzurunda satışı yapılan Nubeli siyah bir köle ve aynı zamanda iyi bir şair olan Nusayb¹⁷ için 1000 dinar (10.000 dirhem) fiyat biçilmiştir¹⁸. Yine bu dönemde İbn Abbas'ın (Hz. Peygamberin amcası oğlu Abdullah b. el-Abbas) azatlı kölesi İkrime¹⁹ 4000 dinara (40.000 dirhem)²⁰, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Talib²¹'in bir kölesi ise 10.000 dirheme (yani 1000 dinara) satılmıştır²².

Yukarıdaki bilgilerden, Emevîler döneminde meslek sahibi ve askerî özellikli kölelerle sanat ve edebiyat ile iç içe olan vasıflı kölelerin fiyatlarında belirgin bir yükselme olduğu görülmektedir. Ancak bu kategoriler arasında şarkıcılıkla şairli-

¹⁵ Corci Zeydan, *Tarihü't-Temeddüni'l-İslami*, Beyrut (Trz.), c. II, s. 328.

¹⁶ Bu zat, dindarlığı ve adaletiyle ün salan Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz'in babasıdır.

¹⁷ Tam adı Nusayb b. Rebâh Ebu Mihcen'dir (öl. H. 108/M. 726). Cahiliye döneminde Râşid b. Abduluzza'nın siyahî kölesi, daha sonra da Mısır valisi Abdulaziz b. Mervan'ın azatlı kölesi olan bu kişi soy sop ve övgü alanında güçlü bir şair olarak tanınır. Kinâne kabilesinden Ümmü Bekr Zeyneb bint Safvân hakkında aşk şiirleri söylemekle şöhret kazanmıştır. Onun Abdulaziz b. Mervan, Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik ve Emevî dönemi şairlerinden el-Ferazdak ile ilgili haberleri meşhurdur. Kendisi gibi siyahî olan kızlarını azatlı kölelerle evlendirmedeği gibi, onların Araplarla da evlenmelerine karşı çıktı. Nusayb, bunu şöyle dile getirir: "*Evelinde yoksulluktan kalakaldılar. Benim siyahlığım onların evde kalışlarını artırdı.*". Bu şair, ömrünün son günlerinde kendini züht hayatına adadı. Zübeyr b. Bekkâr'ın, "Abhâru Nusayb" ve Dr. Davud Sellûm'un "Şîru Nusayb b. Rebâh" adlarında eserleri bulunmaktadır. Bkz. Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmus ve Terâcim li Eşhri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, c. VIII, Beyrut 2002, s. 31-32.

¹⁸ Ahmed Salih el-Ali, s. 156.

¹⁹ Tam adı Ebu Adillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî'dir. 21 (642) yılında doğduğu bildirilmektedir. Mağrip kökenli olan bu zat Kureşî ve Hâşimî nisbeleriyle de anılmaktadır. Husayn b. Ebu'l-Hur el-Anberî tarafından Hz. Ali döneminde Basra valisi olan Abdullah b. Abbas'a köle olarak hediye edilmiştir. İbn Abbas'ın ölümünden sonra, İkrime, Hâlid b. Yezid b. Muaviye'ye 4000 dinar bedelle satıldı. Ancak daha sonra onu satan Ali b. Abdullah b. Abbas tarafından alış veriş feshedilerek âzat edildi. Kırk yıl boyunca İbn Abbas'dan ilim tahsil eden İkrime, Başta Abdullah b. Abbas olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Aişe, Ebu Hüreyre, Ebu Sa'îd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Câbir b. Abdullah'dan hadis nakletti. Bkz. Tayyar Altıkulaç, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, İkrime el-Berberî Maddesi, İstanbul 2000, c. XXII, s. 40-42.

²⁰ Muhtemelen İbn Abbas'ın kölesi İkrime'nin bu kadar yüksek bir fiyata satılması ilmi yeteneğe ve kültürlü bir kişiliğe sahip olmasıyla alakalıydı.

²¹ Sahabeden olup, Habeşistan'da doğdu. Hz. Ali'nin abisi olan Ca'fer b. Ebî Talib'in oğludur. Babası ile birlikte Habeşistan'dan Medine'ye dönmüştür. Cömertliğinden dolayı "cömertliğin denizi" olarak lakaplandırılmıştır. Hz. Ali ile birlikte Sıffin savaşına katılan Abdullah H. 80/M. 700 yılında Medine'de vefat etmiştir. Bkz. Lewis Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut, 1976, s. 451. el-Câhız, "Çengi Câriyeler" adlı eserinde Abdullah b. Ca'fer ile ilgili şu satırlara yer verir: "*Abdullah b. Ca'ferü't-Tayyâr'ın da şarkı söyleyen cariyeleleri ve "Bedî"' adında şarkı söyleyen bir kölesi vardı. el-Hakem b. Mervan, onu bu davranışından dolayı ayıpladı, bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: "Arapların şiirlerinden iyisini alıp cariyelelere vererek, onu nağme haline getirip gutlaklarıyla söylemelerinden başka ne suçum var ki?"*". Bkz. el-Câhız, "Çengi Câriyeler", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetinde Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 134.

²² Ahmed Salih el-Ali, s. 156-157.

ği bir arada toplayan kölelerin fiyatının bir hayli yüksek olduğu da bir gerçektir. Bu da Hz. Peygamber ve İlk dört halife dönemlerinden sonra Emevî ve Abbasi dönemlerinde maddî uygarlığın manevî uygarlığın önüne geçtiğini ve Arap toplumunun zenginlik ve refah seviyesinin yükselmesi sonucunda büyük bir değişimin yaşandığını ortaya koymaktadır. İslam fetihleri sonucunda ele geçirilen çeşitli etnik özelliklere sahip binlerce kölenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılması ile birlikte o eski sade Arap gelenek ve göreneklere değişime uğramış ve yeni homojen bir toplum manzarası ortaya çıkmıştır. Bu kaçınılmaz değişim, ister istemez sanat ve edebiyatın gelişmesine ve bu iki olgunun ilk sıralarda yer almasına sebep olmuştur.

Ahmed Salih el-Ali'nin ifadelerine göre, İslâm fetihlerinin savaş esiri olarak kölelerin sayısını artırmasına rağmen, fiyatlarında herhangi bir düşüş meydana getirmemiştir. Aksine fetihler sonucunda ekonomik bir refah sağlanarak evlerde veya tarım, ticaret ve endüstri hayatında kullanmak maksadıyla kölelere olan talebi artırmıştır. Bu arada kölelerin maharet ve çalışkanlıkları sonucunda efendilerine kazandırdıkları kârlar, onların büyük oranda fiyatlarının yükselmesine de sebep olmuştur. Bunu ise hürriyetlerini elde etmek için ödedikleri büyük meblağlardan da anlamak mümkündür²³. Kûfe şehrinde, hürriyetlerini elde etmek için üç kişi, kişi başına 70.000 dirhem (7.000 dinar), üç kişi, 50.000 dirhem (5.000 dinar), altı kişi, 40.000 dirhem (4.000 dinar), iki kişi, 30.000 dirhem (3.000 dinar), beş kişi de 20.000 dirhem (2.000 dinar), Basra'da ise aynı amaç uğruna iki kişi, kişi başına 100.000 dirhem (10.000 dinar), iki kişi, 50.000 dirhem (5.000 dinar), üç kişi de 40.000 dirhem (4.000 dinar) ödemişlerdir. Ayrıca serbest kalmak için 30.000 dirhem (3.000 dinar) ödeyen başka bir köle hakkında da bilgi verilmektedir. Hicaz bölgesinde ise Ebu Sa'îd el-Makberî ve Eflah adındaki kişilerden her biri de 40.000 dirhem (4.000 dinar) karşılığında hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Burada İbn Sirîn²⁴ olarak tanınan âlim de, ancak 20.000 dirhem (2.000 dinar) ödeyerek

²³ Hasan Tahsin Fendoğlu, "İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme" adlı eserinde, kitâbet sözleşmesiyle kölelerin azat edilmesi konusunda şunları yazmaktadır: "Kütâbet, köle ile efendisi arasında yapılan ve belirli bir bedeli ödemek şartıyla azallık veren sözleşme olup, esaslı bir fazilet sayılmaktadır...". Kölenin belli bir bedele bağlanarak azad edilmesi, bizzat Kur'an tarafından ön görülmüştür. Nur Suresi 40. âyete göre, efendi ile köle kendi aralarında bir azaldık sözleşmesi yapacaklar, belirtilen miktar parayı Hasan Tahsin Fendoğlu'na göre köle efendiye borçlanınca, köle hürriyetine kavuşacaktır. İslam hukukçuları bu akdi, "icâre akdi" ne benzetirler. Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul (Trz.), s. 208-209.

²⁴ Tam adı Ebu Bekr Muhammed b. Sirîn el-Basrî'dir. 24 (654) yılında Basra'da doğdu (H. 31/M. 651 veya H. 33/M. 653 yılında doğduğu da söylenmektedir), 9 şevval 110 (15 Ocak 729) tarihinde vefat etti.

kölelikten kurtulmuştur²⁵.

Erken İslam döneminde özellikle de Hicrî Birinci Yüzyılda devletin her türlü mal ve ürün fiyatlarına müdahalesi söz konusu olmadığından²⁶, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, kölelerin özgürlüklerine kavuşmak için büyük meblağlar ödedikleri anlaşılmaktadır. Doğaldır ki bu fırsat her köle için geçerli değildi. Zira onların büyük bir kısmı o dönemde bu denli büyük paraları kazanma şansına sahip bulunmuyordu. Kaldı ki bazen bir köle hürriyetine kavuşmak için istenilen yüksek meblağı toplamak uğruna insanlardan dilenmeye bile tenezzül edebiliyordu²⁷. Ama bütün eksikliklerine rağmen İslam hukukunun insan hürriyetine büyük önem verdiği aşikârdır. Zira günahların bir kefareti olarak veya herhangi bir hastalıktan kurtulma veyahut ölüm olayı sebebiyle eskiden olduğu gibi birçok köle ve cariye efendileri tarafından azat edilmekteydi. Hatta köle azat etme olayı bazen öyle boyutlara ulaşıyordu ki, serbest bırakılan kölelerin sayısı yüzleri veya binleri bulmaktaydı²⁸.

İran'ın Cererâya kasabasından olan babası Sîrîn, Halid b. el-Velîd'in Aynu't-Temr'i fethi esnasında esir olarak Medine'ye getirilmiştir. Ancak daha sonra efendisi Enes b. Mâlik tarafından mükâtebe yöntemiyle azat edildi. Annesi Safiye de Hz. Ebu Bekir'in âzâtıdır. "İmâm, Hâfız" gibi unvanlar taşıyan İbn Sîrîn tefsir, şiir ve hesap bilgisiyle meşhur olmakla onun muhaddisliği ve fakihliği daha da ağır basmaktadır. Rivayetleri ise Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Bu İslam âlimi rüya yorumculuğu ile de tanınmaktadır. İbn Sîrîn'e nisbet edilen rüyâ yorumları, İda Zilio Grandi tarafından İtalyanca'ya, Muhammed M. el-Akili ve Âişe Bewley tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Muhammed Bâkir Kündil ise anılan âlimin yorumlarındaki rüyâ, dil ve bilinç altı ilişkisi konusunda inceleme yapmıştır. Bkz. Ahmet Yücel, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, İbn Sîrîn Maddesi, İstanbul 1999, c. XX, s. 358-359.

²⁵ Ahmed Salih el-Ali, s. 157-158.

²⁶ Narh veya diğer adıyla tes'ir (fiyatlandırma) konusunda özellikle gıda maddeleri ile ilgili fahiş kazanç dışında İslam'ın herhangi bir hüküm getirdiğine dair bir kanıt rastlanmadığı gibi, Hz. peygamber'in de, konu hakkında herhangi bir buyruk veya tavsiyesi bulunmamaktadır. Aslında Hz. Peygamber zamanında Mekke'de meydana gelen bir kıtlık sonucunda ürün fiyatları artmış ve şehir halkından bazı kişiler bu durumu şikâyet konusu yapmışlardır. Ancak Hz. Peygamber bu geçici fiyat artışının Allah'ın iradesine bağlı bir durum olduğunu ifade ederek müdahale edemeyeceğini bildirmiştir. İlk dört halife dönemlerinde de tes'ir veya narh ile ilgili fazla bilgiye rastlanmamaktadır, sadece halifelerden bazıları bir kronik tüccar hastalığı olan fahiş kazançla ilgili görüş ve uygulamalarda bulunmuşlardır. Örneğin, Hz. Ali'nin zaman zaman vali ve görevlilerden anılan konuyla ilgili bilgi almak suretiyle önlem almaya çalıştığı görülmektedir. Bkz. İbn Teymiye, *el-Hisbetü fi'l-İslâm*, (Yrç.), (Trç.), s. 14-17; İbn Kayyum el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâseti's-Şar'iyye*, (Thk. Muhammed Cemil Gâzi), Kahire (Trç.), s. 355-356; Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira fî Menâkibi'l-Aşara*, Kahire 1356, c. II, s. 237; İbnu'l-Uhuvve, *Me'alimu'l-Kurbe fi Ahkâmi'l-Hisbe*, Cambridge 1937-38, s. 64-65.

²⁷ Ahmed Salih el-Ali, s. 158.

²⁸ Bir rivayete göre, M. 843 yılında Abbasî halifesi el-Mu'tasım Billâh vefatından önce gümüş karşılığında satın alınan 8. 000 köleyi azat etmiştir. Bu hükümdar öldükten sonra Süvariler için 40.000 at, yük taşımak için 20.000 katır, ahırlara bakmak için de 30. 000 köle bırakmıştı. Bkz. Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, c. I, s. 230.

Abbasiler döneminde köle fiyatları, onların kökenleri, cinsiyetleri, yaşları, eğitimleri ve onlara olan arz-talep boyutuna göre de değişiyordu. H. 190 yılında Abbasi halifesi Hârûnu'r-Reşid'in, Humeyd b. Ma'yûf'u, Şam ve Mısır'ın sahil bölgelerine vali tayin etmesinden sonra, bir ayaklanma sebebiyle Kıbrıs anılan komutan tarafından ele geçirilmiş, buranın halkından 16000 kişi esir olarak er-Râfika²⁹'ya getirilmiştir. Ebu'l-Bahterî³⁰ tarafından gerçekleştirilen kölelerin satışı esnasında esirler arasında bulunan Kıbrıs piskoposu 2000 dinara (30.000 dirhem) satılmıştır³¹.

²⁹ Rakka şehriyle bitişik durumda olan ve aralarındaki mesafenin sadece 300 arşın olduğu bu şehrin, iki suru bulunuyordu. Burası yapı itibarıyla da Bağdat şehrine benzemektedir. Bu şehirle Rakka şehri arasındaki meydanca çarşılar bulunmaktaydı. Şehir H. 155 yılında Abbasi halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr tarafından inşa edilerek Horasanlı askerlerle iskân edildi. Daha sonra Abbasi halifesi Hârûnu'r-Reşid buraya saraylar yaptırdı. Burası aynı zamanda el-Cezire bölgesinin bol nimeti bulunan bir şehridir. Rakka ile er-Râfika arasında boş araziler ve tarlalar bulunuyordu. Ali b. Süleyman b. Ali el-Cezire bölgesine vali tayin edilince, Rakka'nın çarşılarını anılan boş arazilere nakletti. Eskiden Rakka'nın büyük çarşısı, Eski Hişam çarşısı olarak adlandırılmaktaydı. er-Reşid, Rakka'ya gelince, anılan çarşıların sayısını artırdı. Bu hükümdar zaman zaman bu çarşılarla uğrar ve oralarda otururdu. Anılan çarşılar uzun süre onarım görmüşlerdir. Bkz. Yakut el-Hamavi, *Mu'cemu'l-Büldân*, (Thk. Ferid Abdulaziz el-Cündî), Beyrut, (Trz.), c. III, s. 17.

³⁰ Tam adı Ebu'l-Bahterî Vehb b. Vehb b. Kesir el-Kâdi el-Kureşî'dir. Medine'de doğup yetişen Ebu'l-Bahterî baba tarafından soyu Hz. Peygamber ile Kusay'da birleşir. Annesi Abde bint Ali, Akil b. Ebi Tâlib 'in torunu olup sonraları Ca'fer es-Sâdik'la evlenmiştir. Bu zat Medine'de Hâi b. Urve, Ubeydullah b. Ömer b. Hafs ve İbn Cüreyç gibi âlimlerden hadis ve fıkıh öğrendi. Abbasi halifesi Hârûnu'r-Reşid döneminde Bağdat'a yerleşen Ebu'l-Bahterî, burada halife tarafından şehrin doğusunda yer alan Askerulmehdî'ye kadı tayin edildi. Daha sonra yine bu şehirde Kadılar kadısı olarak görev yaptı. Arkasından Medine kadılığına atandı. Bu görevden azledildikten sonra tekrar Bağdat'a döndü ve burada yetmiş yaşını geçmiş olduğu halde 200 (815-16) yılında vefat etti. Hadis nakletme konusunda Şii âlimleri de dâhil hiçbir âlim tarafından güvenilir bir ravi olarak kabul edilmemektedir. İbnu'n-Nedimi şu eserlerin ona ait olduğunu bildirmektedir: *Kitâbu Sıfatu'n-Nebî*, *Kitâbu Fezâ'ilü'l-Ensâr*, *Kitâbu'l-Fezâ'ilü'l-Kebîr*, *Kitâbu Nesebi Vüldi İsmâ'il*, *Kitâbu Tasm ve Cedis*, *Kitâbu'r-Râyât*. Bkz. M. Yaşar Kandemir, *T. D. V. Ansiklopedisi*, Ebu'l-Bahterî Maddesi, İstanbul 1994, c. X, s. 297.

³¹ Bkz. et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Kahire, 1939, c. VI, s. 510; İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Müntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ), Beyrut, 1992, c. IX, s. 182-183. Ayrıca bkz. Abdulaziz Sâlim-Ahmed Muhtar el-İbâdi, *Tarihu'l-Bahriyyeti'l-İslamiyye*, Beyrut, 1991, s. 38. Hz. Peygamber zamanından başlayarak Abbasilerin sonuna kadar, hatta Selçuklu ve Osmanlı dönemleri de dahil Bizans-İslam ilişkileri savaş-barış ikilemi çerçevesinde devam etmiştir, bu uzun zaman dilimi içerisinde onlarca defa Müslümanlarla Bizanslılar karşı karşıya gelerek savaşmışlar ve bu savaşlar sonucunda da her iki taraf binlerce esiri köle statüsüne tabi tutarak bazen iş gücü olarak kullanmışlar bazen de ya değiş-tokuş yapmışlar ya da köle pazarlarında satmışlardır. Bkz. Casım Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 23-203; Costas P. Kyrris, *Yedinci Yüzyılın Ortasından Onuncu Yüzyılın Ortasına Kadar Kıbrıs'ta Arap-Bizans İlişkilerinin Durumu*, (Çev. Abdulhalik Bakır-Seyhun Şahin), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 336, 338; Seyhun Şahin, *Araplar İstanbul'u Neden Feth Edemedi, İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul* (Editör: Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 2010, s. 119. Müslüman esirlerin Bizans imparatorları tarafından görmüş oldukları muameleler ve Bizans sarayındaki haphanelerdeki durumları hakkında bilgi

On beşinci yüzyıl tarihçilerinden el-Makrizî'nin ifadelerinden, Abbasi halifesi Abdullah el-Me'mun'un çok sayıda askerî özelliklere sahip Türk asıllı memlûk satın aldığı, anılan köleleri satın almak için de çok yüksek miktarda paralar harcadığını, hatta onlardan bir memlûkü 200.000 dirheme satın aldığı öğrenmekteyiz³².

Abbasiler zamanında (399/912) daha önceleri kaba olarak "hasî" (hadım edilmiş olan kişi) şeklindeki bir adla adlandırılan, halk tarafından ise "Hayırsız oğlan", "Su ve un dökülmüş" veya: "Uzun bacaklı hayırsız" şeklinde ağır hakaretlere maruz kalan hadım edilmiş kölelere acıklı durumlarından dolayı hâdim (hizmetkâr) veya muallim (öğretmen), üstaz (hoca), şeyh gibi adlarla hitap edilmeye başlanmıştır. Bu zavallı insanlar belli merkezlerde çok ağır ve bir o kadar da riskli olan hadımleştirme operasyonuna tabi tutuluyorlardı³³. Bu nedenle de anılan kölelerin fiyatı bir hayli yüksekti. Örneğin, Bizans'ta bir hadımın fiyatı, normal bir kölenin fiyatının dört misli kadardı³⁴.

İbn Havkal'in bildirdiklerine göre, Ortaçağ'da en iyi köleler Türk memleketlerinde bulunurdu. Bu yazara göre bütün dünya köleleri arasında Türk kökenli kölelerin eşine rastlanmaz, güzellik ve değer yönünden de hiçbir köle onlarla karşılaştırılmaz. Horasan'da görmüş olduğu normal bir kölenin bile 3000 dinara satıldığını anlatan coğrafyacı, burada Türk kökenli bir cariyenin ise yine 3000 dinara alıcı bulunduğunu bildirir ve bu konudaki görüşlerini şöyle tamamlar:

"Musiki aleti çalanlar ve güzel şarkı söyleyenler dışında dünyanın hiçbir yerinde ister Medine doğumlu olsun isterse de Rum asıllı olsun, bir köle ve bir

çin bkz. Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul Şehri", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul* (Editör: Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 2010, s. 149-174.

³² el-Makrizî, "Ümeye ve Haşim Oğulları Arasındaki Çekişme ve Anlaşmazlıklar", (Çev. İrfan Aycan-Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 390. el-Me'mun'un bir Türk köle için harcadığı meblağı eğer abartılı değilse, çok büyük bir rakam olarak değerlendirmek gerekir, zira bu miktar o dönemde neredeyse bir servete eş değerdir. Ayrıca o dönemde satın alınan askerî yeteneğe sahip on binlerce Türk hesaba katıldığında, Abbasi devletinin maddi açıdan dev bir ekonomik güce sahip olduğunu gösterir.

³³ Hadımlar Ortaçağ İslam dünyasında köleler arasında önemli bir tutmaktaydı. IX. Yüzyılda hadımlara "hasî" daha sonraları da eğiten anlamına gelen "üstaz" denirdi. Bu tür köleler zengin ailelerde harem ve çocukların koruyuculuğunu üstlenirdi. Büyük konaklarda ise daha çok uşaklık, kâhyalık vb. işlerde çalışırlardı. İslam dini içdiş etmeyi yasakladığından hiçbir Müslüman çocuk bu operasyona tabi tutulmazdı. Bizanslılar, karıları tehlikesizce kiliseye gidebilsinler diye papazlarını hadımlaştırmayı âdet haline getirmişlerdi. Ancak Müslümanlar savaş sırasında Bizans manastırlarına akınlar düzenlemek suretiyle bedavadan hadımlar elde ederlerdi. Bkz. Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye Üçok), İstanbul 1972, s. 74-75.

³⁴ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, (Çev. Salih Şaban), İstanbul 2000, s. 405. Ayrıca bkz. Ali Mazaheri, s. 75.

cariyenin bu kadar yüksek bir fiyata satıldığını ne gördüm ne de eşittim”³⁵.

Ancak geç Ortaçağlarda vasıflı köleler listesinde yer alan ve daha ziyade askerlik hizmetlerinde istihdam edilen Türk asıllı kölelerin (Memlûk) fiyatları İbn Havkal’ın hayretle belirttiği kadar yüksek değildi. Hatta bu dönemde Slav kökenli kölelerin fiyatları diğer milletlere mensup kölelerin fiyatlarından daha yüksekti. Örneğin, bir köle Slav ırkından ise 1000 dinara satılıyordu. Türk kölenin fiyatı ise 600 dinardı. Aynı dönemde Afrikalı siyahî bir köle daha da ucuza alıcı bulmaktaydı³⁶. Yine de bazı önemli özelliklerinden dolayı bir memlûkün fiyatı 1000 dinarı bulmaktaydı³⁷. Örneğin Kıpçak Türk’ü olan Memlûklu Sultanı Kalavun³⁸ “el-Elfi” (binlik) olarak tanınıyordu, çünkü el-Meliku’s-Sâlih³⁹ onu 1000 altın dinara satın almıştı⁴⁰. Ancak 1000 dinara satılan her memlûk için “el-Elfi” (binlik) adı kullanılmıyordu. Fârisuddin Oktay⁴¹ da bin dinara satın alınmıştı. Ama “el-Elfi” (binlik) olarak adlandırılmamıştı. Fakat yine de, aynı biçimde açıklanmayan “el-Elfi” (binlik) lakabıyla tanınan başka memlûklar da vardı. Onları da

³⁵ İbn Havkal, *Suretü’l-Arz*, Leiden 1967, s. 452. Ayrıca bkz. İsmail Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara 1992, s. 5.

³⁶ Ömer Ferrûh, *el-Arab fi Hadâretihim ve Sakâfetihihim ilâ Ahiri’l-Asri’l-Ümevî*, Beyrut 1981, s. 176.

³⁷ Corci Zeydan, *Tarihu’l-Temeddüni’l-İslami*, c. II, s. 543.

³⁸ Tam adı Seyfüddin b. Abdullah et-Türkî el-Elfi el-Alâ’î es-Sâlihî en-Necmî’dir. Mısır merkezli Memlûk sultanlarının en meşhurlarından olup el-Meliku’l-Mansûr lakabıyla tanınmaktaydı. el-Meliku’s-Sâlih onu köle olarak satın aldı, sonra da azat etti. 1273 yılında Ermenilere karşı yapılan başarılı hamle sonucunda büyük şöhret kazandı ve Selâmiş’in azlından sonra da sultan ilan edildi. Moğol, Ermeni ve Haçlı ordularını yendikten sonra el-Markab, Trablûs ve el-Betrûn şehirlerini ele geçirdi. Bu hükümdar, Kahire’de el-Mansûrî olarak adlandırılan bir hastane inşa etmiştir. Bkz. Muhammed Hamza İsmail el-Haddâd, *es-Sultanu’l-Mansûr Kalavun*, Kahire, 1998, s. 13-105; Üsâme Hasan, *en-Nâsir Muhammed b. Kalavun*, Kahire 1997, s. 11-12; Lewis Ma’lûf, s. 555.

³⁹ Tam adı Ebu’l-Fütûh el-Meliku’s-Sâlih Necmüddin Eyyûb b. Muhammed’dir. 24 Cemaziyelâhir 603’te (26 Ocak 1207) Kahire’de doğmuş, 15 Şaban 647’de (23 Kasım 1249) Mansûre’de vefat etmiştir. O sırada Hasankeyf’te (Hısn Keyfâ) bulunan oğlu el-Meliku’l-Mu’azzam Turan Şah’ın gelmesinden sonra Kahire’de kendi yaptırdığı el-Medresetü’s-Sâlihiyye’ye defnedilmiştir. Bu hükümdarın, gayet heybetli, vakarlı, iffetli, cömert ve tedbirli bir insan olduğu bildirilmektedir. İskenderiyye ve Dimyat kaleleri onarmış ve korunaklı bir duruma getirmiştir. Ayrıca Ravza adasını bir köprüyle karaya bağlamış ve buraya Türk memlûkları için kışlalar yaptırmıştır. Onun Sâlihiyye semtinde ve diğer bazı av ve sayfiye yerlerinde çeşitli saraylar yaptırdığı da söylenmektedir. el-Medresetü’s-Sâlihiyye adındaki dört sünnî mezhebin okutulduğu okul ise bırakmış olduğu en önemli mimari eser olarak tanınmaktadır. Bkz. Bahattin Kök, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, el-Meliku’s-Sâlih Maddesi, Ankara 2004, c. XXIX, s. 80-82.

⁴⁰ İbn Batuta, *Rihletü İbn Batuta*, Mısır 1938, s. I, s. 23.

⁴¹ Tam adı Fârisuddin Oktay b. Abdullah es-Sâlihî el-Müstârîb’dir. Hocası el-Meliku’s-Sâlih onu emir tayin etti. Sonra el-Muzaffer Kutuz zamanında saltanat naipliği görevinde bulundu. Anılan hükümdar öldürülünce el-Meliku’z-Zâhir ile birlikte hareket etti. Cüzam hastalığına yakalandıktan sonra evine kapandı ve 672 yılının Cümâda’l-Ülâ ayında Mısır’da vefat etti. Öldüğünde yetmiş yaşında idi. Bkz. İbn ‘İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-Zehab fi Ahbâri men Zehab*, (Thk. Abdulkâdir el-Arnâvût-Mahmud el-Arnâvût), Dimaşk, Beyrut 1991, c. VII, s. 586.

şöyle sıralamak mümkündür: Suncur el-Elfi⁴², Sencer el-Elfi⁴³ ve Kansû el-Elfi⁴⁴. Muhtemelen Kansû Hamsümi'a⁴⁵ (Beşyüzlük) Canem Hamsümi'a⁴⁶ (Beşyüzlük) ve "Sittümi'a" (Altıyüzlük) lakabı ile tanınan hadım Mercan el-Camâli adındaki memlûkların da bu lakapları satın alındıkları fiyatlarıyla alakalıydı. David Ayalon, anılan lakapları taşıyan memlûklarla, "İsney 'Aşar" (On ikilik) olarak tanınan Birdibeg ez-Zâhirî⁴⁷'nin bu lakaplarının ucuza satın alındıkları ile ilgili olabilece-

⁴² Memlûklar döneminde Şam naibi Emir İzzeddin Aydemir'in memlûklarından idi. Aydemir görevinden azledilince, el-Meliku'l-Mansûr Kalavun birkaç memlûkle birlikte Sungur'u da satın alarak onu Üstadar olarak tayin etti; sonra da 683 yılında onu Dimaşk'a göndererek divanlar üzerine görevlendirdi. Kalavun vefat edene kadar burada iyi bir çevre edindi ve itibarı arttı. el-Meliku'l-Eşref hükümdar olunca Şemseddin es-Sa'lûs'u vezir yaptı; bu kişi Sungur'u Kahire'ye çağırarak cezalandırdı ve mallarına el koydu. Ancak o, anılan vezirle arasını düzeltti ve bin beş yüz dinar mihir karşılığında onun kızıyla evlendi. Bu olaydan sonra Şemseddin es-Sa'lûs, onu eski görevine iade etti. el-Meliku'l-Adil Ketbuğa hükümdar olana kadar da bu görevinde kaldı. Es-Sâhib Fahreddin Halil vezir tayin edilince, Sungur'u yakalatarak Kahire'ye getirtti ve ondan beş yüz bin dirhem para cezasına çarptırdı. Ancak Emir Hüsameddin Lâçin Hükümdar olunca Sungur'u vezir olarak tayin etti. Görevini kötüye kullanınca da onu bu görevinden azletti. Lâçin öldürülüp el-Meliku'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun ikinci defa sultan olunca onu vezirlik makamından azletti ve onu Şam kalelerindeki orduların kumandanı olarak tayin etti. Sungur 709 yılında uzun bir hastalık döneminden sonra Kahire'de vefat etti. Bu emirin arif ve heybetli bir insan olduğu, birçok iyiliklerde bulunduğu ve memlûklerinin ise kendisinden sonra görevler üstlendikleri bildirilmektedir. Bkz. Takıyyuddin Ahmed el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, (Thk. Muhammed Zeynuhum, Mediha e-Şerkâvî), Kahire 1997, c. II, s. 551-553.

⁴³ Tam adı Sencer eş-Şucâ'î el-Cerkesî'dir. Memlûklü sultanı Halil 693 yılında öldürüldükten sonra yerine kardeşi en-Nâsir dokuz yaşında tahta oturunca, bu esnada vezirlik makamında bulunan Sencer, saltanat naibi emir Ketbuğa et-Tatarî ile ihtilafa düştü. Bunun üzerine Sencer Bahri memlûkları para karşılığında Ketbuğa'ya karşı kışkırttı. Ketbuğa adamlarını öncü kuvvetleri emirlerini, tatar ve Şehrizor Kürtlerini yanına istetti; ancak çok azı dışında kimse bu talebi yerine getirmedi. Sonra Sencer'in öldürülmesi üzerine kargaşa son buldu. Bkz. es-Seyyid el-Bâzu'l-Arinî, *el-Memâlik*, Beyrut, (Trz.), s. 64.

⁴⁴ Tam adı el-Meliku'l-Eşref Kansu el-Gurî'dir. 1501-1516 yılları arasında Çerkez Memlûk sultanı olarak Mısır'da hükümdarlık yaptı. Daha önceleri Halep'te Hâcibu'l-Huccâb (Hacibler hacibi) görevinde bulundu. Hükümdar olunca yeni vergiler uyguladı ve ordu mensuplarının maaşlarını ödemek için paranın değerine müdahale etti. Osmanlı Sultanı I Selim'e karşı çıkan Safavî hükümdarı Şah İsmail'e yardım etmek istedi, ancak Halep yakınında meydana gelen Mercü Dâbık Savaşında öldürüldü. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 543. Bu memlûklü hükümdarı Kahire'de bir cami, Cidde şehrine bir sur, Mekke'de ise birçok hayır kurumlarını yaptırmıştır. Bkz. Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Ankara 1996, c. V, s. 3581.

⁴⁵ Tam adı el-Meliku'z-Zâhir Kansû'dur. Çerkez Memlûkların on dokuzuncu sultanı olup Melik Nâsir Ebu's-Sa'âdât Muhammed b. Kaytabay'dan sonra 904 yılında hükümdar olduysa da Çerkezistan'dan yeni gelmesi hasebiyle devletin genel durumu ve siyasî gidişatı hakkında fazlaca bilgi sahibi olmadığından ancak 905 yılının sonlarına kadar iktidarda kalabilmiştir. Bkz. Şemseddin Samî, c. V, s. 3581.

⁴⁶ Tam adı Seyfüddin Canem b. Abdullah el-Müeyyedî'dir. Onbaşı rütbesindeki emirlerden biri olup el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh'in memlûklarından idi. Hocası el-Müeyyed öldükten sonra sakiler başı görevine getirildi. Arkasından el-Meliku'l-Eşref İnal döneminde onbaşı rütbesine yükseltildi. Daha sonra da muhafız ordusu başı kumandanı olarak görevlendirildi. H. 861 yılının Muharrem ayının dördü olan Perşembe günü vefat ettiği güne kadar da bu görevinde kaldı. Yumuşak huylu ve olgun bir insan olduğu söylenir. Bkz. Cemaleddin Ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nüctümü'z-Zâhire fi Müllük Mısır ve'l-Kâhire*, c. XVI, s. 156.

⁴⁷ Tam adı emir Seyfeddin Birdibek es-Seyfi Yeşbük b. Özdemir'dir. Mısır memleketinde binbaşı

ğini ileri sürmektedir⁴⁸. Aynı yazara göre, gözünde bir leke bulunan Sultan Baybars⁴⁹'ın fiyatı 40 dinardı ve bir başka memlûk 750 veya 1000 dirheme satılmıştı. Bu da o devirde 37 veya 40 dinarın karşılığı idi. Memlûklü Sultanı Tatar⁵⁰, Yeşbük

rütbesinde bir memlûklü kumandanıdır. Hocası Yeşbük b. Özdemir'in ölümünden sonra emir Tatar için Emir âhür olarak görev yaptı. Tatar sultan olunca onu emir âhür ve Tablahâne emiri olarak görevlendirdi. Bu görevini yıllarca sürdürdükten sonra el-Meliku'l-Eşref onu önce yüzbaşı sonra da binbaşı rütbesine yükseltti. H. 833 yılının Cümâda'l-Âhire ayının on biri olan Pazar günü veba salgınında öldüğü güne kadar da bu görevini ifa etti. Onun orta boylu, yakışıklı, akıllı, sâkin tabiatlı, mütevazi ve vakur birisi olduğu söylenmektedir. Mısır memleketinde haciplerden birisi olan ez-Zeyni Ferec'in babası idi. Bkz. Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdi el-Atabekî, *en-Nüctümü'z-Zâhire fi Mülük Mısır ve'l-Kâhire*, Beyrut 1992, c. XIV, s. 328.

⁴⁸ David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev. Samira Kortantamer), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 1989, s. 218-219.

⁴⁹ Tam adı el-Meliku'z-Zâhir Rüknu'ddin es-Sâlihi el-Bundukdârî'dir. Borçoğlu veya Borlu kabilesine mensup olan bu Memlûklü sultanı 620'de (1223) Kıpçak ülkesinde doğmuş ve 20 Haziran 1277'de Dimaşk'ta vefat etmiştir. Memlûklü devletin gerçek kurucusu olarak tanıtılan Baybars'ın samimi bir Müslüman olduğu, ancak bunun yanında Cengiz yasası ve töresini de uyguladığı söylenmektedir. Düzenli ve çalışkan bir devlet adamı olarak ülkenin idaresini sıkı kontrolü altında tutar, adaletle, hak ve hukuka büyük önem verir. Ülkeyi düzenli bir yol şebekesiyle Kahire'ye bağlar. Mükemmel bir posta teşkilâtı kurdu, Suriye'nin çeşitli yerlerine Türkmenleri yerleştirdi. Ayrıca onun Türk Memlûkleri çoğalttığı, Türk-Moğol geleneklerine değer verdiği, Berke Han'ın kızı ile evlendiği ve veliht olarak ilan ettiği oğluna Türk adı verdiği de söylenmektedir. Bu Memlûklü hükümdarı uzun boylu, esmer tenli, mavi gözlü olarak tanıtılmaktadır. Çevgân oyununa çok düşkün olan Baybars'ın üçü erkek on çocuğu dünyaya gelmiştir. Baybars'ın fethettiği kale ve şehirleri şöyle sıralamak mümkündür: Banyas kalesi, Yafa, eş-Şakif, Antakya, el-Bire Kalesi, el-Kerek, eş-Şûbek, Kaysâriyye (Filistin), Kal'tü'l-Hevâ, Safed, İslâliyye kaleleri, Hüsnü'l-Ekrâd, Akka kalesi, Kenbul veya Keynük (Anadolu), Ezene (adana), el-Masîsa. Bayındırlık işlerine büyük önem verirdi. Haremü's-Şerif'i ve Kudüs şehrindeki Kubetü's-Sahre'yi onardı, Hülagü'nün tahrip ettiği kanalları, surları, şehirleri ve kaleleri tamir etti. Ayrıca Dimaşk kalesi ile el-Kasrû'l-Ablak'ı da onardı. Hükümdarlık süresi on yedi yıl iki ay sürmüştür. Hakkında şu üç eser kaleme alınmıştır: *er-Ravzu'z-Zâhir fi Sireti'l-Meliki'z-Zâhir*, *Sireti'l-Meliki'z-Zâhir Baybars*, *Hüsnü'l-Menâkabi's-Sırrıyyeti'l-Müntez'a mine's-Sireti'z-Zâhiriyye*. Bkz. Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdi el-Atabekî, *en-Nüctümü'z-Zâhire fi Mülük Mısır ve'l-Kâhir*, c. VII, s. 124-155, 167-168; Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Tarih*, (Thk. Ahmed Hatîf-Fehmî Sa'd), Beyrut 1992, c. II, s. 270-272; Kâzım Yaşar Koprıman, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Baybars I Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 221-223.

⁵⁰ Tam adı Ebu'l-Feth Tatar b. Abdullah ez-Zâhiri'dir. Memlûklü Sultanı ez-Zâhir Berkük'un memlûklarından idi. Mısır memleketinde devlet idaresinde bin kişiyi yöneten yüzbaşı mertebesine kadar yükseldi. el-Meliku'l-Mü'yyed vefat edince emir Tatar, sultan, halife, kadılar ve ordularla Bilâdü's-Şam bölgesine gitti ve orada görevden alma ve tayin etme işleriyle uğraştı. Sonra Halep şehrine gitti; sonra da Dimaşk'a döndü ve burada insanları kazanmaya ve kendini emirlere sevdirmeye çalıştı. Sonra yaşının küçüklüğü nedeniyle el-Meliku'l-Muzaffer'i azletmeye çalıştı ve onu 824 yılının Şaban ayının dokuzunda tahttan indirdi. Bu olaydan sonra da kendini sultan ilan etti ve el-Meliku'z-Zâhir Ebi'l-Feth olarak lakaplandırdı. Aynı yılın Ramazan ayının dördü olan Perşembe günü Dimaşk'tan Mısır memleketine geldi. Ancak burada hastalandı ve Zilhicce ayının dördü olan Pazar günü elli yaşındayken vefat etti. Saltanat süresi doksan dört gün sürmüştür. Bilgili, zeki bir hükümdar olduğu söylenmektedir. Fıkıhla uğraşır ve ilmî araştırma yapan biriydi. Türkçe şiir ezberlemede çok yetenekliydi ve söylediği şiirlerin anlamlarını yorumlayan bir yapıya sahipti. Ayrıca cesur, atılgan, aşırı cömert bir insandı. Kısa boylu, siyah ve sık sakallı, güzel yüzlü, duygusunun doruğunda konuşan ve sesinde kısıklık bulunan bir hükümdardı. Hanefî mezhebine aşırı derecede bağlı ve elinden gelse anılan mezhep dışında mezhep bırakmayacak kadar ileri giden bir yapıya sahip olduğu bildirilmektedir. Bkz. İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, c. IX, s. 241-242.

es-Sûdûnî⁵¹'yi 100 dinara satın almıştı. Sultan Muayyed Şeyh⁵², Trablus valisi olduğu sıralarda Yeşbük el-Muşidd⁵³ için 2.000 dinar ödemişti. Biraz önce adı geçen Tatar, 801 hicrî senesinde 12. 000 dirheme satın alınmıştı, bu da 30-35 dinarın karşılığı idi. el-Muayyed Şeyh ise küçük bir memlûk için 2000 dirhem ödemişti⁵⁴.

David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi” adını taşıyan makalesinde, Mısır’daki memlûk fiyatlarını karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Yazarın anılan bilgi ve değerlendirmelerini aynen aktarıyoruz:

“Emîr olup imparatorlukta gözde durumları olan ve birinci satın alınmaları yasal olmadığından yeniden satılan memlûklara ödenen fiyatlar hakkında çok bilgi var. Ama bunların fiyatları, genç tanınmamış ilk defa satılan bir memlûkünki hakkında hiçbir fikir vermez; bu konuya daha sonra geleceğiz. Şimdi başkalarından daha fazla memlûk satın alan bir sultanın devrinde duralım ve buna tanıklık eden kaynakları inceleyelim. Bahsettiğimiz kişi en-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn’dur. Makrizî’nin eseri olan “Hitat”’a göre, en-Nâsır’ın memlûklar için ödediği fiyatlar o kadar yüksekti ki bir baba, bu durumlarda oğlunu Mısır’a kişi başına 100.000 dirheme kadar ödeyen sultana götüren köle tacirine satma arzusuna karşı koyamazdı. “Sülûk” adlı kitabında aynı tarihçi daha fazla ayrıntılar verir. Ve bize öğrettiğine göre Sul-

⁵¹ Tam adı Yeşbük b. Abdullah el-Yusufi el-Müeyyedî’dir. el-Makrizî’ye göre, sireti kötü, zalim ve kibir ve ceberut içeren şiddete eğimli biriydi. Halep nâibi olan bu emir, H. 824 yılının Muharrem ayının yirmi üçü olan Salı günü Halep dışında emir el-Tunbuğa el-Karmezî ile meydana gelen bir çarpışmada öldürüldü. Bkz. Cemaleddin Ebi’l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nücûmu’z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve’l-Kâhire*, c. XIV, s. 72.

⁵² Tam adı Ebu’n-Nasr Seyfüddin el-Meliku’l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî ez-Zâhiri’dir. Kafkasya’daki kabilelerden Kermük kabilesine mensup olan bu Memlûklü hükümdarı 770 (1368-69) yılında doğmuş ve on iki yaşlarında esir tüccarı Hoca Mahmud Şah tarafından Mısır’a getirilmiştir. Hoca Mahmud Şah’a nisbetle Mahmudî, el-Meliku’z-Zâhir Berkuk’a nisbetle Zâhiri diye anılır. Sekiz yıl beş ay hüküm süren Şeyh el-Mahmûdî uzun süren bir hastalığın ardından 8 Muharrem 824 (13 Ocak 1421) tarihinde vefat etmiş ve kendi yaptırdığı medresedeki türbesine defnedilmiştir. Zeki, ileri görüşlü âdil, cömert ve harp sanatında mâhir olduğu bildirilmektedir. Ancak onun oyun ve eğlenceye düşkün olduğu, kan dökmeye israfa kaçtığı ve sık sık müsadereye başvurduğu söylenmektedir. İlimle iştiğal ettiği, âlimlere değer verdiği, hatta Buhârî icâzetine sahip bulunduğu da anlatılmaktadır. Hakkında şu eserler alınmıştır: *el-Cevheretü’s-Senîyye fi Târihi’d-Devleti’l-Müeyyedîyye, es-Siretü’l-Mü’eyyedîyye, Nazmü Sireti’l-Mü’eyyed, es-Siretü’l-Şeyhiyye*. Bkz. İsmail Yiğit, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Şeyh el-Mahmûdî Maddesi, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 58-60.

⁵³ Tam adı Yeşbük b. Abdullah el-Atabekî’dir; lakabı ise el-Muşidî’dir. Halep nâibi Emir Sudûn el-Bicâsî’nin memlûku idi. Sudûn vefat edince, o dönemde Halep kalesi naibi olan emir Yeşbük el-Ârec es-Sâkî hukuk dışı onu memlûku yaptı, bir süre sonra da onu daha sultan olmayan ez-Zâhir Tatar’a sattı. Ancak Sultan Ferec b. Berkuk’un oğullarının hocası emir Aytemuş el-Hudari bu satış akdini kabul etmedi. Bunun üzerine Tatar, konuşma ve şer’î vasiyet yoluyla onu 100 dinara satın aldı ve azat etti. Böylece Yabeg, ordu teşkilâtında yükselerek Tabilhâne (ahir emiri) emiri oldu. Barsbay hükümdarlığı zamanında bu haberi duydu, onu bin dinara satın alarak azat etti ve orduya yüzbaşı öncü kuvvetlere de binbaşı yaptı. Bkz. es-Seyyid el-Bâzu’l-Arini, s. 78.

⁵⁴ David Ayalon, s. 218-219.

tan en-Nâsır'ın zamanında köle tacirleri bir memlûku 20.000, 30.000 veya 40.000 dirheme (yani 1000, 1.500 veya 2.000 dinara) satın alırlardı. Halbuki sultan kişi başına 100.000 dirheme, yani 5.000 dinara, kadar öderdi. Bu veriler, en-Nâsır'ın belirli durumlarda ödediği meblağlarla ilgili açık ve kesin bilgiler tarafından doğrulanıyorlar mı? Bütün tarihçilerinde ancak iki yerde en-Nâsır'ın, el-Makrizî'nin bahsettiği meblağlara yaklaşan bir fiyat ödediğini bulduk. Ona göre Sırgatmış en-Nâsır⁵⁵ 80.000 dirheme, yani 4.000 dinara, ve Meliktimur el-Hicâzî en-Nâsır⁵⁶ 100.000 dirheme, yani 5.000 dinara, satın alınmışlardı. Bu ikisinin her biri için ayrıca yüksek bir meblağın olağanüstü güzelliği için ödendiği anlatılır. İbn Hacer el-Askalanî'nin, bununla ilgili tanıklığının özellikle dikkate alınması gerekiyor: "en-Nâsır, memlûkları satın alırdı ve aşağı yukarı 4.000 dinara kadar ve belki hatta daha yüksek bir fiyatla tek bir tanesi için öderdi". Eserin bir başka el yazmasında şu okunabilir: "Bu da Sırgatmış'tır. Bundan şu sonuç çıkıyor ki: Bu tarihçi, Muhammed b. Kalâvûn'un memlûklarına ödediği aşırı fiyatlar için açık örnekler vermek istediği zaman tek ve herkesçe bilinen bir tanesini saymakla yetiniyor. Ve başka yerde Sırgatmış için sunulan meblağla ilgili olarak şunu ekliyor: "Bir memlûk için böyle bir fiyat ödendiği hiç duyulmamıştı". Halbuki biliniyor ki büyük güzelliğe sahip olup da o yüzden en-Nâsır tarafından sevilen ve sonra sultanın sağ kolu olan emir Kansû'nun fiyatı ancak 8.000 idi, yani 400 dinar, ve emir Beştâk, en-Nâsır tarafından 6.000 dirheme, yani 300 dinara, satın alınmıştı. Bunlar kaynaklarda haklarında bulduğumuz kaydedilmiş fiyatları olan en-Nâsır'ın memlûklarıdır. Aktardığımız olgular, el-Makrizî'nin yukarıda söylediklerini büyük bir ihtiyatla karşılamak gerektiğini kanıtlar. Hangi kaynaklar bize en azından yaklaşık olarak basit bir memlûkun ortalama fiyatı hakkında bilgi verebilir? Bu konu ile ilgili yalnız üç yerde, hepsi Hicrî 9. yüzyıla ilişkin, bilgi bulduk: 839 yılında büyük bir memlûk grubuna

⁵⁵ Tam adı Seyfüddin Sırgatmış b. Abdullah el-Kalemtâvî'dir. Onbaşı rütbesinde olan emirlerden biri olup emir Kalemtây ed-Düvadâr'ın memlûklarından idi. Kayde değer bir askerî özelliğe sahip olmadığı belirtilmektedir. H. 852 yılının Ramazan ayının on dördü olan Cumartesi günü vefat etmiştir. Bkz. Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdi el-Atabekî, *en-Nüccâmü'z-Zâhire fi Müllük Mısır ve'l-Kâhire*, c. XV, s. 258-259.

⁵⁶ Tam adı Seyfüddin Meliktemür b. Abdullah en-Nâsırî'dir. en-Nâsır Hasan döneminde emirlik yaptı. Sonra el-Meliku'l-Eşref Şaban onu yüzbaşı ve bin askere mukaddem olarak görevlendirdi. Arkasından da aynı hükümdar, Esendemür en-Nâsırî olayından sonra onu Muhafız ordusu başkumandanlığına getirdi. Daha sonra da meclis başkanlığına atandı. H. 771 yılında ise Alemdâr el-Muhammedî yerine büyük üstadâr oldu. Aynı yıl Safed şehri nâipliğine tayin edildi. Bir süre sonra da bu görevinden alınarak Kahire'ye getirildi ve burada kendisine yüzbaşı ve bin askere mukaddem payesi bahşedildi. Birkaç yıl Mısır memleketinde hacibülhüccâb görevini üstlendi. İşine son verilince evine kapandı ve 794 yılının Rebi'ü'l-Evvel ayının yirmi birinde vefat etti. Bkz. Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdi el-Atabekî, *en-Nüccâmü'z-Zâhire fi Müllük Mısır ve'l-Kâhire*, c. XII, s. 100.

dâhil olan Kayıtbay⁵⁷, arkadaşları ile memlûk başına 50 dinara satılmıştı. 871 yılında sultanın bir ay boyunca memlûkların ülkesine girişini yasaklayışından sonra bir yük dolusu memlûk geldi; sultan onları kişi başına 100 dinara satın aldı. Bununla ilgili olarak tarihçi, ödenmiş olan fiyatın sultanın geçmişte ödemeye alışık olduğu fiyattan çok daha yüksek olduğunu söylüyor. 873 yılında Sultan Kayıtbay, selefi olan Sultan Hoşkadem⁵⁸'in kuttabiye'lerini kişi başına 10.000 dirheme satın almıştı (o devirdeki 25-30 dinara eşitti). Tarihçilere göre bu ucuz bir fiyattı. Öyleyse Hicrî 9. yüzyılda bir memlûkun ortalama fiyatı aşağı yukarı 50-70 dinar olarak biçilebilir⁵⁹.

2. Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıfsız Köle Fiyatları

Arap Yarımadası'ndaki vasıfsız kölelerin fiyatlarını Hz. Peygamber'in belirlediği cenini düşürme cezası ve Hz. Ömer'in, Arap kökenli köleleri azat etmek için sınırlandırdığı 400 dirhem olan fidye miktarından tespit etmek mümkündür. Bu ise o dönemde bir kölenin fiyatını gösterse gerektir. Ancak sayısı az olmayan bazı belirtiler de o dönemde kölelerin fiyatlarının 800 dirheme kadar yükseldiğini göstermektedir⁶⁰.

Hz. Ömer'in, Ziyad b. Ebîhî⁶¹'ye vermiş olduğu 1000 dirhemlik bir meblağın ikinci şahıs tarafından Ubeyd adında bir kölenin satın alınıp azat edilmesi olayına memnuniyetini belirtmesinden, bu dönemde bir kölenin 1000 dirheme bile satılabileceğini ortaya koymaktadır⁶².

⁵⁷ Tam Adı el-Meliku'l-Eşref Kayıtbay'dır. Barsbay tarafından köle olarak satın alınan ve Çakmak tarafında azat edilen Kayıtbay, Çerkez Memlûklü sultanlarından olup 1468-1496 yıllarında Mısır'da hükümdarlık yapmıştır. Sultanlık payesine yükselmeden önce sırasıyla Naipler naibi, 1467 yılında da Atabek olarak görevlendirilmiştir. Mimari ve savaş sanatına dair birçok eserin sahibi olan bu Memlûklü sultanı oğlu için tahttan feragat etmiştir. Döneminde Mısır ve Bilâdü's-Şam'da veba salgınları meydana gelmiştir. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 544.

⁵⁸ Tam Adı el-Meliku'z-Zâhir Hoşkadem'dir. 1460-1467 yılları arasında Çerkez Memlûklü sultanı olarak Mısır ve Bilâdü's-Şam'da hükümdarlık yapmıştır. Memlûkler tarafından tahttan indirilen Memlûklü sultanı el-Müeyyed'den sonra iktidara geldi ve ülkesinde güvenliği tesis ederek kargaşa dönemini sonlandırdı. Bkz. Aynı eser, s. 270.

⁵⁹ David Ayalon, s. 219-221.

⁶⁰ Ahmed Salih el-Ali, s. 156.

⁶¹ Emevi devletinin önemli idarecilerinden olup köken olarak Taif'in Sakîf kabilesindedir. Taif'te doğan ve H. 53/M. 673 yılında Kufe'de vefat eden Ziyad b. Ebîhî'nin annesinin adı Sümeyye'dir. Nesebi belli olmadığından "İbn Ebîhî" olarak adlandırılmaktadır. Hz. Ali döneminde sırasıyla Basra'da haraç sahibi ve Fars bölgesi valisi olarak görev yaptı. Anılan halifenin vefatından sonra, Muaviye b. Ebî Süfyân tarafından tertiplenen istilhak olayı sonucunda Ebu Süfyân ailesine katıldı, akabinde de Basra ve Kufe genel valisi tayin edildi. Arapların dört dâhisinden birisi olarak tanıtılmaktadır. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara 2004, s. 311-319; Lewis Ma'lûf, s. 341.

⁶² el-Ceşşiyârî, *el-Vüzârâ' ve'l-Küttâb*, (Thk. Mustafa es-Sakka-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafız eş-Şibli), Kahire, (Trz.), s. 19.

Köle fiyatları, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde ortalama 400 dirhem olarak belirlenmişse de, Hz. Ali zamanında bu rakamın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Bu devrin başlarında normal bir köle 600, 700, 800 ve hatta 1.000 dirheme satılabiliyordu. Fars bölgesine bağlı Erdeşirhurre⁶³ valisi Maskala b. Hübeyre⁶⁴, Ma'kil b. Kays⁶⁵ tarafından esir edilen 500 kadar gayrimüslim Benî Nâciye⁶⁶ mensubunu, kişi başına 1.000 dirhem ödemek suretiyle satın almış, sonra da tümünü serbest bırakmıştı. Bu da Hz. Ali döneminin sonlarına doğru yaşına, kökenine ve cinsiyetine bakmaksızın ortalama köle fiyatının 1000 dirhem olduğunu göstermektedir⁶⁷. Ancak Erken İslam dönemi köle fiyatları ile ilgili bütün bu fiyat dalgalanmalarına rağmen, bu tablonun Abbasiler zamanında da çok fazla değişmediğini ve zaman zaman Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde olduğu gibi, bu dönemde de bir kölenin 400 dirheme satıldığını göstermektedir. Örneğin önceleri bir köle olarak Yunis b. Asım'ın hizmetinde bulunan Abbasî dönemi ünlü kumandanlarından Horasanlı Ebu Müslim⁶⁸, Bukeyr b. Mahân tarafından 400

⁶³ Sâsânî krallarından Erdeşir tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. Fars eyaletinin en önemli yerleşim merkezlerinden biri olup, bir rivayete göre bu şehir ilk defa Nemrüd b. Kenan tarafından kurulmuş ve daha sonra da Sirâf b. Fâris tarafından onarılmıştır. Büyük bir kısmı deniz sahili boyunca uzanan Erdeşir Hurre'nin havasının çok sıcak ve meyvesinin bol olduğu söylenmektedir. Buraya tabi olan şehir ve kasabaları şöyle sıralamak mümkündür: Sirâf, Cûr, Meymend, Nâin, Saymekân, Habru, Hüzistan, Gundicân, Kurân, Şemirân, Zîrbâz, Necirem. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. I, s. 176.

⁶⁴ Hz. Ali döneminde Erdeşirhurre valiliği görevinde bulunan Maskala sorumsuz davranışları, halifeye karşı olumsuz tutumu sebebiyle bu görevinden azledilmiştir. Bu olayın akabinde baş gösteren isyanı bastırmak için de Hz. Ali, Ziyad b. Ebîhi'yi anılan şehre vali tayin etmiştir. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 294.

⁶⁵ Tam adı Ma'kil b. Kays er-Reyâhi'dir. Hz. Ali döneminde Kufe'de polis teşkilâtı başkanı olarak görev yapmış ve kumandan olarak Muaviye b. Ebî Süfyan'a karşı yapılan Siffin savaşında diğer görevlerde üstün performans göstermiştir. Bkz. s. Aynı eser, s. 509, 522, 532, 538, 580.

⁶⁶ Kahtan'a dayanan el-Aş'ariyyin koluna bağlı olup, kabilenin kurucusu Nâciye b. el-Cemâhir b. el-Aş'ar'dır. Ünlü sahâbi Ebu Musa el-Aş'arî bu kabileye mensuptur. Bkz. el-Kalkaşandî, *Nihâyetü'r-Rütbe fi Ma'rîfetü'l-Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1984, s. 384.

⁶⁷ Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 521-522, 580. Maskala anılan paranın ancak 200.000 dirhemini ödemiş, kalan 300.000 dirhemlik borcunu ise bir türlü ödeyememiştir. Hz. Ali tarafından cezalandırılmamak için de bu görevine son verilmiş vali Kufe'den Şam'a kaçmıştır. Hz. Ali, onun bu davranışını şöyle dile getirmektedir: "O, bir efendi gibi davrandı, bir köle gibi kaçtı ve fâcir gibi de hıyânet etti. Vallahi, burada kalıp kaçmasaydı, onu sadece hapse atırdık. Bir malı varsa, onu alırdık, yoksa da kendisini serbest bırakırdık." Bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 522.

⁶⁸ Emevî devletinin yıkılışına yol açan dinî ve siyasî hareketin en büyük liderlerinden biri olup askerî yeteneğe sahip bir kumandandır. Ayrıca Abbasî devletinin kuruluşunda büyük bir rol oynamış ve H. 130/M. 748 yılında Merv ve Kufe'yi ele geçirmiştir. Ancak üstün askerî vasıflara sahip olan bu Türk kumandan, hakkında verilen yanlış bilgiler sonucunda H. 137 yılında Abbasî devletinin ikinci halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr tarafından öldürülmüştür. Bkz. İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse el-Ma'ruf bi Tarihi'l-Hulefâ'*, Beyrut 1990, s. 183-184; İbnu'l-Umrani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İbrâ' fi Tarihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Kâsm es-Samarra'î), Kahire 1999, s. 65-67; Lewis Ma'lûf, s. 18.

dirhem karşılığında satın alınarak İmam İbrahim⁶⁹'e gönderilmiştir⁷⁰. Bu da Hz. Ömer ve Hz. Ali dönemindeki vasıfsız köle fiyatlarının diğer dönemler göre az bir yükselme kaydetmesinin geçici bir durum olduğunu gösterir.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, Abbasî döneminin başları ve Hicrî ikinci yüzyılın ortalarında normal vasıfsız köle fiyatları daha düşerek bir köle sadece 200 dirheme satılıyordu. Umman'da iyi zenci bir köle için 25-30 dinar arasında bir fiyat ödendiği gibi⁷¹, normal genç bir köle 23 dinara satılmaktaydı⁷². Bir rivayete göre, Mısır'a hükümdar olan İhşidli Kâfûr⁷³, H. 312/924 yılında hadım olduğundan dolayı 18 dinara satılmıştı. Ünlü şairlerden el-Mütenebbi⁷⁴, kendisine karşı öfkelenen bu hükümdar hakkında şunları söylemektedir:

“O siyahî hadıma kim iyilik öğretti? Beyaz tenli kavmi mi yoksa avcı olan ataları mı? Yoksa köle satıcısının elinde kanayan kulağı mı? Yoksa geri çevrilen iki fels⁷⁵’lik değeri mi? Zira beyaz boğalar iyilik yapmaktan acizken,

⁶⁹ Tam adı İbrahim el-İmâm İbn Muhammed'dir. Birinci ve İkinci Abbasi halifeleri olan Ebu'l-Abbas es-Seffâh ve Ebu Ca'fer el-Mansûr'un kardeşi olup H. 131 (M. 749) yılında vefat etmiştir. Babasından İmamet (halifelik) hakkını devraldığı için ona İmam lakabı verilmiştir. 743 yılında Abbasi ailesi adına davetini başlattığında Ölü Deniz'in güneyinde bulunan el-Humeyme'de ikamet ediyordu. Emevi hanedanının son halifesi olan II. Mervan (Mervan b. Muhammed), onu yakalatarak Harran'a getirdi ve burada vefat etti. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 6.

⁷⁰ el-Makrizî, “Ümeyye ve Haşim Oğulları Arasındaki Çekişme ve Anlaşmazlıklar”, (Çev. İrfan Aycan-Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 382-383; Sâlih Süleyman el-Veşmî, *Ebu Müslim el-Horasânî, Sahibu'd-Da'veti'l-Abbâsiyye*, Büreyde, H. 1400, s. 15.

⁷¹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196. Ali Mazaherî bu fiyatı 30-35 olarak vermektedir. Bkz. Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 364.

⁷² Buzurk b. Şehriyâr, *Kütâbu Acâibu'l-Hind Berrihâ ve Bahrihâ ve Cezâirihâ*, Frankfurt, 1993, s. 52.

⁷³ H. 357/M. 967 yılında Nube'de doğdu. Mısır hükümdarı el-İhşid'in kölesiydi; onun vefatından sonra el-İhşid'in oğlu Ebu'l-Kâsım Anecûr'un tavsiyesi üzerine hükümdar tayin edildi. Fatimilere karşı çetin bir savunma savaşı uyguladı ve bu esnada üstün bir dayanıklılık gösterdi. Yirmi yıl boyunca İhşidîler devletini korudu ve bu sürenin sonunda 965 yılında Mısır ve Suriye hükümdarı olarak bağımsızlığını ilan etti. Ediplere ve şairlere büyük değer verirdi; dolayısıyla da onlardan birçoğu yanında yer aldı. Ünlü şairlerden olan el-Mütenebbi, bu hükümdarı önce övmüş, sonra da hicv ederek şunu söylemiştir: “*Köleyi sopası da yanında olmadan satın alma! Zira köleler hırçın pisliklerdir.*”. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 581.

⁷⁴ Tam adı Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbi'dir. 303 (915-16) yılında Kufe'nin Benî Kinde mahallesinde doğdu. Abbasi döneminin en önemli şairlerindendir. Daha çok övgü, fahr olmak üzere hikmet, mesel, edep, mersiye, hiciv, gazel ve tasvir ele aldığı başlıca temalardır. Methiyeleriyle hayatını kazanan Mütenebbi övdüklerinin kahramanlık, mertlik, cömertlik, soyluluk ve zekâ durumlarını abartılı bir dille anlatmıştır. Bkz. İsmail Durmuş, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Mütenebbi Maddesi, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 195-200.

⁷⁵ Latince “follis” kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olan fels “akçe, para, mangır” anlamına gelir. Çoğulu “fîlûs” olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler için kullanılır. Halk dilinde kırmızı renkte olduğu için bakır sikkelere “fîlûs-i ahmer” denilmektedir. Kırmızı bakırdan yapılan felsler; Müslümanların Suriye'yi fethi sırasında 6 gr. kadar gelen Bizans bakır sikkeleri VII. yüzyıldan itibaren tamamıyla bozuldu ve bu paralar Araplar tarafından kullanılmadı. Fakat Emevîler zamanında

siyahî hadımlar nasıl bunu yapacak.⁷⁶

el-Mütenebbî'in sözlerinden de anlaşıldığı gibi, İhşidli Kâfûr çok ucuza satılmıştır. İbn Hurdazbih, Abbasî devletinin haraç şeklinde Horasan bölgesinden almış olduğu mallar arasında değeri 600.000 dirhem olan 2000 adet baş kölenin de yer aldığını belirtmektedir.⁷⁷ Bu rakamlara göre her kölenin fiyatı 300 dirhemi geçmiyordu Ancak savaşlarda esir alınan köle sayısının fazlalığından dolayı, zaman zaman köle fiyatları da aşırı bir düşüş kaydedebiliyordu. Buna bir örnek olarak İslam dünyasının batısındaki Endülüs'te meydana gelen el-Erek Savaşında Müslümanların ele geçirdikleri ganimet ve esirlerin fiyatlarını göstermek mümkündür. Zira bu savaştan sonra bir esir bir dirheme, bir kılıç⁷⁸ ise yarım dirheme

ve Abbasîlerin ilk dönemine kadar Bizans modeline uygun bakır sikkelerin imaline devam edildi. Felsler Araplar tarafından mutlak şekilde değerli bir sikke olarak değil, ancak kesirleri tamamlamak için ufaklık para şeklinde kullanılmıştır. Fels imali hükümler hukukundan sayılmadığı için mahallî makamlar bu konuda tamamen serbest bırakılmıştır. Bundan dolayı da farklı ağırlık ve ölçülerde felsler basılmış, dinar ve dirhem aksine felsin kullanımı sadece basıldıkları bölgelerle sınırlı kalmıştır. H. 759 yılına kadar felslerin 48 tanesi bir gümüş dirheme tekâbül etmekteydi. Fakat Mamlüklü hükümdarı en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun zamanında yeni felsler piyasaya sürüldü, bunlar bir miskal ayarındaydı ve bu miskal dirhem 24 kırıttan bir kırıttan değeri idi. Sonra bu paralar değerini kaybederek sıfır derecesine kadar düştü. Aslında bu bakır paralar, Mısır'da yeni hâdiseler ve belâler çıktığı 806 yılından sonra revaç bulmuş ve bu arada bütün dünyada kullanılmıştır. el-Melik Zâhir Berkuk zamanında Mahmud b. Ali el-Ustâdâr mâliyenin başına getirilince, bakır paralar (felsler) çoğaldı. Avrupalılar, buraya, yüklerle dolu kırmızı bakır getirirlerdi. Burada senelerce bu bakırlardan felsler kesildi ve Franklar, buranın dirhemlerini memleketlerine taşıdılar. Diğer taraftan yerli halk, kullanmak için bunları eritince, piyasada gümüş kutluğu baş gösterdi. Bu yüzden, Mısır'da halkın fülûse karşı olan rağbeti arttı. Avrupa memleketlerinden getirilen levha halindeki kırmızı bakırın bir kantarı için bir fiyat tesbit edilirdi. Bu sayede bakırın kantarla alınıp satılması kararlaştırıldıktan sonra, bu bakırlar darphânece fülûse çevrilir ve gerçek bedeline yalnız basma bedeli eklenirdi. Yapılan harcamalar hesap edilirse, bir dinar için ne kadar bakır sarfedileceği anlaşılır. Bu yapıldıktan sonra, "Müeyyedi" denilen dirhem kaç mal olduğu da bilinmiş olurdu. Bakırlar, Belîğ Sâlim'in zamanına kadar sayı ile alınırdı. O, 806 senesinde bunların tartı ile alınmasını emretti. Bkz. İbrahim Artuk, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Fels Maddesi, İstanbul 1995, c. XII, s. 309-310. Ayrıca bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, s. 250-251.

⁷⁶ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, (Trz.), c. I, s. 85; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196. Ağlebî hükümdarları iktidarları döneminde diğer unsurlar yanında siyah köleleri de kendilerine koruma edinmeye başladılar. Daha sonra da Fatımîler ve onların vasalları olan Kelbîler, köle tüccarlarının getirdiği Sakalibe yani beyaz memlûklarından oluşan koruma birlikleri kurdular. Bunları küçük yaşta iken Slav ve diğer ülkelerden getiriyorlardı. Çoğunlukla tüccarlar onları hadım yapıp gılman (gulâm'ın çoğuludur, erkek çocuk demektir) ve feteyân (fetâ'nın çoğuludur, genç demektir) olarak yetiştirilmek üzere ileri gelen kimselere yüksek fiyatlara satıyorlardı. Bu gençlerin, Kelbîlerin idarecileri ve Norman kralları döneminde büyük nüfuzları vardı. Çünkü onlar, kral ve idarecilerin yandaşları ve sırdaşları idiler. Bunlar arasında bakan, kâtip ve komutan olanları vardı. Palermo'nun Hâretü's-Sakâlibe isminde bir mahallesi vardı. Bkz. Martino Mario Moreno, "Sicilya'da Müslümanlar", (Çev. Abdulhalik Bakır-Aydın Çelik), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 706-707.

⁷⁷ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Bağdat, (Trz.), s. 37, 39.

⁷⁸ Oysa İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar tarafından silahlar çok yüksek fiyatlara satın

satılmıştır⁷⁹.

Geç Ortaçağlarda her kentte insanların gidip köle satın aldıkları bir esir pazarı kurulurdu. Her pazarda fiyatları ve pazarlıkları gözetlemek ve anlaşmazlıkları önlemek için resmî denetçi bulunurdu. Örneğin Samarra⁸⁰'da bütün bir meydan bu pazara ayrılmıştı ve satışlar bu meydanı çevreleyen binalarda yapılırdı. Zemin katında malın kabası satılırdı. Yukarıdaki katlar ise çok kez yüksek fiyatlara giden lüks kölelere ayrılmıştı. Fiyatlar çok değişken ve mala bağlı olduğu gibi, arz ve talebe de bağlı idi. Burada en değerli köleler Orta Asya'dan getirilen ve özel muhafız birliklerinde istihdam edilen Türkler ve genel olarak orduya ayrılmış olan Slavlardı. 924'de güzel bir Habeş köle 18 dinardı⁸¹.

Eliyahu Ashtor'un ifadelerine göre, 1300 yılı Eylül ayında, Yahudi bir tüccar olan Palermo'dan Raffaele oğlu Macalufo (Mahlüf), Girit'teki 5 Yahudi'yi serbest bırakmak için fidiye olarak toplam 700 beyaz besant (Bizans'ın altın parası) harcamıştır⁸². Filistin'in Kaysâriyye⁸³ şehrine bağlı Kafer Sellâm⁸⁴ köyünün sahillerinde Rumlar, Müslüman esirlerden üç tanesini 100 dinara (tanesi 33 kûsur dinar)

---

alınıyordu. Bir örnek vermek gerekirse; Hz. Ali döneminde kılıçlar çok pahalıydı. Mesela Hz. Ali'yi öldürmede İbn Mülcem tarafından kullanılan zehirli kılıç 1.000 dirheme satın alınmıştır. Bir rivayete göre anılan kılıç 40 gün boyunca zehirde tutulmuştur. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 581.

⁷⁹ Corci Zeydan, *Tarihü't-Temeddünî'l-İslami*, c. II, s. 326.

⁸⁰ Dicle'nin sağ kıyısında yer alan bir şehir olup günümüzde Bağdat'a bağlı bir kaza merkezidir. M. Ö. 5 bin yılında bir yerleşim merkezi olduğu söylenmektedir. Araçlar H. 637 yılında burayı ele geçirdiklerinde küçük bir köy durumundaydı. Ancak H. 836 yılında Abbâsi halifesi e-Mu'tasım Billâh, burada Türklerden teşkil ettiği orduyu iskân etmek için yeni bir şehir kurdu ve ona "Sürre men ra'â" adını verdi. Abbâsi halifesi el-Mu'temid başkentini Bağdat'a taşıdıktan sonra Samarra ihmale uğrayarak eski şaşaaşını kaybetti. Burası mimari eser olarak el-Mütevekkil Sarayı ve ilginç bir yapı olan Melviye'si ile tanınır. Bugün Samarra kazasının ed-Dalû'iyye, Beled, ed-Düceyl ve ed-Dûr olarak dört nahiyesi bulunmaktadır. Bkz. Lewis Malûf, s. 346.

⁸¹ Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 364.

⁸² Eliyahu Ashtor, "Geç Ortaçağlarda Akdeniz Ticaretinde Yahudiler", (Çev. Abdulhalik Bakır-Pınar Ülgen), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 849-850.

⁸³ Filistin'e bağlı Akdeniz sahilleri üzerinde yer alan bir şehir olup, Filistin'in diğer şehri Taberiyye ile arasında üç günlük bir uzaklık bulunmaktadır. Yakut'un ifadelerine göre burası eskiden şehirlerin en önemlilerinden biriymiş ve bol nimete ve kalabalık bir nüfusa sahipmiş. Ancak yazının kendi zamanında görünüm olarak bir şehirden çok bir köyü andırmaktaydı. Anılan şehir Hz. Ömer döneminde Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından uzun bir kuşatmadan sonra fethedildi. Bu şehir önemli âlimler yetiştirmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: İbrahim b. Ebî Süfyan el-Kayserânî (öl. 278), Amr b. Sevr el-Kayserânî (öl. 279), Muhammed b. Rabi'a el-Kayserânî. Bkz. Yakut el-Hamavi, c. IV, s. 478.

⁸⁴ Kaysâriyye ile arasında dört fersah mesafe bulunan bir köydür. Ayrıca bu köyle Filistin'in bir şehri olan Nablûs arasında da yine dört fersahlık bir uzaklık bulunmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamavi, c. IV, s. 533.

satıyorlardı⁸⁵. Yine yaklaşık bu tarihlerde Moğol hükümdarlarından Gâzân Han⁸⁶, Halep, Hama ve Sermîn⁸⁷ şehirleri ile Antakya ve es-Sumâk'ın dağlık bölgelerini ele geçirerek bu yerleşim merkezlerindeki koyun ve inek sürüleri ile birlikte Müslüman erkek, kadın ve çocukları tutsak ettikten sonra esir başına 10 dirhem gibi düşük bir miktar karşılığında Ermenilere satmıştır⁸⁸.

Bu gibi bir muamele, yani Müslüman bir hükümdarın Müslüman esirleri satışa çıkarması olayı, İslam dünyasında yaygın olan bir davranış değildir. Bu uygulama daha ziyade Moğol örfü ile ilgili olmalıdır. Zira Moğolların savaş hukuku ve muharebe yöntemleri, İslam'ın öğretilerini ve hukukunu harfiyen uygulayan ilk Müslüman Türk devletlerinininkinden (Karahanlılar, Gazneliler, Tolun Oğulları, Selçuklular) çok farklıydı. Onların savaş stratejisi ve yöntemi daha ziyade göçebe bozkır örfüne göre uygulanmaktaydı ve zaman zaman vahşet boyutuna kadar uzanmaktaydı. Burada Moğolların Müslüman olmadan önceki durumları ile Müslümanlığı kabul etmelerinden sonraki durumlarını da birbirinden ayırmak gerekir. Anılan esir satışının hangi tarih ve devrede gerçekleştiği hakkında bilgi verilmediğinden bunu tam olarak tespit edemiyoruz. Eğer bu olay, İslam'ı ilk kabul eden Moğol hükümdarı unvanını kazanan Gâzân Han Müslüman olduktan sonra gerçekleşmiş ise bu davranış İslam hukukuna aykırı bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Aksi durumda yapılamı Moğol örfü ile yorumlamak gerekir.

3 Rebî'u'l-Evvel 731/15 Aralık 1330 tarihinde gerçekleşen bir köle satışı belgesinde ise şu detaylara rastlanmaktadır:

“Kamâluddîn Huseyn b. Abdillâh b. Osman es-Sivâsi'nin satımı, bir adet: Tahmâsb adında, uzun boylu, beyaz tenli, kırmızı yüzlü, kara gözlü, açık (guşâde) kaşlı, elinde Giyâsuddîn Mahmud b. Abdillâh el-Ahrâkî'nin mektubuna sahip olan bir adet Çinli) Hitâ'i) köle nakit 500 “tebrîz şehri saf

⁸⁵ el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâşim fî Ma'rîfeti'l-Akâlîm*, Leiden 1904, s. 177.

⁸⁶ Tam adı Mahmud Gâzân'dır. Müslümanlığı kabul eden ve İslam dinini devletin resmî dini haline getiren ilk Moğol hanı olup 1271-1304 yılları arasında Bağdat'ta hükümdarlık yapmıştır. Tebriz'de birçok hayır kurumunun kurucusu olan Mahmud Gâzân Han, âlimlere büyü müret gösterirdi. İlhanlı âlimlerinden olan Reşîduddîn'i “Câmi'u't-Tevârih” adlı eseri yazmaya teşvik eden de odur. Bkz. Lewis Ma'lûf, *el-Müncid fî'l-A'lâm*, s. 500.

⁸⁷ Suriye topraklarında yer alan Halep şehrine bağlı meşhur bir beldedir. Adını Sermîn b. el-Yefez b. Sâm b. Nüh'dan aldığı söylenmektedir. el-Meydânî, “Kitâbu'l-Emsâl” adlı eserinde, Sermîn şehrinin, kadısının darb-ı mesellere konu olduğu Sedûm şehrinin ta kendisi olduğunu zikretmektedir. Yakut'un (Öl. H. 626) yaşadığı dönemde şehirde ikamet edenlerin İsmailiye mezhebine tabi oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. III, s. 243. Sermîn, günümüzde Suriye'nin İdlîb kentine bağlı bir köyden ibaret olup, dokuz kubbesiyle meşhur olan büyük bir meşhurdur. Bkz. Lewis Ma'lûf, *el-Müncid fî'l-A'lâm*, s. 354.

⁸⁸ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, c. 40, s.110 (İnternetten)

gümüş dinârına” -ki bunun yarısı 250 dinâr eder- Tebriz şehri tamgâci ve dellâllerinin huzurunda satıldı. Eğer çalınmış (dozdîde) veya bulunmuş (bulârgû) çıkar ise sorumluluğu satıcıya aittir. Filân ve filânın dellâllığıyle 3 Rebi’u’l-Evvel 731/15 Aralık 1330⁸⁹.

Bu köle satış akdinden, 1330 yılının Aralık ayında Tahmâsb adında Hitâ’î bir erkek kölenin 500 Tebriz gümüş dinarına satıldığını öğreniyoruz.

3. Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıflı Cariye Fiyatları

İslam’ın erken dönemlerinde savaş esirlerinin bolluğu nedeniyle, cariyeleri satın almak büyük paralar gerektirmiyordu. Ancak uygarlık alanında ilerleme kaydedilince, insanlar onları büyük paralarla satın almaya başladılar. Onlarda güzellik, yumuşak ses ve şarkıcılık sanatı bir arada bulunduğu fiyatları yükselmeye başlıyordu. Böylece bir cariye fiyatı birkaç yüz dinarla birkaç bin dinar veya yüz bin dinar arasında değişiyordu⁹⁰. Aslında cariyeler kölelere göre daha farklı bir satış muamelesine tabi tutulmaktaydı. Zira cariyelerin çeşitli millet ve ırklara mensup olmaları bir nevi çeşitlilik yaratıyordu, bu da onları hür kadınlara oranla daha da çekici bir duruma getiriyordu. Cariyelerin fiyatları da tıpkı kölelerde olduğu gibi, satışa sunulan cariye eğitime, ırkına, yaşına, güzelliği de dahil evsafına ve yeteneklerine göre büyük farklılıklar gösterirdi. Bir habere göre, Hz. Ali döneminde İbn Abbas (Hz. Ali’nin Basra valisi ve amcası oğludur) Mekke’de Sâden, Havrâ’ ve Fetûn adında Hicaz doğumlu üç cariyeyi, 3.000 dinara (30.000 dirhem) satın almıştır⁹¹. Buna göre her cariye için 10.000 dirhem ödenmiştir. Bu ise, oldukça büyük bir rakamdır ve o dönem için bir servete eş değerdedir, zira aynı parayla o dönemde 100 deve veya 2000 koyun satın almak mümkündür⁹².

İlk defa cariyelerin satın alınmasında büyük miktarda para harcayan kişinin Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan’ın oğlu ve Süleyman b. Abdulmelik’in kardeşi Sa’îd b. Abdulmelik⁹³ olduğu söylenmektedir. Bir rivayete göre bu Emevî

⁸⁹ Osman G. Özgüdenli, *Turco-İranica Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 249.

⁹⁰ Corci Zeydan, *Tarihü’l-Temeddüni’l-İslami*, c. I, s. 280, c. II, s. 653.

⁹¹ İbn Abdırabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, Beyrut, 1988, c. IV, s. 357; eş-Şerîfu’r-Radiyy, *Nehcü’l-Belâğa*, Mısır, (Trz.), c. I, s. 413. Ayrıca bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 580-581.

⁹² Bkz. Ebu Yusuf, *el-Harâc*, s. 167.

⁹³ Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan’ın oğludur. Babası tarafından Musul’a vali tayin edildikten sonra buranın surlarını yaptırdı ve şehre taş döşettirdi. Bu valinin adını taşıyan bir su kanalının varlığından söz edilmektedir. Anlatılanlara göre burası daha önceleri yurtcu hayvanların bulunduğu bir bataklıkta. Bu yeri ona, iktâ yoluyla el-Velîd verdi; böylece Sa’îd buraya bir kanal kazdı ve çevresini bayındır hale getirdi. Bu vali züht ve takva ehli olduğundan kendisine Sa’îdu’l-Hayr denilirdi. Bkz. el-Belazurî, *Fütûhu’l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 257, 477-478.

prensi, meşhur ez-Zelfâ⁹⁴ adındaki cariyeyi 1.000.000 dirheme (70.000 dinar) satın almıştır⁹⁵.

Daha önce de adı geçen Nusayb eş-Şâir'in belirttiklerine göre, Mısır valisi Abdulaziz b. Mervan'ın İfrikiye fatihi Hassân b. en-Nu'man⁹⁶'dan teslim aldığı güzellik yönünden hiçbir yerde eşine rastlanmayan 200 adet Berberî cariyeden her birine 1000 dinar fiyat konulmuştur⁹⁷. Aynı dönemde (Emevîler dönemi) Ukbe b. Nafi⁹⁸, es-Sûse⁹⁹ şehrinin fethi esnasında güzellik yönünden eşi bulunmayan kadınlar ele geçirdi. Burada güzelliğinden ve iyi huyundan dolayı bir cariyeye 1000 dinara satılıyordu¹⁰⁰. Dikkat edilirse, her iki haberde de zaman diliminin farklılığına rağmen, Kuzey Afrika kökenli vasıflı bir cariyenin fiyatı 1000 dinar olarak görülmektedir. el-Bekrî ise Evdeğast¹⁰¹ (İfrikiye) şehrinde çok iyi yemek pişiren bir cariyenin 100 miskal altına satıldığını bildirmektedir¹⁰². Bugünkü hespla her miskal 1,25 gram olduğuna göre, İfrikiyeli bir cariyeye toplam 125 gram altına satılmaktaydı.

Emevî hükümdarlarından Yezîd b. Abdulmelik, Selâmetü'l-Kassi¹⁰³ adında

⁹⁴ Emevîler döneminde önce Sa'îd b. Abdulmelik, sonra da Süleyman b. Abdulmelik tarafından satın alınan şarkıcı cariyedir. Şiir söyleme ve edebiyat konusunda şöhret kazanan Zelfâ güzellik yönünden de dönemine damgasını vurmuştur. Anlatılanlara göre daha önceleri âşık olduğu bir kişiyi unutamamış olduğundan hakkında şiirler yazmıştır. Bkz. Şemseddin Sami, c. III, s. 2225.

⁹⁵ Corci Zeydan, *Tarîhu'l-Temeddüni'l-İslami*, c. I, s. 280, c. II, s. 653.

⁹⁶ İslam fetihlerinde şöhret kazanmış Gassân kabilesine mensup bir kumandandır. Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan döneminde Kuzey Afrika valisi olarak atanmış buradaki Bizans ve Berberî ordularına karşı üstünlük sağlamıştır. Bu vali H. 86 (M. 705) yılında vefat etmiştir. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 233.

⁹⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, Leiden 1920, s. 202.

⁹⁸ Müslümanların en büyük kumandanlarından biridir. Mısır fatihi ve valisi Amr b. el-As'ın kız kardeşinin oğludur. Kuzey Afrika'yı fethetti ve burada Kayrevan şehrini kurdu. Ancak Berberileri kontrol altına alamayan bu kumandan, H. 63 (M. 683) yılında Büyük Sahra sınırında öldürüldü. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 472.

⁹⁹ İfrikiye topraklarında yer alan küçük bir şehir olup, halkının büyük bir kısmı ince Sûs kumaşı dokuyucusudur. Anlatılanlar göre burada bu kumaşlardan dikilen bir elbise 10 dinara satılmaktaydı. Ayrıca bu şehirle el-Mehdiyye arasında üç günlük bir mesafe bulunuyordu. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. III, s. 320.

¹⁰⁰ *Kütâbu'l-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr*, (Yazarı belli olmayan bir eser), ed-Dâru'l-Beydâ', 1985, s. 212.

¹⁰¹ Mağrib bölgesinde iki dağ arasında bulunmasından dolayı Mekke'ye çok benzeyen bir şehir olup, Sicilmâse'den kırk kusur konaklık mesafede yer almaktadır. Güzel çarşıları bulunan bu şehir halkının Ku'an okudukları ve mescitlere sahip oldukları bildirilmektedir. Eskiden güneşe tapan, ölü eti yiyen ve kan içen bir topluluk halindeyken, Fatimî devletin kurucusu Ubeydullah el-Mehdi'nin gayretleri sonucunda Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Burası buğdayı, darısı, mısırı, lübiyası ve hurma ağaçları bol olan bir şehir olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. I, s. 329-330.

¹⁰² el-Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz, *el-Muğrib fi Zikri Bilâd İfrikiye ve'l-Mağrib*, Frankfurt, 1993, s. 158; *Kütâbu'l-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr*, s. 216.

¹⁰³ Şair ve şarkıcı bir cariyeye olup şiir söylemede ve ut çalmada çok maharetli idi. Şarkı söylemeyi Ma'bed ve Cemile'den öğrenmiştir. Emevî Halifesi Yezid b. Abdulmelik'in, Habbabe adlı cariyesinden sonra en önemli gözdelelerinden biriydi. Bu cariyeye H. 130 (M. 748) yılında vefat etmiştir. Lewis Ma'lûf, s. 359.

bir cariyeyi aşırı derecede seviyordu. Aslında anılan kadın Süheyl b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî'nin cariyesi idi. Yezîd anılan cariyeyi 3000 dinar ödeyerek satın aldı¹⁰⁴.

Emevî halifelerinden II. el-Velid, Sellâme¹⁰⁵ adında bir cariyeyi 20.000 dirheme satın almıştır¹⁰⁶. Habbâbe¹⁰⁷ adındaki cariye de aynı fiyata satın alınmıştır¹⁰⁸.

Abbasîler döneminde devletin ekonomik gücünün artması ve refah düzeyinin aşırı derecede yükselmesi nedeniyle cariyelerin fiyatlarında önemli bir sıçrama meydana getirmiştir. Bu sebeple de özellikle hükümdarlar ve saray mensupları çeşitli milletlerden güzel cariyeleri satın almak ve de eş ve dostlarına hediye etmek amacıyla büyük miktarlardaki paraları hiç tereddüt etmeden gözden çıkarıyorlardı. Bir rivayete göre, Abbasî halifesi el-Mehdi, Medine doğumlu Basbas¹⁰⁹ adında bir cariyeyi satın almak için 17.000 dinar ödemiştir¹¹⁰.

İslam dünyasında cariyeler şarkıcı, rakkase ve odalık olarak büyük ilgi görüyordu. Onlardan bazıları da Müslüman hükümdarlar üzerinde büyük etki yaratıyorlardı. Zâtu'l-Hâl (Benli kız) adını taşıyan cariye de onlardan birisiydi, bu cariye Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd tarafından 70.000 dirheme satın alınmış ve fakat araya giren bir kıskançlık sonucu erkek kölelerinden birine hediye edilmiştir¹¹¹. Bin bir Gece Masalları'nda da zikri geçen ve olağanüstü güzelliğe sahip olan Te-

¹⁰⁴ el-Mes'udi, *Mürûcu'z-Zeheb ve Ma'âdini'l-Cevher*, (Thk. Kâsım eş-Şemmâ'î er-Rifâ'î), Beyrut, 1989, c. III, s. 207.

¹⁰⁵ Bu cariyenin daha önce hakkında bilgi verilen Selâmetü'l-Kassi adındaki cariye olduğu ihtimali yüksektir. Zira Emevî halifesi II. Yezîd, II. el-Velid'in hemen arkasından halife olmuştu.

¹⁰⁶ Corci Zeydan, *Tarihü'l-Temeddini'l-İslami*, c. II, s. 653; Ahmed Salih el-Ali, s. 156-157.

¹⁰⁷ Emevî halifesi II. Yezîd'in şarkıcı cariyesidir. H. 105 (M. 723) yılında bir üzüm tanesini yerken ölmüştür. Anlatılanlara göre anılan hükümdar bu cariyeye olan üzüntüsünden dolayı ondan birkaç gün sonra vefat etmiştir. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 228. Bir rivayete göre Emevî halifesi Yezîd b. Abdulmelik, bir defasında Habbâbe'ye "*Benden daha şarkıdan etkilenen birisini tanıyor musun?*" diye sordu, o da "*evet, beni satan efendim*" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yezîd hemen onun huzuruna getirilmesini istedi ve anılan kişi kelepçelenerek yanına getirildi. Bu esnada Habbâbe ile Sellâme şarkı söylüyorlardı. Sellâme onun için el-Garîz'in bestesini okudu ve şöyle dedi: "*Yarın komşumuzun evine geleceksin...*" adam bunu duyunca aşırı derecede duygulandı ve kelepçeli olduğu halde hareket etmeye başladı. Sonra Habbâbe aynı şii İbn Süreyc'in bestesiyle okudu. Bu esnada adam yerinden fırladı ve kelepçeli haliyle oynayarak "*babanıza yemin olsun ki bu ikisini bir arada dinlemeye dayanamam*" dedi, muma doğru ilerledi ve sakalını yaktı ve şöyle bağırmağa başladı: "*Ey zina çocukları! Yangın var, yangın var*". Bu duruma Yezîd kahkahalar atarak güldü ve şunu söyledi: "*Vallahi gerçekten de bu adam, insanların şarkılardan en fazla etkilenendir*". Bkz. Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *el-Eğânî*, Kahire, 1952, c. I, s. 315-316.

¹⁰⁸ Ahmed Salih el-Ali, s. 156-157.

¹⁰⁹ Bu cariye ile ilgili fazla bilgi bulamadık; ancak Abbasî halifesi el-Mehdi'nin, onu odalığı yaptıktan sonra Aliye adında bir kız çocuğunun dünyaya geldiğini öğreniyoruz. Bkz. Abdussellâm et-Tirmânîni, s. 106.

¹¹⁰ Abdussellâm et-Tirmânîni, *a.g.e.*, s. 106.

¹¹¹ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1989, c. I, s. 525.

veddud adındaki bir cariyenin efsânevi bir hikâyesi bulunmaktadır. Belagat, gramer, şiir, tarih ve Kur'an ilimleri yanında âlimlerin huzurunda tıp, İslam hukuku, astronomi, felsefe, müzik ve matematikten olağanüstü bir başarı ile imtihan verip geçmesi üzerine, Hârûnu'r-Reşîd bu cariyeyi 100.000 dinara satın almak istemiştir¹¹². Aynı halife başka bir cariyeyi İbrahim el-Mavsîlî¹¹³'den 36.000 dinara satın aldı. Cafer el-Bermekî¹¹⁴ ise bir cariyeye için 40.000 dinar ödemiştir¹¹⁵.

Şiir ve müziği her şeyin üstünde gören bir toplumda sanata yatkınlığı olan ve buna göre eğitilmiş kız ve oğlanların çok büyük kıymeti vardı. Hârûnu'r-Reşîd'in, zamanında Bağdat'ta meşhur bir şarkıcının, sanatını öğrettiği 80 cariyesi vardı. Bunlar için 1000-2000 dinar ödeniyordu. Sermayeleri daha az olan sanatkârlar büyük köle tüccarları nezdinde ders veriyorlardı¹¹⁶.

Yine Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd'in, en-Nâtuî'nin cariyesi İnân'ı efendisinden satın almak istemesi üzerine fiyat olarak 100.000 dirhem istenmiştir. Ancak halife bu miktarı yüksek bularak onu geri göndermiş ve efendisine 30.000 dirhem vermiştir. Anlatılanlara göre, İnân, efendisi öldükten sonra 200.000 dirheme satılmıştır¹¹⁷. Ancak Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, çok iyi şair ve şarkıcı olan bu cariyenin, efendisi en-Nâtuî öldükten sonra onu hâlâ unutamayan Hârûnu'r-Reşîd tarafından 250.000 dirheme satın alındığını ve ondan iki erkek çocuk sahibi olduğunu, ancak bunların çocukken öldüklerini, anılan halifenin İnân'ı, Horasan'a giderken yanında götürdüğünü, fakat kendisinin orada vefat ettiğini, kısa süre sonra da bu cariyenin de öldüğünü bildirmektedir¹¹⁸. "el-Eğâni" adlı eserin yazarı Ebu'l-Ferec

¹¹² Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 525.

¹¹³ Arap müzisyenlerinin en büyüklerinden biridir. M. 742 yılında Kufe'de doğmuş ve 804 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Fars kökenli olduğu söylenmektedir. Ut çalmada ve bu aletle şarkı söylemede gayet usta bir sanatkâr idi. Abbasî halifeleri el-Mehdi, el-Hâdi ve Hârûnu'r-Reşîd'e nedimlik yapmış, bu özelliğinden dolayı da "en-Nedîm" olarak tanınmıştır. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 7.

¹¹⁴ Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd döneminde Bağdat'ta siyasi hayatta önemli bir yer işgal eden Fars kökenli Bermekiler ailesine mensup bir şahsiyettir. Çok iyi bir tahsil yapan, edebiyat ve sanattan alayan Ca'fer hemen her gün halife ile ilmi ve edebî sohbetler yapıyordu. Abbasî devletinın batı eyaletlerine vali tayin edildiği halde Bağdat'tan ayrılmamış anılan bölgeleri vekilleri vasıtasıyla idare ediyordu. Bu esnada Berid (posta) teşkilatı, darphane ve uraz (dokuma evi) atölyeleri de ona bağlanmıştı. Bütün bu görevlerin dışında ikinci sırada veliat olan Me'mun'a hocalık yapıyordu. Ancak Hârûnu'r-Reşîd, Bermekileri ortadan kaldırmaya karar verdikten sonra 1 Safer 187 (29 Ocak 803) Cumartesi gecesi halifenin emriyle Ca'fer idam edildi. Yahya gözaltına alındı ve oğullan hapsedildi ve Bermekilerin bütün serveti müsaderede edildi. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Bermekiler Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 517-520.

¹¹⁵ Corci Zeydan, *Tarihu'l-Temaddüni'l-İslami*, c. II, s. 653.

¹¹⁶ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196-197.

¹¹⁷ Bkz. İbnu's-Sâ'î, "Halifelerin Hatunları (Halifelerin Hür ve Cariye Eşleri)", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 192.

¹¹⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-İmâü'ş-Şevâ'ir*, (Thk. Celil el-Atiyye), Beyrut 1984, s. 47.

el-İsfahânî'nin bildirdiğine göre, bu meşhur şair cariyeye 226 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Onun şiirlerinden biri şöyledir: “Canım onun hasretlerine vakfedilmiştir, fakat isterdim ki, o hasretlerle birlikte çıkıversin. Günlerimin dizimini elimde olsaydı, ölümümün süratle gerçekleşmesi için adımlarını sıklaştırırdım. Senden sonra hayatta bir hayır yoktur, hayatımın uzaması korkusundan ağlıyorum.”. İnân, karşılıklı şiir söyleme sanatında da usta bir şaire idi. Vereceğimiz şu örnek de onun bu alanda ne kadar kabiliyetli olduğunu göstermektedir: “Ahmed b. Ubeydullah b. Ammâr, o da Abdullah b. Ebî Sa'd'den, o da Mes'ud b. İsa'dan haber vererek şöyle dedi: Musa b. Abdullah et-Temimî bana haber vererek şunu söyledi: ‘Ebu Nü'as, en-Nâtufî'nin evine girdi, bu esnada cariyesi İnân ağlıyordu ve onun yanağı kapı kanadının kilit halkasına dayanmış durumdaydı. en-Nâtufî, onunla dövüştü. Bu esnada en-Nâtufî, Ebu Nü'as'a, onu harekete geçirmesi için işaret etti. Ebu Nü'as şöyle dedi: ‘İnân, beni ne olur yenilesen, zira ömrüm yönünden ben, (Bi mâ âmene'r-Resûlü bimâ) durumundayım.’. Burada o, ömrünün son demlerinde olduğunu kastetmektedir. Zirâ, ‘âmene'r-Resûlü bi mâ unzile ileyhi min rabbihi’ (Peygamber ve inananlar, ona Rabb’inden indirilene inandı) ibaresi, Bakara surresinin son ayetidir. İnân ona şöyle karşılık verdi: ‘Eğer o, ipimi kesmede inadını sürdürdüyse ve sen sürdürmediysen, o zaman işin sonunu getiren gibi ol!’. O da (Ebu Nü'as) şöyle cevap verdi: ‘Öyle birine aşık oldum ki, mâzîn (gidenler) ve ğabirîn (kalanlar) insanların üzerine yönelseydi, asla pişmanlık duymazdı.’. İnân, ona, ‘onun gözü bir taş a baksa, zayıflığı onda hastalık meydana getirir.’ şeklinde cevap verdi.”¹¹⁹

Hârûnu'r-Reşîd'in oğlu olan Abbasî halifesi Muhammedu'l-Emîn ise Ca'fer b. Musâ el-Hâdî'den Bezl¹²⁰ adında bir cariyeyi kendisine satın almak için anılan prensin teknesini altınla doldurmuştur. Bunun sonucunda da cariyenin değeri 20.000.000 dirhem yani bir milyon dinara yükselmiştir. Bu haber doğru ise Abbasîler döneminde cariyeleri satın almak için büyük servetler heba edildiği aşîkârdır¹²¹.

¹¹⁹ Bkz. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-İmâû's-Şevâ'ir*, s. 32-33; İbnü's-Sâ'î, “Halifelerin Hatunları (Halifelerin Hür ve Cariye Eşleri)”, s. 192, 194-195, 197. Ayrıca bkz. Celaleddin es-Suyutî, s. 38-46.

¹²⁰ Medinelî bir şarkıcı cariyeye olup şarkı söyleme sanatını Ebu Sa'îd, Dahmân, Fülâyih ve İbn Câmî'den öğrendi. 30.000 besteyi ustalıkla icra ettiği ve bu alanda Abbasî döneminin en meşhur müzisyenleri olan İbrahim b. el-Mehdi ve İshak el-Mevsâlî ile boy ölçüşecek kadar maharetli olduğu söylenir. Bu cariyeye Abbasî halifeleri el-Emin ve el-Me'mun için şarkı söylemiştir. Abbasî halifesi el-Mu'tasım Billâh'ın dönemine M. 418 (M. 833) kadar yaşadığı bildirilmektedir. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 120.

¹²¹ Bkz. İbn Abdîrabbîh el-Endelûsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, (Thk. Abdulmecîd et-Terhînî), Beyrut, 1983, c. V, s. 375; Corci Zeydan, *Tarihü't-Temeddüni'l-İslami*, c. II, s. 653.

Abbasî halifesi el-Me'mûn'a, köle satıcısı tarafından şair olan bir cariyeye 2000 dinara satılmıştır. Halife onun şair olduğunu tespit edince hiç çekinmeden istenilen meblağ ödemiştir¹²². Aynı Abbasî halifesi şarkıcı cariyeye olan 'Arîb¹²³'i 5.000 dinara satın almıştır¹²⁴.

el-Câhız'ın bildirdiğine göre, yine Abbasî halifesi el-Me'mun, 10.000 dirhem karşılığında Sükker adında bir cariyeye ile evlenmiş, fakat daha sonra da onu azat etmiştir¹²⁵.

el-Câhız bu cariyeye hakkında şunları yazmaktadır: “el-Me'mun (Abbasî halifesi), Sükker'e baktı ve şöyle dedi: 'Sen hür müsün, yoksa cariyeye misin?'. O da şöyle cevap verdi: 'Bilmiyorum, Ümmü Ca'fer bana kızdığı zaman “sen cariyesin”, memnun olduğu zaman da “sen hür bir kadınsın” derdi. Şöyle dedi: 'Hemen şimdi Ümmü Ca'fer'e yaz ve bunu ona sor.'. Sükker, bir mektup yazdı ve bu mektubu yanında bulunan bir posta kuşunun kanadıyla ona ulaştırdı, durumu Ümmü Ca'fer'e haber vermek için gönderdi. Ümmü Ca'fer, Sükker'in istediği şeyi öğrendi ve ona 'sen hürsün' diye yazdı.”¹²⁶.

el-Mütevekkil Alallâh'ın Basra'da, Araplar arasında eğitilen ve orada yetişen cariyesi Fadlu's-Şâ'ire el-Yemâmiyye¹²⁷ laübali konuşan bir şair ve çağının da en

¹²² Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirihi*, s. 103.

¹²³ Abbasiler döneminde Fesahat, belagat ve güzellik sahibi bir şarkıcı cariyeye olup H. 181 yılında doğmuştur. Şairliği, hattatlığı ve kelamcılığıyla da tanınan bu cariyeye'nin Cafer el-Bermekî'nin kızı olduğu söylenir. Anlatılanlara göre, Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşid, Bermekî ailesini ortadan kaldırıncaya, çocuk yaşta kaçırılmak suretiyle kurtarılmış ve önce Abbasî halifesi Muhammedu'l-Emin, sonra da Abbasî halifesi Abdullah el-Me'mun tarafından satın alınmıştır. İshak adında bir râvi, 'Arîb ile ilgili şunları söylemektedir: “Ondan daha güzel yüzlü, daha edebiyata ve şarkıcılığa yatkın, daha iyi ut çalan, şiir söyleyen ve satranç oynayan bir kadın görmedim. Hatta bir kadında aradığım zarif bir seciye yoktur ki onda bulmamayım.”. Bu meşhur şarkıcı cariyeye'nin H. 277 yılının Rabiulevvel ayında Samarra'da öldüğü bildirilmektedir. Onun şu şiiri meşhurdur: “Senden sonra bir insan beni etkilemedi. Zaten sende çok renkler gördüm. Eğer değişiverdiysen, ne yapabilirim. Zira kalbine hâkim olamam.”. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, s. 36-37.

¹²⁴ Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirihi*, s. 106.

¹²⁵ el-Câhız, “Çengi Cariyeler”, s. 134.

¹²⁶ Bkz. el-Câhız, “Çengi Cariyeler”, s. 134.

¹²⁷ el-Yemâme'de doğan ve Basra'da Araplar arasında eğitilen bu cariyenin hayat hikayesi şöyle anlatılır: “Muhammed b. Davud da onu zikretmiş ve Abdulkays kabilesinden olduğunu söylemiştir. Kendisi de bunu iddia ediyordu ve annesinin, ona, Abdulkays kabilesine bağlı bir azatlı kölesinden hamile kaldığını, hamile durumundayken de kocasının öldüğünü, sonra oğlunun onu sattığını ve sonuçta kendisinin kölelik üzere dünyaya geldiğini söylüyordu. Başka bir yerde, onunla ilgili olarak annesinin, onu, babası hayattayken doğurduğu ve bizzat babasının onu terbiye ederek yetiştirdiği, babası ölünce, oğullarının kendi aralarında anlaşarak onu satmaya karar verdikleri ve bu esnada Ömer b. el-Ferec'in kardeşi Muhammed b. el-Ferec er-Ruhhacî tarafından satın alındığı ve bu kişinin onu daha sonra el-Mütevekkil'e hediye ettiği zikredilir.” Bkz. İbnu's-Sâ'î, s. 224.

zariflerinden idi. O aynı zamanda esmer tenli, edebiyatçı ve fesahat sahibi, hazır cevap, şiir söylemede usta ve çağının diğer kadınlarına üstünlük sağlayan biriydi. Bu Yemâmeli cariye Basra'dan getirilerek köle satıcılardan biri tarafından 10.000 dirheme satın alınmıştır¹²⁸. Bu cariyenin birçok kasidesi bulunmaktadır. Onlardan birisi şöyledir: “Sabır azalır, belâ artar, ev yakındır, sen ise uzaktasın. Senden mi, yoksa sana mı şikâyet edeyim. Üstelik bu ikisinden başka bir çaba da mümkün değildir.”. Diğer bir şiirinde de Abbasî halifesi el-Mütevekkil Billâh'ı överek şunu söylemiştir: “Yirmi yedi yaşında hilafet Ca'fer'e bahşedildi. Ey Hidâyet imâmı? Biz isteriz ki iktidara seksenine kadar sahip olasın. Senin için dua ettiğimde 'âmîn' demeyen kişiyi Allah kutsamasın.”¹²⁹.

Yine el-Câhız'ın bir rivayetinden, Abbasî halifesi el-Mütevekkil'in, el-Hüseyin el-Hallâl'in şarkıcı cariyesi Nahle¹³⁰'yi 15000 dinara satın aldığını öğreniyoruz¹³¹.

Ca'fer b. Süleyman, Selâmetü'z-Zerkâ¹³² adında bir cariye için sahibine 80.000 dirhem ödemiştir¹³³. Abbasî halifesi el-Vâsık, kâtibi Salih b. Reşîd'den Kalemü's-Sâlihiye¹³⁴ adında bir cariyeyi 10.000 dinara satın almıştır¹³⁵. Anılan Abbasî halifesi zamanında el-Hasan b. Vehb, bir cariyeyi 50.000 dirheme satın alarak Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât¹³⁶'a hediye etmiş, o da bunun karşılığında

¹²⁸ el-İsfahânî, *el-İmâû's-Şevâ'ir*, s. 61; İbnu's-Sâ'î, s. 223-225.

¹²⁹ Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, s. 51, 54.

¹³⁰ Nahle, Abbasî halifesi el-Mütevekkil halife olmadan önce el-Hüseyin b. el-Hallâl'in cariyesiydi ve ondan bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. Ancak el-Mütevekkil halife olduktan sonra bir gün aniden el-Hüseyin el-Hallâl'in evine gelerek çok iyi bir şarkıcı olan Nahle'yi dinlemek istediğini söylemiş ve arkasından da efendisi tarafından azat edilmesini istemiş ve onunla evlenmiştir. Bkz. el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Kahire 1994, s. 157.

¹³¹ el-Câhız, s. 157.

¹³² Bu şarkıcı cariyenin akıllı, sevimli ve konuşkan birisi olduğu ve birçok cariyenin ondan şarkıcılık sanatını öğrenmek için yanına uğradığı bildirilmektedir. Ancak onun ölümü, özel hayatı ile ilgili bir açıklamasından olmuştur. Bir rivayete göre Ca'fer, bir gün ona, “*seni seven birisi, seninle beraber olma veya bir öpüş gibi bir durumla meramına ulaştı mı?*” diye sordu. O da “*Yezîd b. Aen es-Sayrefî dışında vallahi, hayır böyle bir şey olmadı. Bir defasında o beni öptü ve ağzıma bir inci attı; ben daha sonra o inciyi 30.000 dirheme sattım.*” dedi. Bunun üzerine anılan kişi, onu ölünceye dek kırbaçladı. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, s. 27.

¹³³ Bkz. el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, s. 203; Celaleddin es-Suyûtî, s. 27.

¹³⁴ Medine doğumlu, sarışın ve güzel bir şarkıcı cariyeye olduğu, çok güzel şarkı söylediği ve ut çaldığı söylenmektedir. Akıllı bir kadın olan Kalemü's-Sâlihiye'nin, şarkı söyleme sanatını İbrahim el-Mavsîli ve onun oğlu İshak el-Mavsîli'den öğrendiği rivayet edilmektedir. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, s. 60.

¹³⁵ Celaleddin es-Suyûtî, s. 60; Corci Zeydan, *Tarihü't-Temeddüni'l-İslami*, c. II, s. 653; Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirihî*, s. 106.

¹³⁶ Abbasî halifeleri el-Mu'tasım ve el-Vâsık dönemlerinde vezirlik yapmış meşhur bir edip ve şairdir. el-Mütevekkil Alallah'ın aleyhine çalışmış ve onun halife olması sonucunda H. 233 (M. 847) yılında öldürülmüştür. Onun bir şiir divanı bulunmaktadır. Bkz. Lewis Ma'lûf, s. 340.

anılan kişiyi el-Cezîre bölgesine bağlı Diyar-ı Rabi'a bölgesine haraç amili olarak atamıştır¹³⁷. Abbâsî halifesi el-Mu'temid, Mihferâne el-Mühannes'in cariyesi Nebt¹³⁸'i satın almak için 30.000 dirhem ödemiştir¹³⁹.

Ortaçağda Nûbeli güzel bir zenci cariyeye ise genel olarak 300 dinar ödenirdi, hiçbir iş bilmeyen beyaz bir cariyeye 1000 dinar, giderek daha çok ederdi. En genç ve en güzelleri özenle eğitilir, süslenir, gülme, şarkı söyleme, dans, müzik öğretilirdi. Böylece onların fiyatı güzellikleri ve becerileriyle orantılı olurdu. 912'de bir şarkıcı cariyeye 13.000 dinar, bir başkasına ise 14.000 dinar ödenmiştir¹⁴⁰.

İbnu's-Sâ'î'nin ifadesine göre, İshak b. Eyyüb el-Ğâlibî¹⁴¹, Bid'a¹⁴² adında bir cariyeyi, azatlı kölesi 'Arîb için satın almak amacıyla Ebu'l-Hasan Ali b. Yahya el-Müneccim¹⁴³ aracılığıyla 100.000 dinar, aracılık masrafları için de 20.000 dinar harcamıştır¹⁴⁴. Anlatılanlara göre, Ebu Bekr el-Harezmi'nin bir cariyesini satması için kendisine 10.000 dirhem verilmiş, fakat o bunu kabul etmemiştir¹⁴⁵. Basra'da ikamet eden Şihrân adındaki bir tüccar tarafından Ummân bölgesinden satın alınan bir cariyenin fiyatı 800.000 dirhemdi¹⁴⁶.

¹³⁷ el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-Ezâdâd*, s. 203-204.

¹³⁸ el-İsfahânî, *el-İmâû'ş-Şevâ'ir*, s. 184.

¹³⁹ Bu cariyenin çok güzel bir şarkıcı ve iyi bir şiir usası olduğu söylenmektedir. Anlatılanlara göre el-Mu'temid, onu yazı yazma ve şarkıcılık yönünden imtihana tabi tuttuktan sonra satın almıştır. Aynı eser, 184.

¹⁴⁰ İbnu's-Sâ'î, s. 262; Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 364; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196-197.

¹⁴¹ Tam adı İshak b. Eyyüb b. Ömer b. el-Hattâb el-Adevî'dir. H. 277 yılında vefat ettiği bildirilen bu kişi, el-Cezîre bölgesine bağlı Diyâr Rebi'a emiri olarak tanıtılmaktadır. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, *el-Müstazraf min Ahbârî'l-Cevâri*, Kahire, (trç.), s. 9, not: 1.

¹⁴² Tam adı Bid'atü'l-Kebîre'dir. Bu cariyeye Bid'atü'l-Hamdûniyye olarak da adlandırılmaktadır. Abbâsî halifesi el-Me'mun'un azatlı kölesi 'Arîb'in arkadaşlarından olup edebiyatla iç içe olan şarkıcı bir cariyedir. Döneminin en güzel yüzü ve en iyi şarkı söyleyeni olan bu kadının gazel türünden çok iyi şiir söylediği bildirilmektedir. Bir rivayete göre bu şair ve şarkıcı cariyeye H. 302 yılının Zilhicce ayında altmış yaşında, diğere göre ise H. 342 yılının Zilkade ayında doksan iki yaşında vefat etmiştir. Öldükten sonra büyük miktarda para, mücevher, toprak ve akar bıraktığı ve bunların hepsine Abbâsî halifesi el-Muktedir Billâh tarafından el konulduğu söylenmektedir. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, *el-Müstazraf min Ahbârî'l-Cevâri*, s. 8-9.

¹⁴³ Abbâsî döneminde yaşamış bir şair olup H. 275 yılında vefat etmiştir. Bkz. Aynı eser, s. 9, not: 2.

¹⁴⁴ İbnu's-Sâ'î, s. 206-207; es-Suyûtî, s. 9; Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirîhi*, s.

106

¹⁴⁵ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196; Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirîhi*, s. 106.

¹⁴⁶ el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-Ezâdâd*, s. 206.

Köleler aristokrasisi, yani beyazlar, fiyat bakımından bambaşka bir durumda idiler. Hiçbir şey bilmeyen, fakat güzel bir beyaz cariyenin fiyatı en az 1000 dinardı. 4./10. asırda batı sınırındaki yenilgiler sonucu Bizans ve Ermenistan'ın teşkil ettiği köle kaynağının kurumasından sonra, beyazların kıymeti artmıştı. Çünkü devletin tebaası ve zimmisi kanunen hiçbir şekilde ve özellikle -diğer kültürlerde mümkün olduğu gibi- borç yüzünden köle yapılamazdı¹⁴⁷.

Ud çalan ve şarkı söyleyen bir cariyeye bu özelliklerinden dolayı 20.000 dirhem karşılığında satın alınmıştır¹⁴⁸. Mısır'da Mu'llâ et-Taî adında bir kişi şair ve edebiyatçı olan Vâsîf adındaki bir cariyesini 4000 dinara satmış, ancak bu cariyenin bir sözü üzerine almış olduğu parayı geri vererek satıştan vazgeçmiştir¹⁴⁹.

İbnu'l-Fakih'ten gelen bir rivayete göre, el-Yemâmeli cariyeler dışında hiçbir yerde Medine doğumlu bir cariyeye 100.000 dirheme satılmazdı¹⁵⁰. Bu sözler, Yemâme¹⁵¹ kökenli Medine doğumlu cariyelerin çok güzel ve marifetli olduklarını gösterse gerekir.

İbn Havkal ise yeryüzünde Türk kölelerden daha güzel renkli, ince tenli, güzel yaratılışlı ve yumuşak bedenli köle bulunmadığını ileri sürmektedir. Ona göre Türk kökenli bir cariyenin fiyatı 300 dinar ve üstüne çıkabilmekteydi¹⁵².

4. Ortaçağ İslam Dünyasında Vasıfsız Cariye Fiyatları

Vasıfsız cariyelerin fiyatlarına gelince, güzel tatlı bir kız 300/912 yılı dolaylarında aşağı yukarı 150 dinara alıcı bulmaktaydı. Cezi'e Sâhib'in, Nûbyalı bir köle için ödediği 400 dinar fahiş bir fiyat olarak görülüyordu. Çünkü siyah cariyeler

¹⁴⁷ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, s. 196-197.

¹⁴⁸ el-İbşihî, *el-Müstazraf min Külli Fennin Müstazraf*, (Thk. Mufid Muhammed Kamiha), Beyrut 1986, c. I, s. 329.

¹⁴⁹ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, c. III, s. 241.

¹⁵⁰ İbnu'l-Fakih, *Muhtasar Kitabü'l-Büldân*, s. 29.

¹⁵¹ Bugünkü Basra Körfezi'nin kara kısmında, başka bir deyişle Bahreyn ve Katar yakınında ve aynı zamanda Arap Yarım adasının Necid bölgesinde yer alan bir eyalettir. En önemli şehri Hacr'dir. Burası Halid b. el-Velid tarafından savaş yoluyla fethedildi, ancak daha sonra barışla fethedilmiş muamelesinde tabi tutuldu. Hicretin 12 yılında Hz. Ebu Bekir döneminde yalancı peygamber olarak ortaya çıkan Müseyline burada Müslümanlar tarafından öldürüldü. Adını Yemâme bint Sehm b. Tasm'dan aldığı söylenmektedir. Bu bölge çok köklü bir tarihi birikime sahip bulunmaktadır. Arabistan'ın eski kavimlerinden Tasm, Cedîs ve el-Ahkâf'ın ana yurdu olan el-Yemâme'nin sınırları o dönemlerde Umân'dan eş-Şih'r'e, oradan da Hadremevt ve Aden Ebeyn'e kadar uzanmaktaydı. Bu özellikleri yanında burası eski çağlarda nimetleri, ağaçları ve hurmalıkları yönünden Allah'ın en güzel toprak parçası olarak vasıflandırılmaktadır. Ortaçağın sonlarına kadar bu bölge anılan özellikleriyle tanınıyordu. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. V. s. 505-510.

¹⁵² el-İdrîsî, c. I, s. 513.

arasında en kıymetlisi sayılan güzel Nûbyalı bir kızın fiyatı sadece 300 dinardı¹⁵³.

Ortaçağdaki vasıfsız kölelerin ne kadar düşük fiyatlarla pazarlandıklarını öğrenmek için Endülüslü seyyah Ebu Hâmid el-Gırnâtî'nin kayıtlarına bakmak yeterlidir sanırız. Anılan seyyah Slav kökenli cariyeler hakkında şu bilgileri kaydetmektedir:

“Bir koyun orada 20 dinar gelir. Kuzu ve oğlaklar 3 dinardır. 500 rıtl bal 1 dinar, güzel bir cariyeye 10 dinardır. Ama seferberlik zamanında iyi bir cariyeye 3 dinara satın alınabilir. Rum köleler (uşak)... Ben babası, annesi ve kardeşleri hayatta olan bir cariyeyi efendisinden satın aldım. Kız 15 yaşındaydı ve o, aydan daha güzeldi, siyah saçlı ve siyah gözlü, kâfur ağacı gibi bembeyaz tenliydi. Yemek yapmayı, dikiş dikmeyi ve sayı saymayı biliyordu. Sonra bir Rum cariyesi satın aldım. Kız 8 yaşındaydı ve onun da fiyatı 5 dinardı.”¹⁵⁴.

el-Gırnâtî'nin ifadelerinden, Slav kökenli genç ve güzel bir cariyeye bir koyunun yarı fiyatına, bir Rum cariyenin ise bir koyunun dörtte biri fiyatına satıldığı anlaşılmaktadır. Bu da köleliğin, insan onurunu ve değerini ne derecede küçük düşürdüğünü ve insan haklarına dair ahlakî kuralları ne kadar hafife aldığını gösterse gerektir.

Mağrib ve Sudan memleketlerinden siyahî hadımlar, Endülüs'ten ise cariyeler getirilmekteydi. Herhangi bir sanatsal becerisi olmayan bu cariyeye ve hadımlardan her biri için 1000 dinar ödenmekteydi¹⁵⁵.

XII. yüzyılda Nûbe¹⁵⁶ kökenli çok güzel bir cariyeye 250-300 Murabıt dinarı-

¹⁵³ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, (Çev. Salih Şaban), İstanbul 2000, s. 196.

¹⁵⁴ Bkz. Ebu Hâmid Muhammed el-Gırnâtî, *Gırnâtî Seyahatnamesi*, (Çev. Fatih Sabuncu), İstanbul 2011, s. 201.

¹⁵⁵ el-İstahri, *el-Meslik ve'l-Memâlik*, Leiden, 1927, s. 45. Ayrıca bkz. el-Kazvinî, *Asârü'l-Bıld ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, (Trz.), s. 503.

¹⁵⁶ Mısır'ın güneyinde geniş toprakları bulunan bir bölgedir. Buranın halkı zor şartlarda yaşayan Hıristiyanlardan meydana gelir. Memleketlerinin sınırı ise Mısır'ın Esvân şehrinde itibaren başlar. Hz. Osman yılda 400 köle karşılığında onlarla barış antlaşması imzalamıştır. Hz. Peygamber, Nübelileri överek onlarla ilgili şunları buyurmuştur: “*Kîmin bir erkek kardeşi yoksa, Nübelilerden bir erkek kardeş edinsin*”, “*En hayırlı köleleriniz Nübelilerdir*”. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. V, s. 357.

¹⁵⁷na alıcı bulmaktaydı¹⁵⁸.

Ayasuluk¹⁵⁹ şehrinde Rum asıllı bir cariye 40 altın dinara satın alınmaktaydı¹⁶⁰. Oysa Bencâle (Bengale)¹⁶¹ memleketinde odalık güzel bir cariye 2,5 Mağrib

¹⁵⁷ Murâbitlar zamanında tedâvile sürülen dinar adını taşıyan madeni paraların bir yüzünde Murâbit'lardan Emiru'l-Müslimîn, diğer yüzünde ise Abbâsî halifelerinden İmâm unvanıyla bahseden sikkeler bastırıldı. Hatta bu sikkeleri, Kastil ve Leon Kırâlı VIII. Alfonso (1158-1214) da üzerine Hıristiyanlıkla ilgili bazı kelimelerle, Arap harfleriyle yazılı bazı cümleler yazdırarak kullanıyordu. Bu sikkelerin üzerinde III. Alfonso, Emîru'l-Katûlakîn (Katoliklerin kralı) ve Roma'daki Papa ise, İmâmü'l-Bî'atî'l-Mesîhiyye (Hıristiyan Kilisesinin Başkanı) unvanıyla gösteriliyordu. Ayrıca bu paralarda "*Baba-oğul-Râhu'l-Kuds, Tek Olan Tanrı adıyla*" ibaresi ile "*Kîm ki inanır ve vaftiz olursa esenlik bulacaktır*" cümlesi de yer almaktaydı. Oğuz Tekin, Murâbitlar tarafından kestirilen sikkelerin görsel yapısı ile ilgili şunları yazmaktadır: "Murâbitların günümüze çok miktarda kalmış altın sikkelerinde (Emevî-Abbâsî-Fatımî dinarları gibi orta yazının yamı sıra bir çevre bulunmaktadır. Ön yüz orta yazısını, Lailâhe illallâh Muhammedün Resulallâh (Allah tektir, Muhammed onun elçisidir) ve onu takibeden hükümdarın adı (ve bazen veliahtın adı) oluşturmaktadır; evrede ise, Kur'an III. 85'e gönderme vardır: "*Ve men yebteğî gayre'l-İslâmî dînen felen yukbele mihû ve hüve fi'l-ahireti mine'l-hâsîrîn*" (Kim İslâm'dan başka bir din ararsa onun dini asla kabul edilmeyecektir. O kimse ahirette de hüsrana uğrayacaktır). Arka yüzde, ortada, el-İmâm Abdallah Emîrû'l-mü'mînîn yazılıdır ki buradaki Abdallah o dönemde tahta bulunan Abbâsî Halifesi Abdullah el-Kâim'e ve ondan sonra tahta geçen Abdallah el-Muktedî'ye göndermedir; çevrede ise Bismillah kelimesini takiben darp yeri ve tarih yazılıdır. Murâbitlar daha ziyade altın sikkede olup dinar adını taşıyan bu sikkelerin standart ağırlıkları 4,20 gr.'dır. Murâbitların günümüze kalmış en erken tarihli dinarı H. 450 (1058) tarihli olup Sicilmase'de basılmıştır. En kaliteli basılmış olan altın sikkelerin Batı Afrika ve İspanya'daki darp yerleri arasında Sicilmase Agmat, el-Cezire, Fas, Marrakeş, Tlemsan, Meriyye, Nul Lamta, Kurtuba Agranata, İşbiliye, Mursiye, bulunmaktadır." Bkz. Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. II, s. 858; Oğuz Tekin, *Devletler, Hükümdarlar ve Sikkeleri, Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, Y. K. Y., İstanbul 2005, s. 211.

¹⁵⁸ el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Afâk*, Kahire 1994, c. I, s. 31.

¹⁵⁹ Bizans kaynaklarında Aya Thologos'un adı dolayısıyla Bizans ve İtalyan kaynaklarında Agio Teologo, Aya Thologo, Altologo, Alto, Altolloch, Latologo, Arap ve Osmanlı kaynaklarında ise Ayasuluk adıyla anılmaktadır. Antik Efes olarak bilinen bu yerleşim merkezinin kurucuları ve kuruluş tarihi belli değildir. Milattan önce XI. yüzyılda bir İyon şehri olan Efes Lidya hâkimiyetine girdi. Milattan önce 547-546'da Perslerin eline geçti. Ardından İskender İmparatorluğuna tabi oldu. Daha sonra Selevkoslar'ın hâkimiyetine giren Efes, Milattan önce 133'te Roma topraklarına katıldı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması sonucunda Bizans yönetimine tabi oldu. 798'de Müslüman Arapların, 1071'de Selçukluların, 1097'de Bizans'ın, 1304'te Mentеше Beyliğinin, 1309'da Aydınogulları Beyliğinin, 1379'da İsa Bey'in, 1404'te Cüneyd Bey'in, 1425'te ise II. Murad'ın eline geçti. 1475 tarihli bir tahrir defterine göre, Aydın'a bağlı aynı adlı kazanın merkezi olan Ayasuluk on bir mahalleye, 1850'si Müslüman, 350'si Hıristiyan olmak üzere 2200 dolayında nüfusa sahip bulunmaktaydı. XVI. Yüzyılda Ayasuluk'a çevreden bazı Yörük cemaatleri gelip yerleşti. 1914 yılında Selçuk adını alan Ayasuluk 22 Mayıs 1919'da Yunan işgaline uğramış ve 8 Eylül 1922'de kurtarılmıştır. 1957'de ilçe merkezi oldu. Selçuk'a 3 km. uzaklıktaki Efes harabeleri, St. John Bazilikası, Panayırdağı ve Bülbüldağı, İsa Bey Camii gibi turistik mekânlar bulunmaktadır. Bkz. Feridun Emecen, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Ayasuluk Maddesi, İstanbul 1991, c. IV, s. 225-227.

¹⁶⁰ İbn Batuta, c. I, s. 194.

¹⁶¹ Kuzeybatısında Bihâr, güneybatısında Orissa eyaletleriyle sınırlanan ve kuzeyde Himalayalar'a kadar uzanan bir bölgedir. Ganj ve Brahmaputra nehirleriyle bunların kollarının mecrâ ve delta bölgesi olma özelliğini daima koruyan bu coğrafya günümüzde 232.000 km. karelik bir alanı kaplamaktadır ve 1990 yılı nüfus sayımına göre yaklaşık 200 milyon bir nüfusa sahiptir. Bengal adı, tarihi Banga (Vanga) krallığından gelmektedir. Kelimenin aslı Bang iken daha sonra Sanskritçe'de "yüksek arazi" anlamına gelen al kelimesi eklenerek Bangala olarak isimlendirilmiştir. Burası XIII. yüzyıla kadar sırasıyla Maurya, Gupta,

altın dinarı değerindeki 1 altın dinara satılmaktaydı. Ünlü Seyyah İbn Battuta, anılan fiyata Aşurâ adında aşırı güzel bir cariye satın almıştır. Aynı dönemde ve aynı yerde İbn Battuta'nın arkadaşlarından birisi Lü'lü' adında yaşı küçük iyi bir köleyi 2 altın dinara satın almıştır¹⁶². Sudan memleketinde yer alan Tekdâ¹⁶³'da eğitilmiş hizmetçi cariye 25 (33 küsur gram) miskal altına satılmaktaydı¹⁶⁴.

Yukarıdaki rakamlara bakıldığında, anılan kategoride yer alan kölelerin de çok da fazla ucuz olmadığı görülür. Bu da Ortaçağ İslam dünyasında cariye ve hadımların kölelerden daha pahalıya satıldığını göstermektedir.

5. Ortaçağ İslam Dünyasında Köle Fiyatlarını Etkileyen Faktörler

Ortaçağ İslam dünyasındaki köleliğin ve köle ticaretinin en canlı alanlarından birini şüphesiz ki köle fiyatları oluşturmaktadır. Zira bir nevi mal olarak görülen ve türlü entrikalarla satışa sunulan kadın ve erkek kölelerin müşterilere satılması ve bu satıştan önemli bir kazanç sağlanması birçok özelliklere dayanmaktaydı. Örneklerini yukarıda da gördüğümüz gibi, güzelliği veya beden gücü ile öne çıkmış bir kölenin fiyatı ile sıradan mutfak işçisi bir kölenin veya cariyenin fiyatı aynı değildi. Aynı şekilde askerlik hizmeti için satın alınan memlûk denilen kölelere de yüksek miktarda paralar ödeniyordu. Saraylarda çalıştırılmak için satın alınan hadımlarla iyi eğitim görmüş, on parmağında on marifeti (iyi yemek pişirme, musiki ve edebiyat bilgisine sahip) bulunan cariyelerin de fiyatları oldukça yüksekti. Oysa anılan dönemde bazen normal vasıfsız bir köle bir hayvan fiyatına bile alıcı bulamamaktaydı. İşte bütün bu karmaşık tabloyu ortaya çıkaran bir takım faktörler kölelerin pazarlanmasında büyük rol oynayabiliyordu. Bu faktörleri ise şöyle sıralamak mümkündür:

Harşa, Pala ve Sena İmparatorlukları egemenliği altında kalmıştır. 1203-1204 yıllarında Türk kumandanı Bahüyar Halacı tarafından fethedilmiş olan Bangala'nın kıyı bölgelerinde yaşayan yerli halk, IX. Yüzyılda Arap tacirler vasıtasıyla İslâm'la tanışmıştır. 1340 yılına kadar Delhi Sultanlığına tabi olan Bangala 1576'da Ekber Şah zamanında Bâbürlü Devletine bağlanmıştır. 1757 yılında Bâbürlü Devletinin yıkılması üzerine bölge İngilizlerin eline geçmiştir. Bengal eyaleti 1937'de otonom hale geldi ve bu durum 1947 'de İngilizlerin bölgeden ayrılmasına kadar devam etti. Bkz. Azmi Özcan, *T. D. V. İslam ansiklopedisi*, Bengal Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 436-437.

¹⁶² İbn Battuta, c. II, s. 147.

¹⁶³ Orta Sudan'ın önemli şehirlerinden biridir. İbn Battuta'nın izlenimlerine göre bu şehrin dışında bakır madenleri vardı. Buradaki madenlerde çalışan işçiler, daha ziyade kölelerden oluşmaktaydı. Bu işçiler, bakır yer altından çıkardıktan sonra tasfiye işlemini evlerinde yapıyorlardı ve bir buçuk karış uzunluğunda, bazıları ince ve bazıları da kalın levhalar halinde imal ediyorlardı. Bunlardan kalın olanlarından 400 levha bir miskal altına, ince olanlarından 600 veya 700 bakır levha da bir miskal altına satılmaktaydı. Ayrıca burada imal edilen bakır levhalar Kuber, Zeğâri ve Borno gibi civar bölgelere ihraç ediliyordu. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, s. 145-146.

¹⁶⁴ İbn Battuta, c. II, s. 208.

a. Komisyonculuk Faaliyeti

Ortaçağ İslam dünyasında ticaret hayatında diğer malların fiyatlandırılmasında olduğu gibi, köle fiyatlarının yükselmesine ve düşmesine birçok faktör etki yapmaktaydı. Bunlardan biri bir taraftan alıcının bilgisizliğini kapatmaya çalışan, diğer taraftan da satıcıya malının fiyatını artırmaya teşvik eden tellallık veya komisyonculuk faaliyetidir. İbn Butlan, “*Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risâle*” adlı eserinde, Ebu Osman adında bir komisyoncu hakkında bilgi vermektedir¹⁶⁵. Aynı şekilde İbnu’s-Sâ’î “Halifelerin Hatunları (Hükümdarların Hür ve Cârîye Eşleri)” başlığını taşıyan eserinde, Ebu’l-Hasan Ali b. Yahya el-Müneccim ve İbn Hamdûn en-Nedîm adlarında iki simsardan söz etmektedir¹⁶⁶. Anlatılanlara göre, adı geçen simsarlar yaptıkları iş karşılığında küçümsenemeyecek miktarda para kazanıyorlardı. Örneğin, onlardan Ebu’l-Hasan Ali b. Yahya el-Müneccim, Bid’atü’l-Kebîre¹⁶⁷ adında bir cariye için 20.000 dinar komisyonculuk ücreti almıştır. İbn Hamdûn en-Nedîm’e ise, Serîretü’r-Râikiyye¹⁶⁸ adındaki bir cariye için 1.000 dinar komisyonculuk ücreti ödemiştir¹⁶⁹. O dönemde satıcı ile alıcı arasında arabuluculuk vazifesini yerine getiren komisyoncuların veya başka adıyla simsarların, bir kölenin gerçek değerinden daha ucuza veya daha pahalıya satılmasında önemli bir rol oynadıkları aşikârdır¹⁷⁰. Ancak ticaretin her türünde icra edilen bu faaliyetin, köle ticaretinde rakamsal veya parasal olarak daha korkunç boyutlarda yerine getirildiği görülmektedir. Zira aracılık görevini yürüten simsar satıştan daha fazla kâr elde etmek uğruna malın fiyatını inanılmaz düzeylere çekiyordu. Bu da ister istemez satışa sunulan köle veya cariye için değerinin çok üstünde satılmasına ve piyasadaki ortalama köle fiyatlarının aşırı yükselmesine sebep oluyordu. Simsarların aracılık işleminden korkunç paralar kazanmalarını sağlayan diğer bir neden de birçok üstün özelliklerinden dolayı

¹⁶⁵ İbn Butlân, “Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risâle”, s. 578.

¹⁶⁶ Bkz. İbnu’s-Sâ’î, “Halifelerin Hatunları (Hükümdarların Hür ve Cârîye Eşleri)”, s. 207, 262.

¹⁶⁷ Bu cariye H. 302 yılının Zilhicce ayının bitişine altı gün kala vefat etmiş, cenaze namazını Ebu Bekr b. el-Mühtedî kaldırmıştır. Hiçbir erkeğin hayatında sahip olamayacağı büyük miktarda gayrimenkul ve servet bıraktığı söylenir. Bkz. İbnu’l-Cevzî, *el-Müntazam fî Tarihî’l-Mülûk ve’l-Ümem*, c. XIII, s. 152-153.

¹⁶⁸ Esmer tenli olduğu bildirilen bu şarkıcı cariye, önceleri İbn Hamdun en-Nedîm’in kızının cariyesi idi. Daha sonra Ebu Bekr Muhammed b. er-Râik onu 13.000 dirheme satın almış ve bu kişi ondan bir erkek çocuk sahibi olmuştur. Ancak çocuk küçükken ölmüş, İbn Râik ise anılan cariye ile evli iken H. 330 yılında öldürülmüştür. Serîre kocasının ölümü üzerine Ebu Abdullah b. Sa’id b. Hamdân ile evlenmiş ve H. 348 yılının Receb ayının on dördü olan Salı gününü vefat etmiştir. Bkz. İbnu’s-Sâ’î, “Halifelerin Hatunları (Hükümdarların Hür ve Cârîye Eşleri)”, s. 262.

¹⁶⁹ İbnu’s-Sâ’î, “Halifelerin Hatunları (Hükümdarların Hür ve Cârîye Eşleri)”, s. 207, 262.

¹⁷⁰ İbn Butlân, “Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risâle”, Muhakkıkın Mukaddimesi, s. 560.

köle ve cariyelerin, ekonomik gücü zayıf olan alıcılardan çok maddî durumu ve sosyal konumu gayet iyi olan hükümdarlar da dâhil saray mensupları ve toplumun ileri gelenlerine sipariş edilmesidir. Anılan kategoride yer alan varlıklı insanların hayatın her alanında aşırı lüks ve israfa eğilimli olduklarından köle ve cariyelerin alınmasına da korkunç paralar harcıyorlardı. Kaynakların sunduğu bilgilerden, Emevîlerle başlayan lüks saray hayatının bir gereği olarak halifelerin saraylarında yüzlerce köle ve cariyenin bulunduğunu öğrenmekteyiz¹⁷¹. Anlatılanlara göre Abbâsî halifesi el-Mütevekkil'in 4.000, İşbiliyye sahibi el-Mu'temid b. Abbâd'ın 800, Diyarbakır ve Meyyâfariin emiri Nasruddin'in 360, el-Mu'izz el-Ubeydi'nin nâibi Emir Bellekin Ebu'l-Fütûh es-Sanhâcî'nin 400, Memlûk sultanı el-Meliku'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un 1.200 odalığı bulunmaktaydı¹⁷². Bunların bir kısmı savaşılar sonucunda elden edilen ganimet mallarından, diğer kısmı da köle tüccarlarından satın alınan köle ve cariyelerden oluşmaktaydı.

b. Irk, Coğrafya, Eğitim ve Yeteneklerle İlgili Özellikler

Tarihin her devresinde olduğu gibi İslam'ın ilk dönemlerinde de köleler kökenlerine göre kategorilere ayrılıyordu ve buna göre de iyi ve kötü köleler tespit edilmekteydi. Bir haberden, o dönemde Berberî (Kuzey Afrika'nın yerli halkı) kökenli kölelerin en kalitesiz köleler olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamberin önemli bir tavsiyesinde şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Enes b. Mâlik¹⁷³ şöyle dedi: Resûlüllâh'ın yanına geldim, bu esnada yanımda bir köle vardı. Bana: ‘Ey Enes bu kölenin kökeni nedir?’ diye sordu. Ben de: ‘Berberî kökenlidir yâ Resûllâh’ dedim. Bunun üzerine bana, ‘bir dinara da olsa onu sat’ dedi. Ben de ‘niçin yâ Resûllâh?’ diye sordum. O şöyle dedi: ‘Onlar bir topluluk olup, Allah onlara bir elçi gönderdi; fakat bu kavim onu boğazlayıp, pişirdiler, sonrada etini yiyerek haşlamasını kadınla-

¹⁷¹ Bkz. Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirîhi*, s. 137-138.

¹⁷² Aynı eser, s. 137-138.

¹⁷³ Tam adı Ebu Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî'dir. Hicretten on yıl önce (612) yılında doğmuştur. Resûlüllâh'a on yıl hizmet ettiği için “Hâdimü'n-Nebi” lakabıyla anılmıştır. Enes, Hz. peygamberle birlikte Hudeybiye Antlaşması, Hayber seferi, Umretü'l-Kazâ, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif kuşatması ve Vedâ haccında bulunmuştur. Hz. Ebu Bekir döneminde Bahreyn'e vergi tahsildârı olarak görevlendirilmiş, Hz. Ömer zamanında ise Basra'ya vali tayin edilmiştir. Orada insanlara namaz kıldırın, hadis ve fıkah okutan Enes b. Mâlik bir süre Dumaşk'ta kaldıktan sonra Basra'ya yerleşmiştir. Emevîler döneminde Irak Valisi el-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî'nin zulmüne maruz kalmış ve bütün malları elinden alınmıştır. Ancak daha sonra Abdulmelik b. Mervan tarafından malları kendisine iade edilmiştir. Enes b. Mâlik H. 93 (M. 711-12) yılında 103 yaşında vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Canan, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Enes b. Mâlik Maddesi, İstanbul 1995, c. XI, s. 234-235.

rına gönderdiler. Bunun üzerine Allahu Te'âlâ şöyle buyurdu: 'Artık sizden ne bir peygamber çıkaracağım ne de size bir elçi göndereceğim.'¹⁷⁴.

Diğer haberde de Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

"Allah yolunda şu kırıbacımın kabzasını sadaka olarak vermek, Berberî bir köleyi azat etmekten benim için daha sevimlidir."¹⁷⁵.

Yukarıdaki bilgilerden, Ortaçağ İslam dünyasında özellikle de Hz. Peygamber ve İlk dört halife dönemlerinde Berberî kökenli kölelerin fazla rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da bu cins köleler fiyat olarak da diğer kölelere göre çok ucuza satılmaktaydılar. Bu haberden, o dönemde satın alınacak kölelerin geçmişinin incelendiğini ve onlarla ilgili olumlu ve olumsuz bilgilerin alım satım üzerinde etkili olduğunu tespit ediyoruz. Ancak Berberî kölelerle ilgili bu olumsuz bakışın, aynı kökene sahip olan cariyeler için geçerli olmadığını görüyoruz. Zira Berberî cariyelerin tam tersine alıcılar tarafından büyük bir rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. İbn Butlân, risâlesinin bir yerinde şunları yazmaktadır:

"Ebu Osman (o, bu alanın simsarlarından) şöyle diyor: Bir Berberî kız dokuz yaşındayken memleketinden alınıp, üç yıl Medine'de ve üç yılda Mekke'de kaldıktan sonra, on beş yaşında Irak'ta güzel sanatlar alanında eğitilirse, sonra da yirmi beş yaşındayken cariyeye yapılırsa, o zaman o, Medinelî cariyelerin şeklini, Mekkeli cariyelerin yumuşaklığı ve dişiliğini ve Iraklı cariyelerin karakter ve davranışını alarak cinsinin bütün iyi özelliklerini kendinde toplar. Dolayısıyla da göz kapakçıklarında saklanmayı ve gözler üzerine konulmayı hak etmiş olur."¹⁷⁶.

Anılan simsarın ifadelerinden belirtilen özelliklere sahip Berberî bir cariye'nin fiyatı kat kat artmaktaydı. Cariyelerin eğitimine gelince, bu çok uzun soluklu bir iş, sabır ve titizlik gerektiren bir süreç ve birçok kişinin emeğine ihtiyaç duyulan bir meslek olmalıdır. Muhtemelen bu eğitim için coğrafya ve mekanlar da çok önemliydi. Örneğin yukarıda Medine, Mekke ve Abbasîlerin payitaht merkezi olan Bağdat ve diğer Irak şehirlerine işaret edilmektedir. Burada Medine'nin, yetiştirilen cariyelerin zarafeti ve biçimi, Mekke'nin onların yumuşaklığı, nazıklığı ve dişiliği, Irak'ın ise sanatsal özellikleri üzerinde büyük bir etki bıraktığına ve bu merkezlerde eğitilmelerinin güzelliklerini, olgunluklarını ve fiyatlarını bir hayli

¹⁷⁴ el-Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, s. 163-164. ayrıca bkz. İbnu'l-Fakih, *Muhtasar Kıtâbu'l-Büldân*, Leiden 1302, s. 84.

¹⁷⁵ el-Kuzvinî, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁷⁶ İbn Butlân, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risâle", s. 678.

arttırdığına vurgu yapılmaktadır. Bu haberden, Ortaçağ İslam dünyasında cariyeye ticaretinin ne denli büyük bir uzmanlık gerektiren bir meslek haline geldiğini ve köle tüccarlarının servetlerine servet kattığını da öğrenmiş oluyoruz. Burada Ortaçağda köle tüccarlarının erkek köle ticaretine kıyasla cariyeye ticaretinden daha da büyük kazanç sağladıklarını söyleyebiliriz.

İbn Butlân kölelerle ilgili risâlesinin bir yerinde kölelerin kökeni, eğitimi ve yetenekleri hakkında şunları dile getirmektedir:

“Kim ki, cariyeyi cinsel arzusu için isterse, o zaman Berberî kökenliyi, kim ki, onu para biriktirmek için isterse, Rum asıllıyı, kim ki, onu erkek çocuk yapmak için isterse, İranlıyı, kim ki, onu çocuk emzirmek için isterse, zenciyi ve kim ki, onu şarkı söyletmek için isterse, Mekke doğumluyu satın alsın. Kim ki, köleleri canları ve malları korumak için isterse, Hindistan ve Nûbe, kim ki onları çalıştırmak ve hizmet ettirmek için isterse, Zenci ve Ermeni, kim ki, onları savaş ve şecaat için isterse, o zaman Türk ve Slav kökenlileri satın alsın.”¹⁷⁷.

İbn Butlân'ın ifadelerine baktığımızda, coğrafi, ırksal ve meslekî özellikler bakımından her zaman olduğu gibi bizim Türklerin askerlik mesleğinde birinci sırada yer aldıklarını görüyoruz. Bilindiği gibi el-Câhız, onların bu özelliği ile ilgili bir risale kaleme almış ve çeşitli askerî yetenek ve özelliklerini dile getirmiştir.

Ayrıca odalık cariyeye olarak Berberî kadınların yine ilk sırada yer aldığına, şarkıcılık alanında Mekke doğumlu cariyelerin tercih edildiğine de şaşırılmaması gerekir. Berberî kadınların anılan özelliği ile ilgili olarak Selâmetü'l-Berberiyye adında Berberî bir cariyeden doğan Abbasî halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr'un şu sözü meşhurdur:

“Odalık için Berberî cariyeleri satın alınız.”.

Bu arada Rum asıllı cariyelerin israftan uzak ve tutumlu olduklarını ve hatta biraz da cimrilikle tanındıklarını İbn Butlân'dan öğrenmiş oluyoruz.

İbn Butlân'ın iş hayatı ve hizmetçilik alanında Zenci ve Ermeni köleleri tavsiye etmesi de ilgi çekicidir. Bu iki ırka mensup olan kölelerin fiziksel yapıları ağır işleri yaptırmaya elverişli olmalıdır. Nitekim İslam'ın erken dönemlerinden itibaren Afrika kökenli zenciler geniş çapta çiftçilik ve tarım alanlarında çalıştırılıyordu. Hatta Irak'ın güneyinde (Sevâd Toprakları) yer alan bataklık bölgelerde çalıştı-

¹⁷⁷ İbn Butlân, “Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risâle”, s. 562.

rılan siyahî kölelerin iş hayatının ağır şartlarından dolayı “Zenci isyanı” olarak adlandırılan bir ayaklanmaya sebep oldukları da kaynaklarda geniş yer bulmaktadır¹⁷⁸. Ermeni kölelerin bu özelliği ise daha ziyade ev hizmetçiliği ile ilgili olmalıdır. Zira Ermeni kölelerin tarım alanında çalıştırıldıklarına dair her hangi bir kayde rastlamadık. Muhtemelen ev hizmetçiliğinde çalıştırılan Ermeni kölelerin sayısı da diğer kölelerin sayısına kıyasla sınırlı kalmaktaydı. Zira kaynaklarda onların bu durumu ile ilgili fazla bilgi verilmemektedir.

Ortaçağ İslam dünyasında bir cariye genellikle edebiyat ve belli bir sanat alanında eğitilirdi, özellikle de ona şarkı söyleme sanatı kazandırılırdı. Bu eğitim onun fiyatını normal fiyatının kat kat üstüne çıkarırdı. Abbasiler döneminde normal veya vasıfsız bir cariye 300 dinara (3.000 dirhem) satıldıktan sonra İbrahim el-Mehdi ona şarkı söylemeyi öğretmiş, bu eğitim sonucunda aynı cariyenin fiyatı 3.000 dinara (30.000 dirhem) kadar yükselmiştir. Bu ise cariyenin normal fiyatının 10 katı demektir. Bir rivayete göre meşhur şarkıcı cariye ‘Arîb, bu sanatından dolayı 5.000 dinara (50.000 dirhem) satılmıştır. Yine Abbasiler döneminde Dahmân adındaki köle satıcısı (nahhâs), bir cariye için 200 dinara (2.000 dirhem) satın alır, onu sıkı bir eğitimden geçirir, sonra da 10.000 dinara (100.000 dirhem) satardı. Bu rakam da cariyenin normal fiyatının 50 katına yükseldiğini göstermektedir. Bir defasında Abbâsî halifesi er-Reşîd, ünlü şarkıcısı İbrahim el-Mavsîlî’den, kendisine uygun olan şarkıcı bir cariye için 36.000 dinara (360.000 dirhem) satın almıştır¹⁷⁹. Bu meblağ ise o dönemde bir servet anlamına gelmekteydi.

Bütün bu haberlere bakıldığında, Abbasiler döneminde eğitim ve yetenek faktöründen dolayı özellikle şarkıcı cariyelerin gözde olduğu ve fiyatlarının diğer meslek sahibi cariyelerden çok yüksek olduğu görülmektedir. O dönemdeki şarkıcı cariyelerin yüksek fiyatlarına bakarak günümüzdeki bazı ses sanatkarlarının kazandığı korkunç paralara şaşmamak gerekir. Bu da sanatın özellikle de güzel sanatların ve bu dallarda çalışanların zengin tabaka arasında bugün nasıl önemli

¹⁷⁸ Irak’ın güneyinde özellikle Basra şehri çevresinde meydana gelen Zenci isyanlarının en büyüğü, Abbasiler döneminde 255-269 (869-883) yılları arasında Aşağı Mezopotamya’daki (Sevâd) bataklık bölgede ortaya çıkmıştır. Anlatılanlara göre bu isyana 500.000 zenci köle katılmış olup isyancılar Furâtiyye, Karmatiyye, Nûbe ve Sudan gibi isimlerle anılıyordu. İsyanın lideri Sâhibüzzenc Ali b. Muhammed’in yanında Râşid el-Karmatî ve Nâdir el-Esved gibi liderler de bulunuyordu. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zenci, siyahileri ağır tarım işçiliği şartlarından kurtarma vadiyle isyana teşvik etti. Abbâsî devletini on beş yıl meşgul eden bu isyan Ancak Tolunoğulları’nın askerî ve mali desteğiyle bastırılabilirdi. Bkz. Mustafa Demirci, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Zenc Maddesi, İstanbul 2013, c. XXXIV, s. 249-251.

¹⁷⁹ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, c. I, s. 91.

bir ilgi ve değere sahipse, o zamanda aynı ilgi ve değere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bir cariyeyi yüksek fiyatla zengin tabaka mensuplarına, saray mensuplarına ve hükümdarlara satmak için çok sabır isteyen bir eğitim sürecinden geçirilmesi gerekmektedir. Abbasî döneminin meşhur tabiplerinden olan İbn Butlân b. el-Hasan el-Muhtar b. el-Hasan b. Abdûn el-Begdâdî el-Mutabbib, cariyelerin tabi tutuldukları bu çetin eğitim sürecini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“İkinci şık, kaliteli şarkılarla ilgilidir. Bu ise şöyledir: Şarkıda eğer basıklık var da ani çıkış ve tiksindirici yapıdan uzaksa, aynı zamanda cariyeye gür sesli, sanat ve alet çalma yönünden iyi durumdaysa, şiiri iyi eda ediyorsa ve bütün bunların yanında mahir ustalardan eğitim görmüş ve kendindeki iyi huyları artırmışsa, o zaman bu alanda en çok beklenen cariyeye olur. Eğer onunla işbirliği içinde olup ta metotları, alet çalmayı, besteyi, parmakların hareketini, şiir söylemeyi ve ondaki aruz ve grammer kurallarını, sesteki kötülükleri, tercihleri, dizeleri, nakaratları ve tempoları iyi bilen biri varsa, müzikten zevk alma daha da artar, sanat açısından da daha verimlik ortaya çıkmış olur... Üçüncü şık ise, lezzetli yemekler ve güzel şarkılarla ilgilidir. Bu hususta insanlar fikir ayrılığına düşmüşlerdir, sonra onlar, onun (şarkı söylemenin) duyma ve zevk alma ölçüsüyle ilgili olduğu konusunda anlaşdılar. Ne kadar bu iki duyu özünde sağlam, mizacında itidalli ve duyma konusunda zeki olursa, insan ve iki duyusu tarafından algılananların lezzetli olduğunu hissedeceklerdir. Öte yandan ne zaman tabii yapısından ayrılırsa, -ki bize göre bu sonsuzdur-ölçümüze göre, lezzet onun özünde olmayacaktır. Bu yüzden bazı insanlar, nakarattan kaçarlar ve şöyle dereler: Şarkı insanı coşturan şeydir. Diğer birisi o nakaratla aşırı şekilde eğlenceye dalar, bir başkası ise onun (şarkının) herhangi bir türünden zevk alır, öbürüsüne göre ise, o tür şarkı hiç te güzel değildir... Udiler: Onlar seçilmiş yüz notanın en az onundan, özellikle de on üç nakarattan oluşan ve özellikle de ağır olan ikincisinden imtihan edilirler. Rakkâseler (dansözler): Bir dansözün yapı olarak taptaze ve canlı, sanatında yaratıcı, vücut ve boy bakımından orta, nefesini uzun süre tutabilmesi için geniş göğüslü ve iç organlarının sert ve kuvvetli olması gerekir. Bütün bu özellikler ise, ancak oynamak için çıkarılması ile ve bağırışından anlaşılır. Aynı zamanda onun bütün dans usullerini özellikle de “eş-Şirâziyye” (muhtemelen Şiraz şehrine ait bir dans usulüdür) adındaki dans usulü hususunda çok becerikli olması gerekir. Küçük darbuka çalan şarkıcı cariyeler: Onlar arûzda geçen “er-remel” ve “hezec” denilen şiir bahirlerinden, Arap diline dair nehiv ilmindeki nasıp edat ve alametlerinden ve yine Arapça grammerinin bir konusunu teşkil eden “kâne ve ahavâtühâ” konusundan imtihan olurlardı. Ney, kaval ve flüt çalan cariyeler: Bu iş için

zenci kökenli cariyeler seçilirdi, zira onlar müzikteki ahenge yatkın insanlardır. Dillerindeki bozukluktan dolayı bu gibi cariyeler, şarkıcılıktan ney, flüt gibi aletleri çalmaya ve dansözlüğe yönlendirilirdi. Tambureci cariyeler: Bağdat tamburesi çalanlar, onlar ez-Züraykî, el-Hacfi ve İbn Tarhan'a ait remel şiiir bahrinin hafif vezninden imtihan edilirdi. Onların usullerinden biri de şarkı söylemek için sahneye çıkmadan önce müzik aletlerini kontrol etmeleri ve özellikle perdesiz bir yerde sanatlarını icra etmişlerse, ayrılırken, bu aletleri yanlarında götürmeleridir. Def çalan cariyelere gelince, onlar da dansla imtihan edilirdi."¹⁸⁰.

c. Aşk ve Estetiksel Özellikler

Ortaçağ İslam dünyasında kölelerin satışa sunulması esnasında çeşitli estetiksel yöntemlere başvurulmaktaydı. Bu durum öyle bir noktaya varıyordu ki bazen hastalıklı olanlar sağlamış gibi, oğlanlar cariyeymiş gibi satılabiliyordu. Bu esnada cariyeler boya ve kınalarla süslenir ve onlara yumuşak boyalı giysiler giydirilirdi. O dönemde köle satıcılarınca meşhur olan bir sözde şöyle denilir:

“Çeyrek dirhem kına, cariyenin fiyatını yüz dirhem artırır.”¹⁸¹.

Ortaçağda kölelerin özellikle de cariyelerin fiyatı her şeyden önce güzellik ve çirkinlik özelliklerine göre yükselme ve düşme eğilimi göstermekteydi. Bilindiği gibi, köle ticareti, pazarlamalar ve fiyat göstermelerle yapılan bir ticaret türüydü, bu esnada satıcı bir malın kıymetini öğrenmeye ihtiyaç duyunca, alacağı malın kalitesini öğrenmek için ona net bir şekilde bakıp incelemek isterdi. Bu esnada satın alınacak malın (köle veya cariyeye) değeri ağırlık, ölçü, sayı ve ölçümle değil güzellik ve çirkinlikle tespit edilirdi¹⁸². Bunun için de insan hasiyet ve onurunu küçük düşürücü davranışlar sergilenmekteydi. İbnu'l-Mücâvir'in anlattıklarından, XIII. yüzyılın ilk yarısında Aden'de köle ticareti ile ilgili olarak ilginç uygulamalar vardı. Köle satıcısı (Nahhâs) bir cariyeyi satışa sunarken, onun üzerine yağ ve parfümler sürer, beline bir kumaş bağlar, sonra da onu münâdi'ye (çağrıcı, teşhirci) teslim

¹⁸⁰ İbn Butlân, “Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle”, s. 586-588.

¹⁸¹ Aynı eser s. 564-565.

¹⁸² el-Cahız, “Çengi Cariyeler”, s. 137. Bu onur kırıcı köle satış yönteminin çok eskiye dayanan bir gelenek olduğu bilinmekle birlikte, bir benzerinin de Romalılar döneminde uygulandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Şefik Bey, “er-Rıkku fi'l-İslâm” adlı eserinde, Romalıların açık artırma yöntemiyle köle satış yaptıklarını ve bu esnada kölelerin her insanın görebileceği, satın alma rağbeti olmasa da eliyle dokunabileceği yüksek taş üzerinde sergilendiklerini bildirmektedir. Romalıların âdetine göre, müşteri köleleri tamamen çıplak görmeyi talep edebilirdi; zira köle satıcıları, kölelerin bedensel kusurlarını gizlemek için birçok hilelere başvurmaktan imtina etmiyorlardı. Bkz. Ahmet Şefik Bey, s. 24.

ederdi. Teşhirci de cariyenin elinden tutarak onu çarşılarda dolaştırır ve gelen geçenlere tanıtımını yapardı. Bu esnada ahlakî seviyesi düşük bazı tacirler cariyeye yaklaşıp eline, ayağına, bacaklarına, göbeğine, göğsüne ve memelerine dokunmak suretiyle incelemeye çalışırlardı. Daha sonra onlar, belini ve kalçalarını ölçerler, dilini, dişlerini ve saçını kontrol etmek maksadıyla bayağı çaba harcarlardı. Üzerinde elbise varsa, onu çıkarır vücuduna bakarlar, hatta daha da ileri giderek herhangi bir engel veya örtü kullanmadan gözle bakmak suretiyle mahrem yerlerini kontrol ederlerdi. Bu uygulamalar sonunda eğer tüccar cariyeyi beğenip satın almak isterse, onu alıp on veya daha fazla veyahut daha az gün boyunca yanında tutardı. Her türlü muamele yapıldıktan sonra da alıcı olan Zeyd, satıcı olan Amr'a şöyle derdi: "Bismillah, ey hoca! Aramızda Muhammed b. Abdullah'ın (Hz. Peygamber) öğretileri var.". Sonra da aynı alıcı kadıya giderek satın aldığı cariyenin kusurlu olduğunu iddia eder ve onu geri vermek için dava açardı¹⁸³.

İslam dünyasında özellikle de Abbasîler döneminde çengi cariyeler çok önemli bir yer tutmaktadır. Nahhaslar (Köle satıcıları) dışında birçok varlıklı insan, güzel sanatları becerikli bir şekilde icra eden cariyeleri satın alıp, müzik ve dans alemleri düzenliyorlardı. Anılan cariyeleri çalıştıran kişiler halk tabakası tarafından "deyyus" sıfatıyla adlandırılırsalar da, bu durum hiç değişmeden sürüp gidiyordu. İşte bu sistem içerisinde zaman zaman usanma sonucunda herhangi bir cariyeye herhangi bir alıcıya satılabiliyordu. Satış akdinden sonra alıcı cariyeye olan güveninden dolayı da kendisiyle cinsel ilişkide bulunur, sonra sahibi, onu sattığı fiyattan daha aşağı bir fiyata geri alır, böylece bundan kâr elde edebilir veya ona güvenen birisiyle evlendirilebilirdi. İddia edildiğine göre bu muamele Hz. Ömer döneminde yasaklanan ve geçici evlilik anlamına gelen müt'a¹⁸⁴ maksadıyla yapıyordu¹⁸⁵.

Abbasî döneminin en meşhur entelektüel şahsiyetlerinden olan el-Câhız'ın,

¹⁸³ İbnu'l-Mücâvir, *Sıfatü Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zî'l-Hicâz*, Leiden 1951, c. I, s. 145.

¹⁸⁴ Müt'a, İslam Ansiklopedisinde şöyle tanımlı: "Sözlikte "menfaat, faydalanma" anlamındaki müt'a (müt'a), fıkhîta talâk, nikâh ve hac kelimelerine izâfe edilerek değişik manalarda kullanılır... Müt'a evliliği, tarihte ve günümüzde değişik kültürlerde ve coğrafyalarda farklı biçimlerde varlığına rastlanan geçici evliliğin bir türü olup, İslam'ın zuhuru sırasındaki Arap toplumunda da mevcuttur. Özellikle yabancı beldelere giden erkeklerin oradaki kadınlarla yaptıkları bir tür nikâh, bir yandan eşyalarını koruyabilecekleri ve geçici olarak ikamet edecekleri bir yer edinmelerini, öte yandan bu süre içinde karı-koca hayatı yaşamalarını mümkün kılıyordu... Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları' manasına gelen müt'a nikâhı, diğer mezheplerce İslâm'ın yasakladığı bir evlilik türü olarak kabul edilirken, Şî'a'nın en büyük kolu olan Ca'feriyye'de mubah sayılmakta, hatta meşruiyeti mezhebin temel hükümleri arasında sayılarak inanç esaslarıyla irtibatlandırılmaktadır". Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Müt'a Maddesi, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 174.

¹⁸⁵ el-Cahız, "Çengi Cariyeler", s. 148.

kendi çağının sosyal hayatında önemli bir yer işgal eden çengi cariyeler ve onların fiyatları ile ilgili çok çarpıcı tespit ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ünlü yazar bir değerlendirmesinde şöyle diyor:

“Çengi cariyelerin, rağbet edilen fiyatlara ulaşmalarındaki soy sop, ancak arzudan ibarettir. Eğer onlar, köleler gibi satın alınsaydı, bir tanesinin fiyatı basit bir başın (adı bir kölenin) fiyatını aşmazdı. Bir cariye fiyatında en çok aşırı giden birisi aşk¹⁸⁶tan dolayı bunu yapmıştır; belki de o, onunla

¹⁸⁶ el-Câhız aşkı şöyle tanımlar: “Aşk, defedilmesine sahip olunmayan bir hastalıktır, Aynı şekilde hastalıkların arazlarının da perhiz olmadan giderilmesi mümkün değildir, gıdaların bulunmasına rağmen, perhiz yapmak çoğu zaman fayda vermez ve onların tatlara arttıkça tabiatlarda miktarları artar... O, ruha bulaşan bir hastalıktır, vücudu da yakınlık derecesiyle sarar, aynı şekilde ruha güçteki zayıflık da isabet eder, kişide zayıflık ise, onu mecazî bırakır. Aşk hastalığı ve bütün bedende konumu, vücut organları içinde kalbin konumu gibidir. Onun tedavisinin zorluğu ise, illetlerinin çeşitliliğinden kaynaklanır, ayrıca o, soğuk ve balgamdan oluşarak ortaya çıkan sıtma hastalığı gibi, birçok şeyden meydana gelir. Kim ki, iki karışımından birini tedavi etmeye kalkarsa, o, hastalığından eksiltir, fakat diğer karışımına dair hastalığı artırmış olur. Onun kalıcılığı ve çözülme pozisyonundaki yavaşlaması, unsurlarının güçlülüğüne göredir. Aşk, sevdâ, arzu, ilişki kurma ve beraber olmadan meydana gelir. Onun yükselmeye bir başlangıcı ve bir noktada duruşu, sonra çözülme noktasına giden iletmede inisi ve bıkınlıkta duruşu vardır... Sevdâ, resmedildiği anlamı ifade eden bir isimdir, onun, bunun dışında başka bir yorumu yoktur. Zîrâ, denilir ki: Bir kişi, Allah'ı sever, Allah, Azze ve Celle mümini sever, bir adam oğlunu seviyor, oğul da babasını, arkadaşını, memleketini ve milletini seviyor, hatta o, istediği şeyi sevebilir, fakat o aşk olarak anlandırılmaz. O zaman anlaşılır ki, başka sebepler eklemeyen sevdâ ismiyle aşk anlamında yetinilmesi mümkün değildir, fakat o, bu haliyle aşkın başlangıcıdır, sonra onu aşk sevdâsı izler, belki de bu esnada doğru ve seçme işi birbirleriyle uyum içinde olur, belki de onlardan başka yere kayar. İşte dinlerde, memlekelerde ve diğer meselelerde aşk bu şekildedir. Ayrıca aşka düşen kişi, aşk olduğu şey konusunda delilinden ve seçiminden feragat etmez. Bu nedenle şöyle denildi: “Aşkın gözüne inanılmaz.”. Yine şöyle denildi: “Bir şeyi sevmeyen, kör eder ve sağır bırakır.”. “Dinlerini, şehvetleri için düzenleyici kalyonlar.” Böylece, aşk çoğu zaman ne güzellikte fazla güzel olana ne mükemmellikte fazla mükemmel olana ne de beceriklilik ve yakışıklılıkla tanınmış olana aşık olur. Sonra bu konuda ona delili sorulursa, o buna bir delil getiremez. Sonra sevdâ ile aşk bir araya gelebilir, o zaman da ona aşk denilmez, o, çocuk, arkadaş ve memleket, elbiselerin, yatakların ve binklerin çeşidinde olur. Onlardan birinin, ayrılık esnasında endişe ve yanıma maruz kalsa da ne memleketini ne de çocuğunu sevmesinden ötürü, bedeninin hastalandığını ve psikolojisinin bozulduğunu görmedik. Fakat, birçok insanın aşk yüzünden gücünün ve takatının tükendiğini hem gördük hem de haber olarak bize ulaştı. Bilinmektedir ki, sevdâ ve aşk ilişkisi –burada tabiat ilişkisini kastediyorum- hayvanlardan bütün erkek ve dişilere yüklenen, yani erkeklerin kadınları, kadınların da erkekleri sevmesi eklenirse, o zaman o doğru aşk olur. Yok eğer, bir erkeğin diğerine karşı olan bir aşk ise, o ancak bir şehvetten kaynaklanmış olabilir, aksi halde, şehvetten uzak olursa, ona aşk denilmez. Sonra, o ülfetin meydana gelip kalpte devamlılığı eklenmeden, tanenin toprakta bittiği gibi bitip yerleşmesi, güçlenmesi ve meyve vermesi olayı gerçekleşmeden, bu ilişkinin sağlam bir şekilde oluşmasını görmemiz mümkün değildir. Belki de o, onun için uzun hurma ağacı ve sert sütlük gibi olur, belki de o eğilip bükülür ve yok olup tükenir. Bu delilleri kapsarsa mükemmel aşk olur. Sonra gözle görme azalursa, onu artırır ve ateşini körükler, ondan kopmak ise, onu alevlendirir, öyle ki, akıl gider, beden zayıflar, kalp her yararlı şeyden uzaklaşır, aşık olunan kişinin görüntüsünü, aşık'ın gözü önünde canlanır ve onun düşüncesini işgal eder ve her zaman kalbinde anı olarak yaşar. Zaman uzadıkça ve günler birbirini kovaladıkça, yarasının izleri kaybolmasa da, eseri silinmese de, ayrılık olgusu eksilir ve zamanla da yok olup tükenir. Sevgiye kavuşmak da onun (aşık'ın) aşkının çözülmesini hızlandırır. Bunun delili ise, kalplerin incelik ve kabalık yapısının farklılığından, ilişki kurmanın hızlılığı ve yavaşlığından ve şehvetin azlığı ve zayıflığından dolayı bazı insanlar, diğerlerinden daha hızlı aşık olurlar. Sevgili, sevdâsının az bir miktarını gösterirse, hemen ona hastalığını bulaştırır, günlüne iz bırakır ve kalbini meşgul eder. Bu ise ikili ilişkiden, bazı tabiatların diğerlerinin isteklerini karşılamaından, bazı nefislerin diğerlerini arzulanmasından ve ruhların yakınlaşmasından meydana gelir. Bu olay, daha çok uykusunu olmayan bir kişinin, uykuda olan bir diğer kişiyi görmesi ve uykusunun gelmesi ve esnemesi gelmeyen bir kişinin, esneyen bir kişiyi bakıp onun yaptığının ayınımsı yapması gibidir ve tabiatın zorla yaptıracağı bir şeydir. Yararlılık, huy, şart veya aşk ve haslet yönünden aralarında benzerlik olmadan aşk konusunda eşit olan iki kişi arasında bir aşkın oluşması alışılmamış bir olay değildir. Bu nedenle güzelin, çirkine, çirkinin de güneze aşık olduğunu ve seçen kişinin, çirkinin, güneze tercih ettiğini görürüz, ayrıca o, ondan

ilgili şüphesinden bunu yapıyordu ve içinin ateşini söndürmek için, bunu en kolay vesile olarak görüyordu, sonra bu emeline ulaşmayınca, niyetlenip iyiliğini bilme de helal olana başvurdu, malı sattı ve problemleri çözdü, sırtını kibirle ağırlaştırı ve sonunda cariyeyi satın aldı.”¹⁸⁷.

el-Câhız başka bir tespitinde de nahnâsın (Köle satıcısı) sosyal ve maddî konumunu şöyle dile getirir:

“Bizden bir adamın faziletlerinden biri de, insanlar, bir şey için halifeleri ve ulu zatları ziyaret ettikleri gibi, onu da evinde ziyaret ederler, ona yakınlık gösterirler. Ancak kendisi bunu yapmaya zorlanmaz, ona hediye sunulur, fakat ondan hediye beklenmez, onun sahip olduğu ve elinin altında bulunan satılan ve satın alınanların, yararlanıp biriktirilenlerin tümünde bulunmayan nefis gerdanlıklar için gözler geceyi uykusuz geçirir ve yaşlarını akıtır. Kalpler korku içinde yaşar, ciğerler parçalanır ve arzular şaha kalkar. Avn’un cariyesi Habeşiyeye’nin 120.000 dinara (1.200.000 dirhem) ulaşan değerine kim ulaşabilir ki!”¹⁸⁸.

Bütün bunlara ne denilebilir ki; bir araştırmacı olarak Erken Abbasî döneminde yaşayan aristokrat tabakaya mensup insanların yaşayışıyla Hz. Peygamber ve Asr-ı Saadet dönemlerinde yaşayan Müslümanların yaşayışları arasındaki farkı tasavvur, tahayyül ve canlandırmaya çalışıyorum; sonuçta hayal kırıklığına uğruyorum. Yüz yıllık bir zaman diliminden sonra maddî hayat, manevî hayatı bu kadar geride bırakabilir mi? bir toplum bir insan ömrü kadar kısa bir süre zarfında bu kadar değişkenlik gösterebilir mi? Hz. Ali döneminde Basar Valisi İbn Abbas’ın Sâden, Havrâ ve Fetûn adında Hicaz doğumlu üç cariyeyi 3.000 dinara (30.000 dirhem) satın alması olayı bakın halife tarafından nasıl kınanmaktadır:

“Allah’ın hazinesindeki payını, bir Müslüman’ın payından fazla görmene şaşmamak imkânsızdır. Bâtlı arzulaman, seni suç işlemekten alıkoyamayan iddian ve Allah’ın sana haram kıldığı şeyi helâl etmen ile ancak bir süre başarılı olabilirsin. Allah, sana hidayet versin. Çünkü, doğruluktan uzak olan sensin. Duydum ki, Mekke’yi mesken kılmış, başkalarının parası ile Medine ve Taif’ten cariyeler getiriyormuşsun. Rabbim ve Rabbin olan Allah’a yemin ederim ki, başkalarına ait olup da aldığın mallar, ne kendine helâl, ne de senden sonra çocuklarına miras kalacaktır. Nasıl olur da haram olduğu

başkasını seçmeyi de düşünmez ki, yanlışın farkına varır. Fakat bu, ruhların tanışması ve kalplerin kaynaşması ile alakalı bir olaydır” Bkz. el-Câhız, “Çengi Cariyeler”, s. 140-142.

¹⁸⁷ el-Câhız, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁸⁸ el-Câhız, *a.g.e.*, s. 146-147.

halde, bu malları yiyorsun? Onları tüketmek için ne acelen var ki, sanki kıyamet günü gelmiş çatmış da, sen de zâlimin tekrar dönmek, kaybedenin tevbe etmek istediği o korkunç yerde durmuş, amellerinin sana sunulmasını bekliyorsun.¹⁸⁹

İbn Abbas'ın üç adet cariyesinin satın alınması için ödediği ve o dönemde (Hz. Ali döneminde) bir servet sayılan 3.000 dinar (30.000 dirhem), yani her cariye için 1.000 dinar (10.000 dirhem) tutarındaki meblağla daha önce de belirttiğimiz bir Emevî prensinin, ez-Zelfâ adındaki bir cariye için ödediği 70.000 dinar (1.000.000 dirhem) miktarındaki meblağı ve biraz önce de sözü geçen Avn'un cariyesi Habeşiy'e'nin 120.000 dinarlık (1.200.000 dirhem) fiyatını karşılaştırdığımızda, Müslüman Arap toplumunun yüz veya yüz elli yıllık bir zaman zarfında ekonomik refah ve aşırı israf konusunda hangi noktadan hangi noktaya ulaştığını tespit edebiliyoruz. Emevî ve Abbasî halifelerinin bir cariyeye ödedikleri bu korkunç paralar, Beytü Mâli'l-Müslimîn'den (Müslümanların hazinesinden) veya Hz. Ali'nin ifadesi ile (Allah'ın hazinesinden) değil de nereden karşılanıyordu acaba! Bu korkunç müsrifliğin muhasebesini, her konuda israfı şiddetle yasaklayan Allâhü Te'âlâ'ya değerlendirmesini ise okuyuculara bırakıyorum.

d. Arz-Talep İlişkisi

Arz-talep olgusu ticaretin en önemli dengelerinden birini oluşturmaktadır. Her mal ve ürünün piyasasında olduğu gibi, köle ticaretinde de bu alış-satış dengesi önemliydi. Ancak bu kural daha ziyade vasıfsız kölelerle vasıfsız cariyelerin ticaretinde aktif rol oynuyordu. Zira yüksek fiyatlarla satışa sunulan vasıflı köleler şehir meydanlarında bulunan köle pazarında değil, özel mekânlarda veya saraylarda başta hükümdarlar olmak üzere yüksek rütbeli devlet yöneticilerine arz edilirdi. Tabii afet, kıtlık ve pahalılığın sebep olduğu fiyat dalgalanmalarında ve derin ekonomik krizler gibi olağanüstü durumlarda satışa sunulan köle sayısında belirgin bir artış meydana gelirdi ve köle fiyatları bir hayli düşerdi. Zira bu dönemlerde köleleri beslemek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak zorlaştığından alım gücü azalıyordu, bunun sonucunda da piyasadaki köle sayısında büyük bir artış meydana geliyordu. Bu da ister istemez arz-talep dengesinin bozularak arz hacminin yükselmesine ve talep hacminin azalmasına yani kısacası köle fiyatlarının aşırı derecede düşmesine sebep oluyordu. ed-Dımaşkî, "Ticâretin Güzelliklerine İşaret" adlı eserinde, anılan dönemlerde vasıfsız köle alımı ile ilgili şu ilginç öneriyi sunar:

¹⁸⁹ Bkz. Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 323, 580-581.

“İhtiyacı olan kişi, köle ve işçileri, pahalılık ve gıda maddelerinin tükendiği zamanda satın almalıdır”¹⁹⁰.

e. Topluca Köle Kaçışları ve Köle Azat Etme Faaliyeti

İslam'ın getirdiği öğretilerde köle azat etmenin büyük ecir ve sevap kazandıracığına dair bilgiler yer almaktadır. Bu güzel davranış biçimi, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde¹⁹¹ ve Hz. peygamberin hadislerinde¹⁹² önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle de varlıklı Müslümanlar, çeşitli vesilelerle (Allah rızasını kazanmak, hastalık ve bir musibetten kurtulma, ölüm anı ve mutluluk getiren münasebetlerde) cömertçe köle azat ederlerdi. Bu esnada azat edilen kölelerin sayısı bazen yüzleri ve hatta binleri bulmaktaydı. Bir rivayete göre Ubeydullah b. Ebî Berke es-Sakafi her bayram 100 köle azat ediyordu. Abbasî halifesi el-Mu'tasım Billâh ölümü esnasında memlûklarından 8.000'ini azat etmiştir. Bir diğer rivayete göre Abbasî halifesi el-Mehdi b. Ca'fer el-Mansûr'un kızı el-Abbâse'nin eşi Muhammed b. Süleyman b. Ali'nin 50. 000 kölesi vardı. Onlardan 20.000 köleyi azat etmiştir¹⁹³.

Sonuç

Kölelik ve köle ticareti, uzun insanlık tarihi boyunca bütün dünyada yirminci yüzyılın başlarına kadar hiç ara vermeden devam etmiştir. Eski çağda Mezopotamya, Eski Mısır, Eski Anadolu, Hindistan, Çin, Orta Asya bölgeleri başta olmak üzere insanların yaşadığı Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları da dâhil bütün kıtalarda köleler, çok ağır şartlarda çalıştırılmışlar ve diğer varlıklar ve eşyalar gibi alınıp satılmışlardır. Bu durum elbette ki Ortaçağda da çağın getirdiği bazı değişikliklerle canlılığını sürdürmüştür. İslam öncesi dönemde veya diğer adıyla Erken Ortaçağlarda Orta Doğu'nun birçok bölge ve şehrinde köle pazarlarında veya geçici olarak kurulan panayırlarda çeşitli ırklara mensup köle ve cariyeler alıcıların beğenisine sunulur ve insanlık onuruna aykırı muamelelerle alım satımı gerçekleştirilirdi. İster İslam öncesi, isterse de İslam'ın yayılışından sonraki dönemde olsun, köle ticaretinin en ilginç yönünü köle fiyatları oluşturmaktaydı. Bunun yanında o dönemlerde alış verişin önemli bir alanını da mübadele ve değiş-tokuş yöntemiyle yapılan satışlar meydana getiriyordu. Bu durumda herhangi bir kölenin veya cariye'nin, herhangi bir hayvan (eşek, inek, koyun, tavuk) veya herhangi bir ürün

¹⁹⁰ ed-Dımaşkî, “Ticaretin Güzelliklerine İşaret”, (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 527.

¹⁹¹ en-Nisâ', 92; el-Mâide, 89; el-Beled, 13; el-Mücâdele, 3.

¹⁹² Bir hadiste şöyle denilir: “Kim mü'min bir köle azat ederse, Allah, onun her organını ateşten koruyacaktır.”. Bkz. Ahmed Şefik Bey, *er-Rukku fi'l-İslâm*, s. 86.

¹⁹³ Abdussellâm et-Tirmânîni, *er-Rukku Mâzîhi ve Hâdirîhi*, s. 77.

(buğday, arpa, pirinç, tuz) veyahut herhangi bir eşya (kılıç, mızrak, elbise) ile takas yapmak suratiyle alınıp satıldığı muhtemeldir. Ancak bu yöntemle satışa sunulan kölelerin fiyatlarını net olarak tespit etmek oldukça zordur. Zira böyle bir muammayı çözmek çok derin çalışmalarını gerektirdiği gibi, o dönemin kaynaklarının sunmuş olduğu kısıtlı bilgilerle mümkün değildir.

İslam dini ortaya çıkıp Arap Yarım Adası'na yayıldığı sıralarda kölelik ve köle ticareti, insan haklarına aykırı birçok aksaklıkları ile beraber devam etmekteydi. İslam bu aksaklıkları ortadan kaldırmak için önemli öğretiler sundu ve bu öğretilerin büyük bir kısmı başta Hz. Peygamber ve Râşid Halifler tarafından uygulamaya konuldu. Ancak kölelik ve ticareti birçok sebepten dolayı tamamen ortadan kaldırılamadı. Zaten Kur'an-ı Kerim'de de bu yönde, yani anılan kurumun kaldırılmasına yönelik herhangi bir emir veya tavsiye bulunmamaktadır. Ancak babadan oğula geçiş rejimiyle yönetilen devletler döneminde bu uygulamada büyük değişiklikler meydana geldi. Dolayısıyla da satışa sunulan mallar gibi köleler de İslam dünyasının çeşitli şehirlerinde kurulan köle pazarlarında alınıp satılıyordu. Bu dönemlerde ticaretin en önemli alanlarından birini oluşturan köle fiyatları da diğer ürünlerin fiyatları gibi çok karmaşık bir yapıya sahipti ve kölelerin ırkına, cinsiyetine, memleketine, eğitimine ve kalitesine göre büyük değişkenlik gösteriyordu. Ayrıca bu fiyatlar birçok normal ve ârizi amillerin etkisi altındaydı. Ancak insan ticaretinin en lüksü sayılan vasıflı cariyelerin fiyatları her zaman vasıflı erkek kölelerin fiyatlarından daha yüksekti. Bu yüksek fiyat bazen öyle boyutlara ulaşıyordu ki, halifeler ve yüksek rütbeli devlet memurları güzel, alımlı ve on parmağında on marifet bulunan vasıflı cariyeleri satın almak için neredeyse bir serveti gözden çıkarabiliyorlardı. Muhtemelen Ortaçağda satışa sunulan vasıflı köle ve cariyeler lüks mallar kategorisine dâhil olduğundan devletin faal denetim memurları olan muhtesipler tarafından da kontrol edilemiyordu veya yetki konumları itibarıyla bu devlet memurları görevlerini tam hakkıyla yerine getiremiyorlardı. Bunu fırsat olarak değerlendiren köle satıcıları da köle ve cariyelerin alım satımından büyük miktarda paralar kazanarak servetlerine servet katıyorlardı. Hatta bu insan tüccarlarından bazıları, hükümdarlar nezdinde birçok yüksek rütbeli devlet memurundan daha konumlu bir yere sahip bulunuyorlardı.

Ortaçağ İslam dünyasında insan ticaretinin en bayağı muamelesine maruz kalan vasıfsız kölelerin fiyatları ise insan onurunu hiçe sayacak boyutta düşük olabilmekteydi. Hatta bazen bir kölenin fiyatı bir koyun veya bir tavuk fiyatından daha düşük olabiliyordu. Ancak bu onur kırıcı olay, büyük miktarda savaş esiri ele

geçirildiğinde, kıtlık ve pahalılık gibi ekonomik krizler yaşandığında, özellikle de veba salgınlarının uzun süre insanları toplu halde ölüme sürüklediğinde ve kayıt dışı köle alım satımının gerçekleştiği hallerde meydana geliyordu. Ayrıca kölelerin kalitesi de fiyatlarının yükselmesine veya düşmesine sebep olabilmekteydi.

KAYNAKLAR

Kitap ve Kitap Bölümleri

el-Ali, Ahmed Salih, *et-Tanzîmatü'l-İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra fi'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî*, Bağdat 1953.

Ashtor, Eliyahu, “Geç Ortaçağlarda Akdeniz Ticaretinde Yahudiler”, (Çev. Abdulhalik Bakır- Pınar Ülgen), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 837-859.

Avcı, Casım, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.

el-Azzâvî, Abbas, *Tarihu'n-Nukûd el-İrâkiyye limâ Ba'de'l-Uhûdi'l-Abbâsiyye*, Bağdat, 1958.

Bacharach, Jere L., Mısır ve Suriye İslami Sikkelerini “Okumak” (Osmanlı Dönemine Kadar), *Altının İktidar, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 69-77.

Bakır, Abdulhalik, “Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul Şehri”, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul* (Editör: Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 2010, s. 149-174.

_____, *Hız. Ali ve Dönemi*, Ankara 2004.

_____, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara 2001.

Bâzu'l-Arinî, es-Seyyid, *el-Memâlik*, Beyrut (Trz.).

el-Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz, *el-Muğrib fi Zikri Bilâd İfrikiyye ve'l-Mağrib*, Frankfurt 1993.

el-Belazurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987.

Brandau, Birgit-Schickert, Hartmut, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çev. Nazife Mertoğlu), Ankara 2003.

Buzurk b. Şehriyâr, *Kitâbu Acâibu'l-Hind Berrihâ ve Bahrihâ ve Cezâvrihâ*, Frankfurt 1993.

el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, “Çengi Cariyeler”, (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 125-149.

- el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Kahire 1994.
- el-Ceşiyârî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdûs, *el-Vüzârâ' ve'l-Küttâb*, (Thk. Mustafa es-Sakka-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafiz eş-Şiblî), Kahire, (Trz.).
- Deighton, Hilary J., *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (Hande Kökten Ersoy), İstanbul 2000.
- ed-Dımaşkî, Ebu'l-Fazl, Ca'fer b. Ali, "Ticaretin Güzelliklerine İşaret", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 475-540.
- el-Berâkî en-Necefi, es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Ahmed, *Tarihu'l-Küfe*, Beyrut 1987.
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb el-Kûfi, *Kitâbul-Harâc*, (Trc. Müderriszâde Muhammed Ataullah Efendi, Sad. İsmail Karakaya), Ankara 1982.
- Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Yay., Ankara 1999.
- Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, (Trz.).
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, İstanbul (Trz.).
- Ferrûh, Ömer, *el-Arab fî Hadâretihim ve Sakâfetihip ilâ Ahiri'l-Asri'l-Ümevî*, Beyrut 1981.
- Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara 2003.
- el-Girnâtî, Ebu Hâmid Muhammed, *Girnâtî Seyahatnamesi*, (Çev. Fatih Sabuncu), İstanbul 2011.
- Grakov, B. N., *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2006.
- Gündüz, Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, İstanbul 2002.
- Haddâd, Muhammed Hamza İsmail, *es-Sultanu'l-Mansûr Kalavun*, Kahire 1998.
- Halife b. Hayyât, *Halife b. Hayyât Tarihi*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara 2008.
- Hasan, Üsâme, *en-Nâsır Muhammed b. Kalavun*, Kahire 1997.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990.
- Hittî, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1989.
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer b. Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti Esmâ'l-Ashâb*, Beyrut (Trz.).
- İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım Abduurahman b. Abdullah, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, Leiden 1920.
- İbn Abdırabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut 1988.

- İbn Abdірabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, (Thk. Abdulmecîd et-Terhinî), Beyrut 1983.
- İbn Batuta, Şerefuđđın Ebu Abdullah Muhammed b. Abdіllah et-Tâncî, *Rihletü İbn Batuta*, Mısır 1938.
- İbn Butlân, Ebu'l-Hasan el-Muhtâr b. el-Hasan b. Abdûn el-Bağdâdî el-Mutatabbîb, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risâle", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, Mu-hakkikin Mukaddimesi.
- İbn Hacer, Şihabuđđın Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenânî el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut, (Trz.).
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım en-Nusaybî, *Suretü'l-Arz*, Leiden 1967.
- İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kâsım Ubeyduđđah b. Abdіllah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Bağdat (Trz.).
- İbn Kayyim el-Cevziyye Şemsüđđın Ebu Abdіllah Muhammed, *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâseti'ş-Şar'iyye*, (Thk. Muhammed Cemil Gâzi), Kahire (Trz.).
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdіllah b. Müslim ed-Dineverî, Ebu Muhammed Abdіllah b. Müslim *el-İmâme ve's-Siyâse el-Ma'ruf bi Tarihi'l-Hulefâ'*, Beyrut 1990.
- İbn Sa'd, Ebu Abdіllah Muhammed b. Manî' ez-Zühri, *Kıtabu't-Tabakât el-Kebîr*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 2001.
- İbn Tağrıberdî, Cemaledđın Ebî'l-Mehâsin Yusuf el-Atabekî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kâhire*, Beyrut 1992.
- İbn Teymiye, Takiyyuđđın Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *el-Hisbetü fi'l-İslâm*, (Yrz.), (Trz.).
- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddın Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Müntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Musta-fa Abdulkadir Atâ), Beyrut 1992.
- İbnu'l-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasar Kıtabu'l-Büldân*, Leiden 1302.
- İbnu'l-Mücâvir, Cemâluddın Ebu'l-Feth Yusuf b. Yakub b. Muhammed, *Sıfatü Bilâ-di'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zi'l-Hicâz*, Leiden 1951.
- İbnu'l-Uhuvve, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Me'alimu'l-Kurbe fi Ahkâmî'l-Hisbe*, Cambridge 1937-38.

- İbnu'l-Umrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İnbâ' fi Târihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Kâsim es-Samarrâ'î), Kahire, 1999.
- İbnu's-Sâ'î, Tâciiddin Ebu Tâlib Ali b. Encüb, "Halifelerin Hatunları (Hükümdarların Hür ve Cârîye Eşleri)", (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 151-267.
- İbşihî, Şihâbuddin Ahmed, *el-Müstatraf min Külli Fennin Müstazraf*, (Thk. Mufid Muhammed Kamiha), Beyrut 1986.
- el-İdrisî, Ebu Abdullah eş-Şerif, *Nüzheti'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Afâk*, Kahire 1994.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed, *el-Eğânî el-İmâü's-Şevâ'ir*, (Thk. Celil el-Atiyye), Beyrut 1984.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed, *el-Eğânî*, Kahire 1952.
- el-İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî; *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden 1927.
- el-Kalkaşandî, Ebul-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdillâh, *Nihâyetü'r-Rütbe fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1984.
- el-Karamânî, Ahmed b. Yusuf, *Ahbâri'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, (Thk. Ahmed Hatîf-Fehmî Sa'd), Beyrut 1992.
- el-Kazvinî, Zekerîya b. Ahmed b. Mahmud, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut (Trz.). *Kütâbu'l-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr*, (Yazarı belli olmayan bir eser), ed-Dâru'l-Beydâ', 1985.
- Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (Çev. Nesrin Oral), İstanbul 2001.
- Kyrris, Costas P., "Yedinci Yüzyılın Ortasından Onuncu Yüzyılın Ortasına Kadar Kıbrıs'ta Arap-Bizans İlişkilerinin Durumu", (Çev. Abdulhalik Bakır-Seyhun Şahin), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 321-353.
- Ma'lûf, Lewis, *el-Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut 1976.
- el-Makdisî, Şemsüddin Ebu Abdullah b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Beşşârî, *Ahseni't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Akâlîm*, Leiden 1904.
- el-Makrizî, Takıyyuddin Ahmed b. Ali, "Ümeyye ve Haşim Oğulları Arasındaki Çekişme ve Anlaşmazlıklar", (Çev. İrfan Aycan-Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara 2008, s. 343-397.
- _____, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi Zükri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, (Thk. Muhammed Zeynurahum, Medîha e-Şerkâvî), Kahire 1997.

_____, *İğâsetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gamme av Târihu'l-Mecâ'ât fi Mısr*, Hıms (Suriye), (Trz.).

Malay, Hasan, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990.

Mazaherî, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye Üçok), İstanbul 1972.
el-Mes'udî, Ebu'l-Hasan b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Mürücu'z-Zeheb ve Ma'âdini'l-Cevher*, (Thk. Kâsım eş-Şemmâ'î er-Rifâ'î), Beyrut 1989.

Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, (Çev. Salih Şaban), İstanbul 2000.

Moreno, Martino Mario, "Sicilya'da Müslümanlar", (Çev. Abdulhalik Bakır-Aydın Çelik), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 675-737.

Moscato, Sabatino, *Fenikeliler*, (Çev. Sinem Gül), Ankara 2004.

Özgüdenli, Osman G., *Turco-İranica Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006.
Parlatır, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara 1992.

Sâlim, Abdulaziz-el-İbâdî, Ahmed Muhtar, *Tarihu'l-Bahriyyeti'l-İslamiyye*, Beyrut, 1991.

Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Ankara 1996.

Şahin, Seyhun, Araplar İstanbul'u Neden Feth Edemedi, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul* (Editör: Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 2010, s. 113-120.

Şefik Bey, Ahmet, *er-Rıkku fi'l-İslâm*, (Arp. Çev. Ahmed Zeki), Mısır 1892.

eş-Şerifu'r-Radiyy, Muhammed b. el-Hüseyn, *Nehcü'l-Belâğa*, Mısır, (Trz.).

Şucâ'Abdurrahman Abdulvâhid, *en-Nuzumu'l-İslamiyye fi'l-Yemen Milâden ve Neş'eten*, Beyrut 1989.

Tabakoğlu, Ahmet, Ortadoğuda ve Osmanlılarda Altın Para, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 79-114.

et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Kahire 1939.

et-Taberî, Muhibbuddin, *er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkibi'l-Aşara*, Kahire 1356.

Tekin, Oğuz, Devletler, Hükümdarlar ve Sikkeleri, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 167-277.

_____, Eski Yunan, Roma ve Bizans Altın Sikkeleri, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 39-67.

Tirmânîni, Abdussellâm, *er-Rıkku Mâzihi ve Hâdirihî*, el-Kuveyt 1979.

Tosun, Mebrure-Yalvaç, Kadriye, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 1989.

Veşmî, Sâlih Süleyman, *Ebu Müslim el-Horasânî, Sahibu'd-Da'veti'l-Abbâsiyye*, Büreyde, H. 1400.

Yakut el-Hamavî, Şihâbuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Büldân*, (Thk. Ferîd Abdulaziz el-Cüнді), Beyrut, (Trz.).

Zeydan, Corci, *Tarihu't-Temeddüni'l-İslami*, Beyrut, (Trz.).

ez-Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm li Eşhri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, c. VIII, Beyrut 2002.

Makaleler

Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev. Samira Kortantamer), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 1989, s. 218-219.

Bakır, Abdulhalik, İbnu'l-Mücâvir'in Bakışıyla Eyyûbîler Döneminde Aden Şehrindeki Ticaret Hayatı, *Ege Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XXV, Sayı: 2, Bornova-İzmir 2010, s. 383-413.

Ansiklopedi Maddeleri

Altıkulaç, Tayyar, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, İkrime el-Berberî Maddesi, İstanbul 2000, c. XXII, s. 40-42.

Artuk, İbrahim, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Fels Maddesi, İstanbul 1995, c. XII, s. 309-311.

Canan, İbrahim, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Enes b. Mâlik Maddesi, İstanbul 1995, c. XI, s. 234-235.

Demirci, Mustafa, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Zenc Maddesi, İstanbul 2013, c. XXXIV, s. 249-251.

Dönmez, İbrahim Kâfi, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Müt'a Maddesi, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 174-180.

Durmuş, İsmail, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Mütenebbî Maddesi, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 195-200.

Emecen, Feridun, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Ayasuluk Maddesi, İstanbul 1991, c. IV, s. 225-227.

- Kandemir, M. Yaşar, *T. D. V. Ansiklopedisi*, Ebü'l-Bahterî Maddesi, İstanbul 1994, c. X, s. 297.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Baybars I Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 221-223.
- Kök, Bahattin, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, el-Melikü's-Sâlih Maddesi, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 80-82.
- Özcan, Azmi, *T. D. V. İslam ansiklopedisi*, Bengal Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 436-437.
- Sahillioğlu, Halil, *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, Dinar Maddesi, İstanbul 1994, c. IX, s. 352-355.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Bermekiler Maddesi, İstanbul 1992, c. V, s. 517-520.
- Yiğit, İsmail, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Şeyh el-Mahmûdi Maddesi, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 58-60.
- Yücel, Ahmet, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, İbn Sirin Maddesi, İstanbul 1999, c. XX, s. 358-359.